

Fotoalbum och arkivpraktiker

Ett medieperspektiv på bildsamlingar

Anna Dahlgren

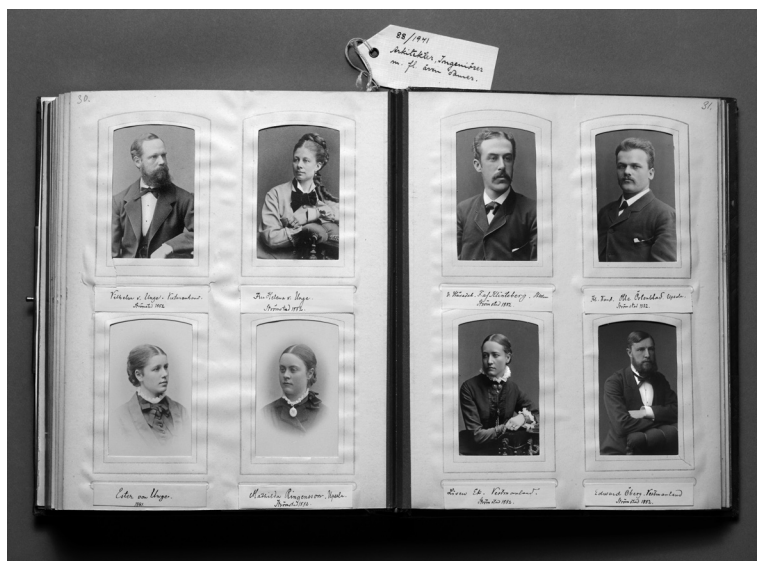
Vad är ett fotoalbum? Frågan kan tyckas enkel, men om man tittar på hur fotoalbum har hanterats och arkiverats i museer och bibliotek är svaret inte givet. I vissa fall har albumen inte ansetts ha något värde i sig och bilderna har därför tagits ut och sorterats in efter motiv eller fotograf. Idag slaktas sällan album på det sättet, men fortfarande är det bilderna, eller snarare bildinnehållet, som anses vara huvudsaken. Följaktligen ses fotoalbum som behållare av bilddata där man kan finna avbildningar av en särskild person, plats eller annat motiv. I vissa andra fall betraktas albumen som visuella dagböcker, som biografier över enskilda människors liv eller som

representationer av livsmönster på ett mer generellt plan.

Den här artikeln handlar om fotoalbumet som medium och pekar ut några teoretiska och metodologiska aspekter när det gäller fotoalbum som forskningsobjekt och arkivföremål.¹ Syftet är att framhålla fotoalbum som kulturella artefakter och problematisera och nyansera arkivpraktiken på området mot bakgrund av nyare strömningar inom fotoforskningen.

I senare års forskning om fotografi finns ett tydligt intresse för fotografier som materiella objekt. I introduktionen till antologin *Photographs Objects Histories. On the materiality*

”NMA 1941/88 Arkitekter, ingenjörer m.fl. även damer.” Oberoende om album sorterats och arkiverats utifrån vem som har ägt dem eller vad bilderna i dem föreställer kan man säga att fotoalbum behandlas som behållare av bilddata i många arkiv. Visitkortsalbum med innehållsdeklaration som tillhört Dora Lamm, troligen från 1890-talet, i Nordiska museets arkiv. Foto: Birgit Brånvall, Nordiska museet.

of images (2004) sammanfattar och presenterar de brittiska forskarna Elisabeth Edwards och Janice Hart den nya inriktningen. De påpekar att tidigare forskning och historieskrivning framför allt dominerats av ett intresse för fotografiers bildinnehåll (*image content*), men att lika stor vikt bör läggas vid fotografier som materiella objekt. Fotografier är tredimensionella objekt, inte bara tvådimensionella bilder. Till fotografiers materiella kvaliteter hör dels själva bildens plasticitet, dess kemi, papperet som det är kopierat på, toning, yta, dels dess presentationsform (*presentational form*), dvs. om det är ett visitkortsfotografi, ett album eller en bild monterad i ram för att ta några exempel. Med intresset för fotografier som materiella objekt följer också ett intresse för hur de har brukats. För att kunna förstå ett objekt till fullo kan det, som Edwards och Hart påpekar, inte studeras vid en enstaka punkt i sin existens utan fotografiets hela sociala biografi måste beskrivas och förstås som en kontinuerlig process som inbegriper flera faser: produktion, distribution, konsumtion, användning, kassering och återanvändning (2004:1–5).

En annan tydlig strömning inom senare års forskning om fotografi är ett intresse för fotografier och fotografiska praktiker som inte tidigare har inkluderats i den stora berättelsen om fotografins historia. De klassiska översikterna som Beaumont Newhalls *The History of Photography* (1949), Helmut och Alison Gernsheims *The History of Photography* (1955), liksom även det senaste standardverket, Michel Frizots *A New History of Photography* (1998) innehåller en mer eller mindre entydig berättelse som kretsar kring fotografiska pionjärer, teknologier och estetiska strömningar där t.ex. amatörfotografi och fotoalbum är helt osynliggjorda eller beskrivs mycket kortfattat. Detsamma gäller det svenska standardverket om fothistoria, Rolf Söderbergs och Pär Rittsels *Den svenska fotografins historia* (1983). När fotoalbum

behandlas är det nästan uteslutande i relation till introduktionen av visitkortstekniken på 1850-talet, medan amatörfotograferandet och albumskapandet i de breda folklagren från slutet av 1800-talet är osynligt utom hos Frizot (1998:747–754). En av de mest tongivande företrädarna för forskning om fotografier utanför konstkanon är den USA-baserade fothistorikern Geoffrey Batchen, som har publicerat ett flertal böcker och artiklar om ”vernacular photographs”, vilket kan översättas till vanliga, vardagliga fotografier (Batchen 2001; 2004; 2005). Sådana bilder, som bröllopsbilder, fotoalbum, fotografier i smycken eller på kaffemuggar, är vare sig unika eller har något större ekonomiskt värde, men det som framför allt gjort dem till fothistoriens objekt, enligt Batchen, är att de inte följer konstfotohistorieskrivningen med stilar och tekniker som utvecklas och förändras (2001:57). Det finns en mängd studier av amatörfotograferande av såväl nordiska som anglosaxiska sociologer, antropologer och etnologer m.fl. (se t.ex. Becker 1993; Bourdieu 1986; Chalfen 1987; Coe och Gates 1977; Hirsch 1981; Holland och Spence 1991; Holland 2000; Rosengren 2003). Fotoalbumen, genom vilka amatörbilderna har konsumerats, har däremot renderat föga forskningsintresse vare sig inom eller utom Sverige och även i de fall titlarna ger vid handen att ämnet är fotoalbum är det bilderna eller bildmotiven i albumen som är huvudsaken (se t.ex. Nylén 1955; Mathews 1974).

Mot bakgrund av senare års intresse för fotografi som materiellt objekt och fotografiska praktiker utanför konst- och dokumentärfältet finns dock exempel på forskare som har behandlat fotografialbum som kulturella och materiella objekt (Di Bello 2007; Langford 2001; Nordström 2004; Willumson 2004). Till de viktigaste bidragen hör den kanadensiska konsthistorikern Martha Langfords avhandling *Suspended Conversations. The Afterlife of Memory in Photographic Albums* (2001).

Langford baserar sin undersökning på några utvalda album med bildsamlingar, familjebilder och resebilder som finns i McCord Museum of Canadian History. Genom när läsningen av albumens uppbyggnad och innehåll visar hon att den muntliga berättelsen är en central del för förståelsen av ett fotoalbum. Ytterligare ett exempel är den brittiska konsthistorikern Patrizia Di Bellos avhandling *Women's Albums and Photography in Victorian England. Ladies, Mothers, Flirts* (2007). Det är en undersökning av vilka funktioner sammanställandet och bruket av album hade för kvinnor under den viktoriaanska eran i Storbritannien. En viktig utgångspunkt för studien är att albumet lika mycket är ett taktilt som ett visuellt medium och Di Bello studerar därför de fysiska platser och sammanhang där albumen brukades. Hon framhåller även att albumskapande var mycket mer än ett tidsfördriv, i vissa fall var albumen elaborerade multimediala (konst)verk med kombinationer av fotografier, teckningar och texter.

Även om fotoalbum som materiellt objekt har varit föremål för forskning under de senaste åren är det trots allt bilderna i albumen som varit i fokus, vilket även är tydligt i Langfords och Di Bellos forskning. En viktig utgångspunkt i den här artikeln är att albumet tillsammans med de bilder det innehåller är ett medium som har sin historia och sina specifika förutsättningar där albumen i sig själva är lika intressanta som bilderna i dem.

Fotoalbumet som medium

De första fotoalbumen salufördes på 1850-talet i Frankrike och hänger nära samman med lanseringen av de s.k. visitkortsbilderna som patenterades av den franske fotografen André Adolphe Eugène Disdéri 1854 (McCauley 1985:46–48). Tekniken innebar att åtta eller fler exponeringar kunde göras på samma plåt. De små porträttbilderna (6x9 cm) monterades därefter på kartong som kunde sättas i ett album, en ram eller användas som vanliga

Många visitkortsalbum pryds av en metallplåt i form av en vapensköld på framsidan, vissa med ett namn eller initialer ingraverade i plåten och vissa tomma. Vapensköldarna påminner i ikonografin om adliga familjevapen och visar på relationerna mellan det sena 1800-talets fotoalbum och deras föregångare stamböckerna. Här finns också likheter med officiella album tillägnade kungligheter, vars omslag ofta pryds av deras personliga monogram. NMA 1937/192 i Nordiska museets samling. Foto: Birgit Brånvall, Nordiska museet.

visitkort. Visitkorten blev mycket populära i hela Europa i slutet av 1850-talet och en bit in på 1860-talet. En bidragande orsak till deras stora popularitet var att de europeiska kungahusen tidigt lät ta fotografiska porträtt av sig själva och fotoalbum blev också högsta mode bland kungligheterna. Dessutom framställdes deras porträtt i stora upplagor som kunde köpas av allmänheten hos pappershandlare och fotografer. Mellan 1860 och 1862 såldes t.ex. mellan tre och fyra miljoner bilder av drottning Victoria i Storbritannien (Hargreaves 2001:45). Det fanns flera olika typer av fotoalbum inledningsvis. Dels färdiga album, dvs. fyllda med bilder. I Storbritannien kom det verkliga genomslaget för visitkorten när fotografen John Edwin Mayall publicerade ett sådant färdigt album med namnet *Royal Album* år 1860. Albumet, som såldes

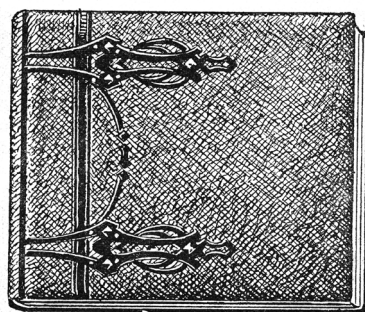
i stora upplagor, innehöll 14 visitkort av den kungliga familjen (Di Bello 2007:70). Dels såldes också album där de flesta fickorna var fyllda med bilder av kungligheter och kända personer, men med några tomma fickor som köparen kunde fylla med egna bilder (Di Bello 2007:42–48; Langford 2001:41). Dels såldes helt tomma album som varje köpare kunde fylla efter eget val.

Fotoalbumen som lanserades på 1850-talet byggde vidare på en lång tradition. Ända sedan 1500-talet har det funnits ett bruk att samla autografer, vapen, teckningar, miniatyrporträtt och siluetter av vänner och bekanta i s.k. stamböcker (Davidsson 1981; Langford 2001:18–25). Under 1800-talet fördes traditionen vidare i två olika medier, poesialbumet och fotoalbumet, vilka precis som sina föregångare stamböckerna användes för att samla och representera sociala nätverk.

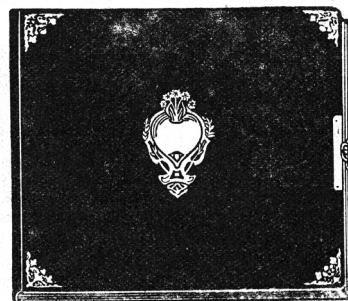
De första fotoalbumen lanserades i Sverige 1860 och hade sin storhetstid under 1860-talet. Nästa stora våg för fotoalbum kom på 1910-talet i samband med första världskriget. Många köpte då kameror för att kunna fotografera sina nära och kära innan de skildes åt i kriget (Coe och Gates 1977:34). Trots att Sverige inte deltog i kriget verkar intresset för fotoalbum ha ökat här om man ser till hur många albummodeller som salufördes i Åhlén & Holms kataloger under perioden. I 1910 års katalog salufördes 64 modeller av fotoalbum och 1920 hade siffran stigit till 86, för att 1930 ha sjunkit till 40. Den tredje vågen för amatörfotografi och albumskapande kom på 1960-talet när Kodak 1963 lanserade Instamatic-kameran (Holland 2000:150).

Det som idag benämns fotoalbum i arkiv och samlingar är egentligen en heterogen samling av objekt. I kategorin ingår såväl böcker i helskinnband med fickor för lösa visitkortsfotografier som pappersark sammanbundna med silketråd till tunna böcker med inklistrade fotografier eller ringpärmar i A4-format med plastfickor fyllda med fotografier. Det alla

har gemensamt är att de är förvaringsplatser för fotografier i form av en bok. Fram till 1880-talet, när halvtonstekniken uppfanns vilket gjorde det möjligt att trycka fotografiska bilder, var alla publikationer med fotografiska bilder fotoalbum i den meningen. Den första boken med fotografiska illustrationer, fotografen Henry Fox Talbots bok *The Pencil of Nature*, som publicerades 1844, hade t.ex. 24 kalotypier inklistrade för att illustrera fotografins användningsområden.

Familjealbum № 2313 A är med vadderade och med prässningar försedda pärmar av finaste klot, mycket likt läder. Dessa kunna vid möjligt behov tvättas. Storlek 28×34 cm. Rymmer 16 kabinet- och 64 vanliga fotografier. Pris 4,70 pr st.

Familjealbum [№ 2314 A] är försedd med vadderade pärmar av finaste silkesplysch samt 5 st. mycket trevliga metallbeslag jämte knäppe. Storlek 28×34 cm. Rymmer 16 kabinetkort och 64 vanliga fotografier. Pris 5,30 pr st.

I Åhlén & Holms katalog 1909 presenteras den senaste nyheten – familjealbumet. De var något större än vanliga fotografialbum och hade fickor för fem fotografier på varje sida, ett kabinettsfotografi i mitten och fyra visitkort runt om med ”den stora fördelen ... att närstående personer komma att sitta på samma sida, t.ex. föräldrar i midten och barnen rundt omkring dem”. Familjealbum ur 1910/1911 års katalog. Foto: Nordiska museet.

Det finns en mängd olika benämningar på olika typer eller kategorier av album. I William Wellings *Collector's Guide to Nineteenth-Century Photographs* presenteras tre olika huvudkategorier av album: personliga album, officiella album och specialitetsalbum, som framställdes för särskilda händelser och evenemang. I kategorin personliga album ingår samlingar, memoarer, reseskildringar och familjehistorier (Langford 2001:6; Welling 1976:93).

I tidig svensk marknadsföring av fotoalbum förekommer flera olika benämningar. I den första annonsen för fotoalbum, publicerad i Sverige av pappershandeln Levertin & Sjöstedt, i *Aftonbladet* 6 oktober 1860, saluförs "album för fotografie-visitkort" och senare under 1860-talet används även termen "fotografi albums" (*Ny Illustrerad Tidning* 45:1861). På 1890-talet dyker också s.k. amatöralbum upp i marknadsföringen (*Priskurant öfver amatör-fotografi apparater jemte tillbehör från Stöltén & Simonsen* 1894). Från 1909 säljer postorderfirman Åhlén & Holm brevkortsalbum, fotografialbum, familjealbum och från 1912 även s.k. amatöralbum (*Åhlén & Holm* 1912:72). Fotografialbumen var avsedda för fotografier i visitkorts- och kabinettsformat.² I 1909 års katalog beskrivs familjealbum som "den sista nyheten". Familjealbumen var något större än vanliga fotografialbum och hade fickor för fem fotografier på varje sida, ett kabinettsfotografi i mitten och fyra visitkort runt om med den fördelen att "närstående personer komma att sitta på samma sida, t.ex. föräldrar i mitten och barnen rundt omkring dem" (*Åhlén & Holm* 1909:3). Skillnaden mellan fotografialbum och amatöralbum var inledningsvis inte så stor, de hade båda fickor som fotografierna stacks in i, men de förra med mer påkostade pärmar med dekorationer och de senare oftast i enklare utförande.

I brittisk veckopress omskrevs familjealbum redan under 1860-talet. 1869 kunde

man i *Lady's Own Paper* läsa om den senaste nyheten från Frankrike när det gällde album, *The Biographical Family Album*. I det biografiska familjealbumet var den första sidan avsedd för föräldrarna. Vid sidan av deras porträtt fanns plats för att skriva deras namn, födelsedatum och tidpunkt för giftermål. De följande sidorna i albumen var avsedda för familjens barn, där varje barn fick en sida med plats för fem porträtt från olika perioder (Di Bello 2007:72–74). Det finns tydliga likheter i utseendet mellan familjebibeln och det sena 1800-talets fotografialbum, som båda var stora påkostade skinnband som placerades på hedersplats i hemmet. Förutom att se likadana ut har de dessutom tydliga likheter när det gäller innehållet, som den brittiske kuratorn och forskaren Roger Hargreaves påpekat. Traditionen att skriva upp födselar, dödsfall och giftermål inom släkten på Bibelns försättsblad togs enligt Hargreaves över av fotoalbumet i slutet av 1800-talet (2001:46), vilket är särskilt tydligt i det som kallas familjealbum eller biografiskt familjealbum.

Även om termen familjealbum använts är, som den brittiska skribenten Patricia Holland påpekat, prefixet "privat" eller "personlig" mer lämpligt att använda än "familj" (2000:120). Hollands resonemang berör populär- eller amatörfotografi i allmänhet, men har enligt min mening också bäring på fotoalbum. För det första innehåller många amatöralbum bilder av familjemedlemmar blandade med andra motiv. I de äldre, visitkortsalbumen, är det snarare regel än undantag att bilder av familj och vänner blandas med bilder av kungligheter eller andra kända personer. Patrizia Di Bello argumenterar också mot begreppet familjealbum, som hon anser är alltför snävt, och vill istället använda termen "society albums", vilket skulle kunna översättas till "sällskapsalbum" (2007:126–127).

Ett annat sätt att kategorisera album är utifrån fototeknik eller bildtyp. Den franske fotohistorikern Michel Frizot skiljer t.ex. mel-

lan 1800-talets visitkortsalbum och 1900-talets amatöralbum med inklistrade bilder, som han menar är två helt olika saker (1998:679). Även om visitkortsalbum och album med inklistrade bilder katalogiseras och arkiveras som fotoalbum i arkiv, bibliotek och museer så finns det några avgörande skillnader. Visitkortsalbumen innehåller fotografier tagna av professionella fotografer, såväl porträtt av kungligheter och andra kända personer, som såldes i stora upplagor av pappershandlare och fotografer, som porträtt som byttes mellan familjemedlemmar och vänner. Förutom porträtt var också reproduktioner av konstverk, skulpturer och byggnadsverk populära motiv att samla på (McCauley 1994:97). 1900-talets fotoalbum däremot innehåller mestadels fotografier tagna av icke-professionella fotografer och avbildar människor, platser och händelser.

Sammanfattningsvis kan man alltså välja att kategorisera fotoalbum med utgångspunkt i deras motiviska innehåll eller teknik. Jag vill argumentera för att båda perspektiven har begränsningar. Som redan nämnts innehåller fotoalbum ofta en blandning av olika motiv, vilket komplicerar en kategorisering med utgångspunkt i motiv. Kategoriseringar med utgångspunkt i teknik kan i de flesta fall göras relativt enkelt, men också här finns undantag. I Nordiska museets arkiv finns visitkortsalbum som också innehåller amatörbilder. Dessutom finns blandformer, album avsedda för amatörbilder men med färdigskurna fickor på sidorna precis som i ett visitkortsalbum. De s.k. brevkortsalbumen, som var mycket populära kring sekelskiftet 1900, är ett tydligt exempel. Amatörer kunde få sina egna bilder kopierade som vykort och i dessa album blandas därför ofta amatörbilder med massproducerade fotografiska vykort. Det är också värt att notera att uppdelningen mellan amatör- och professionella fotografier inte heller är entydig i album av yngre datum. I många amatöralbum från 1900-talet blandas egenhändigt tagna foto-

grafier med bilder från porträttateljén och fotografiska vykort. De senare är visserligen rasterade och tryckta fotografier, men ändå precis som ateljéporträtten, fotografiska bilder skapade av professionella fotografer.

Arkivet som aktör

Ett arkiv är ingen objektiv samling, en passiv mottagare, av artefakter utan "sociala konstruktioner" som skapats med utgångspunkt i de behov och intressen som finns hos dem som skapar och råder över arkiven. Vad som väljs ut och hur det ordnas och görs tillgängligt påverkar det kollektiva minnet, historieskrivningen och hur vi förstår oss själva som individer, grupper och samhälle (Schwartz och Cook 2002:2–3). Med andra ord påverkar principerna för förvärv, katalogisering, registrering och förvaring våra föreställningar om vad ett fotoalbum är. Samtidigt styr föreställningarna om vad ett fotoalbum är vad som anses vara betydelsebärande kontext, dvs. vilken kringinformation som ska samlas in i samband med förvärvet. Hur ser då arkivpraktiken ut när det gäller fotoalbum? Vilka behov och intressen har styrt insamlingen och förvaringen av fotoalbum? Vad anses vara betydelsebärande kontext? Här följer några exempel.

Nordiska museet har förvärvat fotoalbum sedan 1890 och har idag en samling som omfattar ca 600 album. Fotoalbumen finns både digitalt och fysiskt på två olika platser i museet. De allra flesta album är registrerade som arkivalier, men det finns en mindre grupp som är registrerade som föremål. Därmed finns fotoalbumen i två olika databassystem på museet. Albumen är också fysiskt placerade på olika platser. Några, de som inte innehåller fotografier, finns placerade i magasin under kategorin "skrivdon" tillsammans med bläckhorn, skrivbordsunderlägg m.m., medan de allra flesta (även tomma) är placerade i arkivet tillsammans med skrivna dokument och bilder. I det digitala arkivet, dvs. databasen för arkivalier, är alla album katalogiserade efter

ägaren. I vissa fall är det den person som har brukat albumen och i andra fall är det inköp, gåvor eller arvegods. I Nordiska museets register är det framför allt biografiska data som finns registrerade. I registren finns alltid ägarens eller donatorns namn (ibland två olika personer) och det år då albumet förvärvades. I många fall finns också uppgifter om ägarens titel, civilstånd och bostadsort, albumets mått och material, antalet bilder och vad de föreställer, som t.ex. ”Härardshövdingar” (NMA 1910/29) eller ”fotografier av familjen Adelsköld 1860–1900” (NMA 1954/53). I vissa fall har extra uppgifter samlats in i samband med förvärvet och finns i s.k. bilagor i arkivet. Bilagorna rör framför allt biografiska uppgifter. En bilaga, som här får tjäna som typexempel, är ett brev där det är uppenbart att givaren svarar på frågor som museets intendent ställt. Brevet lyder:

Tack för brev! Med nöje vill jag besvara er fråga... Hon var född i Uddevalla – fadern en framgångsrik affärsman, modern Sveriges första telegrafist!?! Vid den tidpunkten när fotot togs, dog modern strax efter fadern under tragiska omständigheter (bör kollas med släkten)! Hon kom till släktingar i Skara vilka också förvaldade hennes förmögenhet... Hon läste obehindrat fransk litteratur, engelsk likaså. Hon deltog i sådana bokklubbar, hon hjälpte människor i nöd oreserverat! (NMA 1974/151).

Nordiska museets fokus på uppgifter om ägaren följer proveniensprincipen, vilken bl.a. formulerades i den nationella bevarandeplanen för fotografi, *Mot glömskans tyranni*, som gavs ut av Fotorådet och Fotosekretariatet vid Nordiska museet 1997. Här sägs att bildens ursprung måste vara känt för att den ska fungera som historisk källa (13).

Ett annat kulturhistoriskt museum, Kulturen i Lund, har en något annorlunda arkivpraxis. Den största delen av albumsamlingen, 87 poster, finns förtecknade i föremålsdatabasen, där varje album räknas som en post och har ett individuellt inventarienummer. I databa-

sen finns jämförelsevis många uppgifter om albumens mått, material, teknik och dekor samt deras innehåll, vilket har att göra med att de i första hand har samlats in som delar av olika kulturhistoriska miljöer och inte som bildkällor (intervju Anders Jansson).

Fotoalbum i bibliotekssamlingar visar sig vara ordnade på ett annat sätt. Här är vare sig biografiska data eller albumens utseende i fokus utan i första hand är det motiven på bilderna i albumen som styr katalogiseringen. Så ser det ut såväl på Kungliga biblioteket i Stockholm, Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn som på Bibliothèque Nationale i Paris. Kungliga bibliotekets samling av fotoalbum är uppdelad i två grupper ”porträtt” respektive ”topografi”, dvs. med utgångspunkt i bildmotiven.³ I samlingen finns ca 1000 album med porträtt och drygt 300 med vyer som har ett individuellt nummer och är förtecknade som ”Militärer 1870–90-tal” (porträtt nr 16) eller ”Lysekil med omgivning” (vy-album nr 121 Fol.).⁴ På Bibliothèque Nationale i Paris sorteras alla fotoalbum, precis som allt annat material, på avdelningen för tryck och fotografi (Département des Estampes et de la Photographie), efter motiv eller ämnesgrupper. Avdelningen använder sedan 1895 samma kategorier benämnda från A för Musées et Cabinets till Z för Collections Devéria et Gentil (Bouchot 1895: XI–XIII). Här finns t.ex. fotoalbum med kostymer (O) från olika delar av världen, porträtt (N) från Frankrike (Na), Italien, Spanien, Portugal (Nb) osv., resor (U) och topografi (V).

På Kort- och Billedsamlingen på Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn finns inte motsvarande system. Alla 2 349 album i samlingen är registrerade i biblioteks-databasen REX och sökbara dels på konstnär/fotograf, dels på titel (<https://rex.kb.dk>). Varje album har försetts med en titel vid registreringen, som i vissa fall är albumskaparens titel och i andra fall en sammanfattning av vad bilderna i albumet föreställer, t.ex. ”Visitkortfotos af medlemmar

I Nordiska museets samling finns album av skiftande storlekar. Storleken är intressant ur flera aspekter. Den berättar bl.a. om albumen är gjorda för privat bruk eller mer offentligt bruk. Miniaturalbum och album i fickformat, som de på bilden, kan hållas i handen eller stoppas i fickan och implicerar en nära relation mellan betraktare och album. Stora, tunga praktband däremot är gjorda för att synas, ligga uppslagna på ett bord eller i knäet och studeras av flera personer på samma gång. Foto: Birgit Brånvall, Nordiska museet.

af familjerne Panum og Hagen”, ”Rejseminder, 1890–1903” eller ”Teateralbum” för att ta några exempel. Albumsamlingen på Det Kongelige Bibliotek är ovanlig på det sättet att i kategorin fotoalbum ingår såväl album med inklustrade och instuckna fotografier som böcker med tryckta fotografiska bilder, som vanligtvis inte kategoriseras som fotoalbum. Här finns t.ex. *King's Views of New York* (King), *The Descriptive Album of London* och 1876 års upplaga i den populära serien *Men of Mark. A Gallery of Contemporary Portraits of men distinguished in the senate, the church, in science, literature and art, the army, navy, law, medicine etc.*, som publicerades 1875–1883 (Hargreaves 2001:49).

Oberoende om album sorterats och arkiverats utifrån vem som har ägt dem eller vad bilderna i dem föreställer kan man säga att fotoalbum behandlas som behållare av bilddata. Fokus ligger på bildernas innehåll eller motiv, inte på själva albumen, hur de har producerats eller konsumerats. Vilka implikationer har då dessa sätt att ordna och arkivera fotoalbum? En effekt av den biografiska ordningsprincipen, som bl.a. används på Nordiska museet, är att albumen kan betraktas som dagböcker

eller dokumentationer av en persons liv. I konsekvens med det värderas stora samlingar av album från en person högt. Men fotoalbum är en annan genre än dagboken och inte alltid en självbiografi i den meningen att ”författaren” är huvudpersonen. Många gånger är albumskaparen inte direkt, utan bara indirekt synlig i albumen. Fotoalbumet har dessutom en ganska tydlig form för innehållet. Berättelser om högtider, fester, resor och fritidsaktiviteter är överrepresenterade medan arbete och vardag är underrepresenterade. Som Langford påpekat är det ofta bilder av andra platser än hemmet och andra vardagliga platser som fyller albumet (2001:7). Ett album som är producerat i Falun kan således innehålla mycket få bilder från just Falun, medan t.ex. resor till Leksand och Stockholm kan vara väl representerade. En annan effekt av ett biografiskt fokus är att det lätt leder till ett detektivarbete för att identifiera de avbildade personerna. Betydelsen av att identifiera är så viktig, att vissa museer och arkiv undviker att ta emot album där de avbildade personerna inte kan identifieras (intervjuer Elisabeth Lundin, Landskrona museum och Eva Dahlman, Kungliga biblioteket).

Album som bruksobjekt

Generellt finns mycket lite information om fotoalbum som bruksobjekt. Varför har de kommit till? Vilken funktion har de fyllt? Hur och när har de använts och av vilka? Sällan samlas den informationen in i samband med förvärv till museer och arkiv.⁵ I Nordiska museets bildarkiv finns däremot många exempel på noggranna fotodokumentationer av hur t.ex. olika jordbruksföremål har brukats, men alltså inte några visuella dokumentationer av hur fotoalbum har använts. För de album som redan finns i arkiven är kringinformation begränsad. Återstår gör albumen själva och deras utseende, form, utsmyckning och storlek kan faktiskt ge många ledtrådar till hur de har producerats och konsumerats. Enligt Edward och Hart dikterar albumet materiella egenskaper, hur det betraktas eller konsumeras: "literally performing the images in certain ways" (2004:11).

Storleken, dvs. höjd och bredd, är t.ex. intressant ur flera aspekter och kan inte bara användas för att effektivisera utrymmet på arkivhyllan. Storleken berättar om albumen är gjorda för privat eller mer offentligt bruk. I Nordiska museets och Landskrona museums samlingar finns t.ex. små miniatyralbum som inte mäter mer än 4x5 cm. De går ned i en ficka eller kan hållas i handen och implicerar en nära relation mellan betraktare och album. Små album, såväl miniatyralbum som album i fickformat, 7–12 cm i höjd och bredd, är gjorda för att studeras individuellt och om två personer tittar tillsammans innebär det stor fysisk närhet. Stora, tunga praktband däremot är gjorda för att synas, ligga uppslagna på ett bord eller i knäet och studeras av flera personer på samma gång.

Ett annat exempel är texten. Inte bara innebörden av de texter som finns i albumen utan också *hur* dessa markeringar är gjorda har en betydelse. I album kan det finnas text på albumbladet, på bildens framsida eller på dess baksida. Idag finns en ökande medve-

tenhet om att inte bara bildytan utan också bildens baksida bär på viktig information. Som den norska fotohistorikern Nina Lager Vestberg poängterat kan baksidan av ett fotografi förstås som ett index, dvs. spår av bildernas historia, och värderas lika högt som dess framsida eller bildsida (2008:50–52). I konsekvens med det borde både fotografiers framsida och baksida inkluderas i digitaliseringsarbetet på museer och arkiv, vilket bl.a. görs idag på Det Konglige Bibliotek i Köpenhamn (intervju Dag Petersson). I visitkortsalbum är många porträtt signerade av den avporträtterade. Dessa signaturer sträcker sig ofta utanför den utskurna ram som varje bild är insatt i, vilket i sin tur implicerar att porträtten har cirkulerat och brukats innan de sattes i album. Albumet var alltså inte det första medium som bilderna konsumerades genom och 1800-talets visitkortsporträtt fungerade i hög grad som fristående objekt. Ett visitkort kunde man bära med sig, hålla i handen och det var populärt att avbilda sig hos porträttfotografen med ett visitkortsfotografi i handen (Batchen 2004:8–12). Ett annat exempel är frånvaron av text. Det behöver inte bara ses som en brist på information, utan kan tvärtom visa hur albumen har använts. De är öppna, mångtydiga bildberättelser, där det inte är en brist utan snarare en tillgång att berättelsen kan förändras beroende på vilka som deltar i samtalen kring albumet.

Albumens omslag är en annan källa till information om användning och reception. Likheterna mellan 1800-talets tjocka, påkostade inbundna fotoalbum och familjebibeln har redan påtalats (Hargreaves 2001:46; Langford 2001:91–92), men förutom att peka ut likheterna mellan dem i allmänna ordalag så har albumens pärmar renderat lite intresse. Vissa omslag är ovanliga, som album i form av en solfjäder eller speldosa. Det finns ett fåtal sådana album i svenska arkiv (Kungliga biblioteket album porträtt nr 34 Fol.; Landskrona museum nr 21116; Nordiska museet 1984/73) och de är

även omskrivna av den franske fotohistorikern Michel Braive (1966:39–43). Inte bara de extraordinära utan även de vanliga, massproducerade albumen kan vara intressanta att studera. Många visitkortsalbum pryds av en metallplåt i form av en vapensköld på framsidan, vissa med ett namn eller initialer ingraverade i plåten och vissa tomma.⁶ Vapensköldarna påminner i ikonografin om adliga familjevapen och visar på relationerna mellan det sena 1800-talets fotoalbum och deras föregångare stamböckerna, vilka inledningsvis användes bland adliga unga män i 1500-talets Tyskland (Davidsson 1981:13–17). Många 1800-talsalbum är rikt dekorerade, med metallbeslag, skinn med pressat mönster, pärlemorinläggningar, halvskulptur i trä eller metall. Blomstermotiv är vanliga, men även abstrakta mönster. Medan 1800-talets fotoalbum är tjocka, påkostade, rikt dekorerade böcker är de s.k. amatöralbumen som lanserades kring sekelskiftet 1900 tunnare och enklare inbundna. Den största skillnaden mellan de två typerna av album är dock avsaknaden av dekorationer på amatöralbumen. Det skulle kunna tolkas som ett tecken på att fotoalbum blivit var mans egendom, så enkla och billiga att inte bara den högre borgarklassen hade råd att köpa dem. Men priset verkar inte vara den enda bevekelsegrunden. Jag menar att närvaron eller frånvaron av dekorationer också kan tolkas som att det är produkter som riktar sig till olika målgrupper. De rikt dekorerade ”fotografialbumen” till kvinnor som samlade på porträtt av familj, vänner och kända personer samt de odecorerade ”amatöralbumen” till män som med egen kamera fångade sin omgivning på bild.

Album i arkiv

Förutom att ha en undanskymd plats i fotohistorieskrivningen är fotoalbum en marginaliserad föremålskategori i museer och arkiv, vilket troligen hör samman med att de både är svåra och tidskrävande att katalogisera och lågt värderade. I Fotorådets handledning för

Sveriges fotobevarende institutioner, rapporten *Att samla och gallra fotografier. Kriterier för värdering och urval* (2003) presenteras olika bevekelsegrunder för urval och värdering. Trots att riktlinjerna är tänkta att användas för såväl kulturhistoriska samlingar av fotografier som mer konstnärligt inriktade samlingar passar kriterierna illa för fotoalbum. Under rubriken ”dokumentära kriterier” står bl.a. att en förutsättning för källkritisk granskning är att det finns uppgifter om vem som har tagit bilden, när och i vilket sammanhang. När det gäller bilder i fotoalbum saknas ofta sådana uppgifter. Ett annat kriterium är det s.k. konstnärliga/fotohistoriska värdet som dels bedöms utifrån teknik/metod, om bilderna är unika för upphovsmannen, är tagna av en viktig fotograf, representerar en viktig fotografisk/konstnärlig rörelse, har ett estetiskt värde eller är s.k. *vintage prints*, påsiktsskopior som godkänts av fotografen (18–22). Sammanfattningsvis uppfyller de allra flesta fotoalbum vare sig kravet på dokumentärt värde eller konstnärligt/fotohistoriskt värde så som det formuleras i denna handledning. Ointresset för fotoalbum behöver dock inte bara vara en nackdel utan kan ha bidragit till att albumen har fått stå där de står och därmed bevarats i mer ursprungligt skick. Det visar om inte annat mina samtal med arkivarier på några av Sveriges bildarkiv.⁷ Om resurserna och tiden hade funnits hade säkert många fler fotoalbum tömts på bilder av kända personer och bilder av namnkunniga fotografer. De lågt värderade, oansenliga och vanliga albumen kan därmed finnas bevarade i större utsträckning än de extraordinära. Ett talande exempel är det spektakulära fotoalbum fyllt med fotomontage och teckningar framställt av den brittiska Lady Filmer på 1860-talet. Under 1970-talet skars det itu och såldes sida för sida till samlare via Christies auktionshus. Idag finns dess delar spridda över USA och Europa som tvådimensionella konstverk (Di Bello 2007:136).

Ur ett traditionellt fotohistoriskt perspektiv har fotoalbumen i sig ett lågt värde. Frågan varje samlande institution bör ställa är varför fotoalbum ska samlas in och bevaras – i vilka syften? Om syftet är att samla på bilddata, fotografier av enskilda namngivna personer, platser eller bilder tagna av specifika fotografer, vilket det mycket väl kan vara, kan förstås bilderna lika gärna tas ur albumen. Det skulle t.o.m. vara av godo ur bevarandepunkt eftersom materialen i albumen påverkar de fotografiska bilderna negativt. Om man däremot är intresserad av fotoalbum som kulturhistoriska objekt eller kulturell praktik blir ett sådant förfaringssätt förödande. Fotoalbumet tillsammans med bilderna bör då betraktas som ett kulturhistoriskt föremål, ett särskilt medium med specifika egenskaper och uttryck. Om man antar det senare perspektivet borde det påverka arkivpraktiken, dvs. insamling, dokumentation, katalogisering och arkivering. Om fotoalbum ses såväl som ett auditivt som ett visuellt medium borde fotoalbum förvärvas tillsammans med upptagningar av de samtal eller berättelser som utspelar sig mellan användarna i mötet med albumet. För de album som redan finns i samlingarna är det i de flesta fall inte möjligt att rekonstruera sådana berättelser. I de fallen är det dock viktigt att se albumet som en helhet som hålls intakt. Noteringar på albumsidorna eller själva fotografierna bör undvikas och bildernas ordning bevaras för att så långt möjligt behålla albumet i det skick det hade när det var i bruk. Det gäller givetvis även vid digitalisering. En digital post för ett fotoalbum skulle därmed kunna innehålla fotografier av omslaget och alla sidorna så att det blir möjligt att göra en virtuell genombläddring.

Till sist är det viktigt att poängtera att ett fotoalbum i arkiv aldrig är samma sak som ett album i bruk. Holland skiljer på ett klargörande sätt mellan ”läsare” och ”användare” av fotoalbum (2000:121). De förra är t.ex. arkivarien eller forskaren som möter fotoal-

bumet i arkivet. Det är ett möte som präglas av stumhet, kringinformation kring bilderna är begränsad, sammanhangen är otydliga, vilket gör att albumets innehåll kan förbli en gåta. För den senare däremot är albumets mening och innebörd tydlig, personerna och platserna på bilderna är välkända och användaren känner till historierna och sammanhangen när bilderna togs och kan fylla i alla delar för att de tillsammans ska ge en tydlig mening. Även om fotoalbum aldrig i det perspektivet till fullo kan arkiveras och bevaras i arkiv och på museer finns det mycket att vinna på att betrakta fotoalbum som mer än samlingar av bilddata. Att förstå fotoalbum som ett medium och kartlägga dess produktion, användning och reception ger en bättre förståelse av dessa kulturella artefakter. Dessutom kan ett bruksperspektiv på fotoalbum ge intressanta infallsvinklar till dagens internetbaserade sociala fotokulturer. Det finns tydliga likheter mellan 1800-talets visitkortsalbum med porträtt av kändisar, släktingar och vänner som medierades genom salongen, den offentliga delen av privatbostaden, och samtida webbtjänster som Flickr, Facebook, You tube eller moblog där människor samlar och utbyter fotografiska bilder med varandra. Båda handlar om att iscensätta sig själv, skapa sin identitet, i relation till verkliga eller önskade sociala kontakter med hjälp av bildsamlingar. Att betrakta fotoalbum som mer än förvaringsplatser för bilder, att se till deras funktion, visar därför på en kulturhistorisk kontinuitet över mediegränserna.

Anna Dahlgren, fil.dr
Nordiska museet, Stockholm

Noter

- 1 Följande artikel är delresultat från det pågående forskningsprojektet *Boken om ditt liv. Fotoalbum – minne, tid, identitet* vid Nordiska museet, som är finansierat av Riksbankens Jubileumsfond och Kungliga Vitterhetsakademien. Artikeln baserar sig bl.a. på en inventering av Nordiska museets samling av fotoalbum genomförd av författaren under 2007 och 2008.
- 2 Kabinettfotografier är en större variant av visitkortsfotografier (ca 14 x 12 cm) som introducerades i Sverige 1870. Se Söderberg och Rittsel, 1983, s. 48.
- 3 Även Stockholms Stadsmuseum (ca 300 album i samlingen) och Landskrona museum (ca 180 album i samlingen) arkiverar fotoalbum med utgångspunkt i bildmotiven. Detsamma gäller även Nasjonalbiblioteket (Norge), Norsk Folkemuseum och The Finnish Museum of Photography.
- 4 Dessa uppgifter är hämtade från en förteckning över album som används internt på Kungliga biblioteket. För närvarande pågår ett arbete med att tillgängliggöra delar av albumsamlingen via den nationella internetbaserade biblioteksdatan Libris, vilket gör fler söksträngar möjliga.
- 5 Till undantagen hör bl.a. de intervjuer som gjordes av Nordiska museets intendent Annette Rosengren i början av 2000-talet kring fyra fotoalbumsdonationer. Intervjuerna gjordes i efterhand med anhöriga till albumskaparna och innehåller uppgifter om albumskaparnas levnadshistoria och sociala liv. Se Annette Rosengrens intervjuer med fotografer, Nordiska museets arkiv. Landskrona museum arbetar för närvarande på liknande sätt i den s.k. Minnesbanken. I samband med att bilder från fotoalbum lånas in eller doneras till museet görs numera alltid intervjuer med donatorerna om vilka personer och platser som förekommer på bilderna. (Se <http://www.landskronaminnesbank.se/fototxt.htm>.) I de här fallen finns information om albumskaparna och lite information om intention, produktion och reception, men den huvudsakliga funktionen hos dessa dokumentationer är trots allt att identifiera bildinnehållet i albumen. I Nordiska museets frågelista Nm 231 om amatörfotografi, som sändes ut 2002, fick meddelarna svara på ett antal frågor om bruk av fotoalbum, dessa uppgifter är dock inte knutna till de specifika album som finns i museets arkiv.
- 6 Uppgifter om albumens utseenden baserar sig på studier av samlingarna av fotoalbum på Nordiska

museet, Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn, Kungliga biblioteket i Stockholm, Landskrona museum, Malmö museer och Kulturen i Lund.

- 7 Intervjuer med intendenterna på Malmö museer, Landskrona museum och Kungliga biblioteket.

Referenser

Litteratur

- Att samla och gallra fotografier. Kriterier för värdering och urval. En handledning från Fotorådet.* Stockholm. 2003.
- Batchen, Geoffrey 2001: *Each Wild Idea: writing, photography, history.* Cambridge Mass.: MIT Press.
- Batchen, Geoffrey 2004: *Forget Me Not. Photography & Remembrance.* New York: Princeton Architectural Press.
- Batchen, Geoffrey 2005: *Dreams of Ordinary Life: Carte-de-visite and the Bourgeois Imagination.* Martha Langford (red.), Image & Imagination, Montreal.
- Becker, Karin 1993: The Aesthetic of Amateur Photography. *Adomus* 15, s. 19–24.
- Bouchot, Henri 1895: *Le Cabinet des Estampes de la Bibliothèque Nationale: guide du lecteur et du visiteur, catalogue général et raisonné des collections qui y sont conservées.* Paris: E. Dentu.
- Bourdieu, Pierre 1986: *Amatörfotografen.* Kultursociologiska texter i urval av Donald Broady och Mikael Palme (red.). Stockholm: Salamander.
- Chalfen, Richard 1987: *Snapshot Versions of Life.* Bowling Green, Ohio: Bowling Green State University Popular Press.
- Coe, Brian & Paul Gates 1977: *The Snapshot Photograph. The Rise of Popular Photography 1888–1839.* London: Ash & Grant.
- Davidsson, Åke 1981: *Stamboken: poesialbumets och gästbokens föregångare: ett urval ur Carolina Redivivas samlingar.* Uppsala universitetsbiblioteks utställningskataloger, 9. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Di Bello, Patrizia 2007: *Women's Albums and Photography in Victorian England.* Hampshire: Ashgate.
- Edwards, Elisabeth & Janice Hart (red.) 2004: *Photographs Objects Histories. On the Materiality of Images.* London: Routledge.
- Frizot, Michel 1998: *A New History of Photography.* Köln: Könemann.
- Frizot, Michel 1998: The universal album. Michel Frizot (red.). *A New History of Photography.* Köln: Könemann.

- Gernsheim, Helmut & Alison Gernsheim 1955: *The History of Photography. From the earliest use of the camera obscura in the eleventh century up to 1914*. London: Oxford University Press.
- Hargreaves, Roger 2001: Putting Faces to the Names: Social and Celebrity Portrait Photography. I: Hamilton, Peter & Roger Hargreaves (red.). *The Beautiful and the Damned. The Creation of Identity in Nineteenth Century Photography*. Aldershot: Lund Humphries.
- Hirsch, Julia 1981: *Family Photographs. Content, Meaning and Effect*. New York: Oxford University Press.
- Holland, Patricia 2000: Sweet it is to scan: Personal photographs and popular photography. I: Wells, Liz (red.). *Photography: A Critical Introduction*. London: Routledge.
- Holland, Patricia & Jo Spence (red.) 1991: *Family Snaps. The Meaning of Domestic Photography*. London: Virago.
- King, Moses 1913 (?): *King's Views of New York*. New York.
- Lager Vestberg, Nina 2008: Archival Value. On photography, materiality and indexicality. *Photographies*, 1 (1), s. 49–65.
- Langford, Martha 2001: *Suspended Conversations. The Afterlife of Memory in Photographic Albums*. Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press.
- Mathews, Oliver 1974: *The Album of Carte-de-Visite and Cabinet Portrait Photographs 1854–1914*. London: Reedminster publications Ltd.
- McCauley, Elizabeth Anne 1985: *A.A.E. Disdéri and the Carte-de-visite Portrait Photograph*. New Haven: Yale University Press.
- McCauley, Elizabeth Anne 1994: *Industrial Madness. Commercial Photography in Paris 1848–1871*. New Haven.
- Men of Mark*. A Gallery of Contemporary Portraits of men distinguished in the senate, the church, in science, literature and art, the army, navy, law, medicine etc. London 1876.
- Mot glömskans tyranni. En nationell bevarandeplan för fotografi*. Stockholm: Fotorådet och Fotosekretariatet, Nordiska museet. 1997.
- Newhall, Beaumont 1949: *The History of Photography*. New York: The Museum of Modern Art.
- Nordström, Alison 2004: Making a journey: The Tupper scrapbook and the travel they describe. I: Edwards, Elisabeth & Janice Hart (red.) *Photographs Objects Histories. On the Materiality of Images*. London: Routledge.
- Ny Illustrerad Tidning* 1861, 45.
- Nylén, Anna-Maja 1955: Familjealbumet. *Fataburen*. Nordiska museets och Skansens årsbok, Stockholm.
- Pris-kurant öfver amatör fotografi apparater jemte tillbehör från Stölten & Simonsen*. Malmö 1894.
- Rosengren, Annette 2003: Amatörfotografi. I: Svensson, Birgitta (red.). *Föremål för forskning*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Schwartz, Joan M. & Terry Cook 2002: Archives, Records, and Power: the Making of Modern Memory. *Archival Science*, 2, s. 1–19.
- Söderberg, Rolf & Pär Rittsel 1983: *Den svenska fotografins historia*. Stockholm: Bonnier Fakta.
- The Descriptive Album of London, a Pictorial Guide Book: 108 Views of London, with Explanatory Notes, an Introduction and List of Plates 1900(?)*: London: The Descriptive Album Publishing Company.
- Welling, William 1976: *Collectors' Guide to Nineteenth-Century Photographs*. New York: Colliers Books.
- Willumson, Glenn 2004: Making meaning: displaced materiality in the library and art museum. I: Edwards, Elisabeth & Janice Hart (red.). *Photographs Objects Histories. On the Materiality of Images*. London: Routledge.
- Åhlén & Holm kataloger 1909–1930*.
- Arkiv*
- Bibliothèque Nationale, Paris, Département des Estampes et de la Photographie.
- Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn, Kort- og Billedafdelningen.
- Kulturen i Lund.
- Kungliga biblioteket, Stockholm.
- Landskrona museum, fotoarkivet.
- Malmö museer, fotoarkivet.
- Nordiska museets arkiv.
- Frågelista Nm 231 Amatörfotografi.
- Intervjuer*
- Dahlman, Eva, Kungliga biblioteket, Stockholm, 14 augusti 2007.
- Dobrik, Ludovit, Malmö museer, Malmö, 19 augusti 2008.
- Jansson, Anders, Kulturen i Lund, Lund, 19 augusti 2008.

Lundin, Elisabeth, Landskrona museum, Landskrona, 20 augusti 2008.

Petersson, Dag, Kort- og Billedafdelningen, Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn, 14 maj 2008.

E-post till författaren

Aasbø, Kristin, Nasjonalbiblioteket, 2008-10-07.

Isomursu, Anne, The Finnish Museum of Photography, 2008-10-08.

Skjærbakken, Espen Holøyen, Norsk Folkemuseum, 2008-10-22.

SUMMARY

Photo Albums in Archive Practices A Media Perspective on Image Collections

The aim of this article is to discuss the theoretical and methodological implications of the way photo albums are archived, as the way an object is archived influence the definition and conception of that object. My point of departure is the collection and archival practice of photo albums in museums and libraries in Sweden, Denmark and France. This reveals that photo albums are treated as containers of data with a focus on the image content in many archives. I argue that the photo album has to be considered as a medium in its own right, consisting of the album as well as the images in it. This study is inspired by the material turn in photography studies

that acknowledge photographs as three dimensional objects and focus on the use of photographic material. To understand the meaning of a photograph one must consider the continuous process of production, distribution, consumption and discarding and eventually recycling. I argue that studying the materiality of the album, like size, decoration and text written on the album pages, and not only what is written, may give some clues to the use and function of these cultural artefacts. In short, this article points to the need for new approaches in research as well as archival practices regarding photo albums.

Etnologiämnetts tillkomst och examensrätt

Nils-Arvid Bringéus

Med anledning av att 90 år förflutit sedan den Hallwylska professuren vid Nordiska museet kom till inbjöd styresmannen Christina Mattsson till ett symposium på Nordiska museet den 21 oktober 2008 med temat "Bättre vetande". Styresmannen liksom innehavaren av professuren Birgitta Svensson underströk att symposiet skulle vara framåtriktande. Hur professuren inrättades och hur Nils Lithberg (1883–1934) blev dess förste innehavare har Mats Rehnberg berättat om i en postumt publicerad artikel i *RIG* 1989 liksom Mats Hellspong i festskriften *Lusthusporten* till 75-årsjubileet 1993.

Den 24 januari 1919 utnämndes Nils Lithberg i konselj till innehavare av den professur vid Nordiska museet som makarna von Hallwyl donerat. Som Rehnberg visat fanns även andra förslag till benämningar på professuren, men donatorerna stannade slutligen för nordisk och jämförande folklivsforskning, uppenbarligen på Lithbergs eget förslag (Rehnberg 1989:16). Ett utkast till donationen av Nordiska museets styresman Gustaf Upmark avslutas med orden:

Tillstånd torde äfven framdeles utverkas att få ämnet nordisk etnografi [Upmarks namnförslag] erkändt såsom examensämne inom humanistiska sektionen vid universiteten i Uppsala och Lund samt Stockholms och Göteborgs högskolor; och skall examinationsskyldighet i ämnet i sådant fall älligga professurens innehafvare.

Upmarks förslag att man borde eftersträva examensrätt för ämnet återfinnes emellertid inte i gåvobrevet (Hellspong 1993:26, 38) och

hur läroämnet fastställdes och fick examensrätt har aldrig klarlagts. Detta kräver en jämförelse med situationen vid övriga lärosäten i landet.

Ämnet i Lund

Hösten 1910 skrev en fil. stud. O. Sundin, Göteborgs nation, till Konungen och anhöll att få medtaga folkminnesforskning som särskilt ämne i sin fil. kand. i Lund. Ärendet bordlades i fakulteten den 15 december 1910 och åt C. W. von Sydow uppdrogs att göra en utredning rörande ämnets innehåll och ställning vid övriga nordiska universitet. Han införskaffade yttranden från en rad in- och utländska fackmän: Kaarle Krohn i Helsingfors, H. F. Feilberg och Axel Olrik i Danmark, Magnus Olsen och Moltke Moe i Oslo, J. A. Lundell i Uppsala och Axel Herrlin i Göteborg. De betonade alla vikten av att folkminnesforskning blev examensämne. För ärendets fortsatta behandling i fakulteten har jag tidigare redogjort (Bringéus 2006: 76 f.).

Ytterligare två studerande, Åke Campbell och Harry Maiander, erhöll den 22 november 1912 kunglig dispens att medtaga ämnet folkminnesforskning i sina examina. Sektionen måste nu agera och uppdrog den 13 december 1912 åt von Sydow att göra upp ett förslag till studieplan i folkminnesforskning. Detta tillstyrktes enhälligt av sektionen den 26 februari 1913. Den 8 mars 1913 beslöt sektionen att i skrivelse till kanslersämbetet föreslå att von Sydow tills vidare förordnades att förätta examen i folkminnesforskning. Den 27

mars 1913 stadfäste kanslern studieplanen för fil.kand.- och fil.lic.-examen att gälla tills vidare. Studiet omfattade folksaga, folkvisa, folksägen samt tro och sed.

Försöken att inrätta en professur i folkminnesforskning vid Lunds universitet misslyckades dock och först den 26 april 1940 utnämndes C. W. von Sydow till innehavare av en personlig professur i Nordisk och jämförande folk Kulturforskning. Ämnesinnehållet blev dock oförändrat till dess att en professur i nordisk och jämförande folkklivsforskning inrättades och tillträdades av Sigfrid Svensson den 1 juli 1946.

Undervisningen i Stockholm 1919–1927

Nils Lithberg installerades i sin professur på Nordiska museet den 17 maj 1919. Den nya professuren blev onekligen en kraftinjektion. I juni 1920 inbjöd N. E. Hammarstedt, Nils Keyland och Nils Lithberg till ett nordiskt möte för folkklivsforskning i Nordiska museet den 16 och 17 augusti 1920. Av svenska etnologer var det särskilt Lithberg och Campbell som var aktiva. Lithberg framhöll ”att gränsen mellan vad som populärt kallades materiell och andlig kultur inte funnes till”. Campbell var av samma mening och hävdade vikten av att hålla samman ”det andliga och det materiella för att på så vis få fram företeelsens biologiska karaktär” (*Fataburen* 1920:59 f.). I redogörelsen för Nordiska museet under år 1928 i *Fataburen* skriver Lithberg:

Då professuren våren 1919 trädde i funktion, upptogs omedelbart arbetet med regelbundna föreläsningar å Nordiska museet, till vilka föreläsningar Stockholms Högskolas studenter genom terminliga tillkännagivanden å Högskolan inbjödod. Betungande arbeten i offentligt uppdrag tvingade mig snart att nedlägga föreläsningsverksamheten.

Enligt redogörelserna i *Fataburen* var Lithberg tjänstledig från museet till och med 1927 för utgivande av ett monografiskt verk över slottet Hallwil i Schweiz.

Etableringen av ämnet i Uppsala

I Uppsala hade ortnamnsforskaren Sven Lampa redan 1909 förordnats att vara docent i svensk folkklivsforskning och biträtt Adolf Norén i dennes undervisning i nordiska språk som bl.a. omfattade specialområdet demologi (folkkliv och folkklitteratur). Några föreläsningar och seminarier kom han dock aldrig att hålla och från 1915 var han tjänstledig på grund av sjukdom (Bringéus 2008:101). Det fanns dock uppenbarligen ett intresse för ämnesområdet i Uppsala, ty den 27 januari 1923 stadfäste kanslern en studieplan i folkminnesforskning som var identisk med den i Lund eftersom examinator kom härifrån.

Våren 1925 anhöll intendenten vid Nordiska museet fil. kand. Sigurd Erixon hos Kungl. Maj:t om dispens för att avlägga fil. lic.-examen i nordisk etnologi i Uppsala. I hans ansökan framhölls ämnets såväl vetenskapliga som nationella betydelse och att dess omfattning och avgränsning mot andra studiegrenar är sådan, att dess upptagande såsom särskilt examensämne vore fullt motiverat. I en till ansökan fogad bilaga lämnades förslag till studieplan och examinator, intendenten N. E. Hammarstedt vid Nordiska museet.

Ansökan tillstyrktes av Filosofiska fakulteten i Uppsala den 4 april 1925 och remitterades till Filosofiska fakulteten i Lund, vilken den 2 maj efter förberedande behandling av professorerna Martin P:n Nilsson, Otto Rydbeck och Lauritz Weibull avgav yttrande. Fakulteten delade visserligen sökandens uppfattning, att studiet av allmogekulturen är av den vikt och har uppnått den utveckling, att den borde upptagas som studie- och examensämne vid universitetet, men erinrade om att sedan längre tid tillbaka akademisk examen vid Lunds universitet efter särskild för varje gång meddelad dispens avlagts i ämnet folkminnesforskning, för vilket studieplan finns upptagen i Fakultetens studiehandbok. Fakulteten ansåg ämnet folkminnesforskning vara nästan identiskt med nordisk etnologi

och ansåg fördelning av likartat stoff på två ämnesgrenar olycklig, men fann därmed inte beteckningen "folkminnesforskning", och än mindre beteckningen "nordisk etnologi" klar och lycklig. För sin del förordade Fakulteten i stället att sökanden finge avlägga sagda examen i ämnet folkminnesforskning efter i vederbörlig ordning fastställd studieplan i överensstämmelse med den uppgjorda kursförteckningen. Dock ansåg fakulteten att den nuvarande examinatorn i folkminnesforskning möjligen borde kompletteras med en extra examinator, på grund av ämnets omfattning.

Häremot anförde Filosofiska fakulteten i Uppsala den 25 maj 1925 att likheten i vissa rubriker i de båda studieplanerna visserligen kunde föranleda antagande av ämnenas nära identitet, men "att den nu gällande planen i folkminnesforskning särskilt avser allmogelivets andliga sidor", och att man där saknar en verklig anknytning till den allmänna etnologins problemställningar och litteratur.

Genom namnets formulering – nordisk etnologi – framhålls dels ämnets förhållande till den mera beskrivande etnografien, dels dess redan av praktiska skäl nödvändiga avgränsning mot de många andra nationellt eller eventuellt geografiskt betonade grenarna av den etnologiska vetenskapen.--- Att åter kalla det ifrågasvarande ämnet folklivsforskning, är föga lämpligt, dels enär detta namn alltför mycket påminner om termen folkminnesforskning, dels ock emedan den etnologiska vetenskapens nära samband med både den allmänna och den speciella etnografien, särskilt den materiella, därigenom undanskymmes. Använder man den allmäneuropeiska termen etnologi, behöver man icke heller tillgripa den tunga formuleringen nordisk "och jämförande" folklivsforskning, enär etnologin redan i sig är "jämförande", under det att etnografien är beskrivande. Intendenten Erixon, den föreslagne examinatorn och fakulteten ha sålunda på goda grunder stannat för benämningen nordisk etnologi... Vad slutligen i detta fall angår frågan om examinator, kan fakulteten icke dela Lundafakultetens farhågor. Någon kringsyn leder dock snart till intendenten N. E. Hammarstedt såsom den äldste och erfarnaste arbetaren inom området. Fakulteten har redan för länge

sedan uttryckt sitt förtroende för hans kapacitet genom att promovera honom till hedersdoktor.

Kanslersämbetet för rikets universitet stadfäste studieplanen för ämnet nordisk etnologi i filosofie licentiatexamen vid Uppsala universitet den 11 juni 1925 och Kungl. Maj:t beviljade Sigurd Erixons ansökan den 3 juli 1925. I ett supplement till Filosofiska fakultetens studiehandbok vid Uppsala universitet 1926 upptages såväl ämnet folkminnesforskning för fil. kand.- och fil. lic.-examen som för filosofie licentiatexamen i nordisk etnologi.

Hösten 1928 anhöll filosofie kandidaterna Gösta Berg och Sigfrid Svensson om att få avlägga efterprovning vid Uppsala universitet för filosofie kandidatexamen i ämnet nordisk etnologi ävensom fil. lic.-examen i samma ämne. På förslag av professor Wiklund tillstyrkte fakulteten detta den 31 oktober under förutsättning av vederbörligen fastställda examensfordringar och särskilt förordnad examinator.

Sigurd Erixon erhöll uppdraget att utarbeta en studieplan i nordisk etnologi för universitetet i Uppsala. Den gamla studieplanen för fil. lic.-examen upphävdes och en ny fastställdes av kanslern för rikets universitet den 19 november 1928. Samma dag förordnades Erixon att förrätta efterprovning i fil. kand.-examen och fil. lic.-examen av Gösta Berg och Sigfrid Svensson. Erixon förordnades senare att meddela partiell undervisning och fungerade länge som examinator i Uppsala (Bringéus 2008:168 f.).

C. W. von Sydow fortsatte examinationen i folkminnesforskning i Uppsala, visar Kungl. Universitetets i Uppsala redogörelser. Under 1930-talet undervisade han i Uppsala i ungefär samma utsträckning som i Lund (Bringéus 2006:82 ff.). I ett brev den 6 juli 1928 från chefen för Landsmålsarkivet i Uppsala Herman Geijer till von Sydow heter det:

Du vet att jag personligen länge sökt intressera vissa bland professorerna för att väcka, inom universitetet,

förslag om upprättande af professur i såväl folkminnesforskning som folklivsforskning eller hvad det kan kallas samt att dessa tankar omfattats med visst intresse af flera.

Det dröjde dock till 1931 innan humanistiska sektionen i sina riksdagspetita hemställde om medel för två professurer, en i folkminnesforskning och en i nordisk etnologi. Uppenbarligen räknade man med att Erixon var intresserad av etnologiprofessuren och von Sydow av professuren i folkminnesforskning. Förslaget om en dubbelprofessur var dock ett överbud, i synnerhet som det råde lågkonjunktur i landet. Konsistoriet upptog inte sektionens framställning i sina riksdagspetita. Sedan Sigurd Erixon 1934 blivit utnämnd till professor vid Nordiska museet efter Nils Lithbergs hastiga frånfälle, ansökte humanistiska sektionen i Uppsala endast om en professur i folkminnesforskning. Den 1933 tillsatta universitetsberedningen hade 1937 föreslagit inrättandet av en professur i folkminnesforskning i Uppsala och en professur i etnologi i Lund. Såväl Uppsala universitet som Stockholms högskola tillstyrkte förslaget som följde den uppdelning som tillämpats vid examensfordringarna, examina och docentutnämningarna. Det skulle emellertid dröja till 1947 innan professuren inrättades i Uppsala och då i helhetsämnet nordisk och jämförande folklivsforskning (Bringéus 2002:112.).

Folkminnesforskningen och etnologin i Göteborg

I Göteborg bildades i anslutning till en föreläsning av C. W. von Sydow 1919 Västsvenska folkminnesföreningen, en ideell sammanslutning med motsvarande ändamål som Hyltén-Cavalliusföreningen i Lund. Från år 1921 stod föreningen som medutgivare av tidskriften *Folkminnen och folktankar* och i anslutning till Göteborgsutställningen 1923 utgav föreningen två volymer i utställningens publikationsserie. Den upplöstes 1966.

Den 26 februari 1926 riktade professo-

terna Evald Lidén och Hjalmar Lindroth samt docenterna Hilding Celander, Sverker Ek och Waldemar Liungman en skrivelse till Göteborgs högskolas lärarråd med förslag till upprättandet av ett institut för folkminnesforskning vid högskolan med särskild inriktning på de västsvenska landskapen. Som grund för arkivet erbjöd sig docent Liungman att överlämna sin privata folkminnessamling omfattande 450 nummer. Ett organiserat samarbete med Västsvenska folkminnesarkivet kunde väsentligt underlätta institutets arbetsuppgifter. Stadgar upprättades och högskolans styrelse tillät att det planerade institutet antog benämningen "Institutet för folkminnesforskning vid Göteborgs högskola". Två medlemmar i institutets styrelse skulle högskolan årligen utse, för första arbetsåret professor Lidén och docent Ek.

Under år 1925 hade Waldemar Liungman disputerat i Göteborg på en avhandling om "Prinsessan i jordkulan", vilken gav honom docentkompetens (Bringéus 2006:153 f.). I Göteborg fanns ett ackumulerat behov av undervisning och examination i ämnet folkminnesforskning. Den 8 november 1927 beslöt högskolans styrelse att till Kungl. Maj:t överlämna ansökningar från tio stycken studerande som önskade medtaga ämnet i fil. kand.-examen. Ifall dessa ansökningar vann bifall hemställde styrelsen samtidigt att docent Liungman förordnades som examinator "med tillämpande av den vid Lunds universitet gällande studieplan". Den 16 december kom Kungl. Maj:ts resolution med tillståndet. Bland de tio studenterna fanns John Granlund och Olof Hasslöf och senare fick även K. G. Izikowiz ett motsvarande tillstånd.

Från vårterminen 1926 redovisas verksamheten vid Institutet för folkminnesforskning vid Göteborgs högskola i högskolans katalog. Liungman, som avlönades med docentstipendier, föreläste och höll seminarieövningar över valda ämnen fram t.o.m. vårterminen 1931. Han övergick därefter till affärsverksamhet,

för att under åren 1943–1954 tjänstgöra som docent i folkdiktsforskning vid Stockholms högskola (Bringéus 2006:154).

Utbildningen i folkminnesforskning vid Göteborgs högskola blev alltså ganska kortvarig. Men femton år efter det att högskolan 1954 blivit universitet väcktes på nytt önskemål om undervisning och examination, nu i nordisk och jämförande folklivsforskning. Undervisning i detta ämne började höstterminen 1969 med undertecknad som ämnesansvarig och med samma litteraturkurs som i Lund. Samtidigt inrättades ett universitetslektorat. Under läsåret 1974/75 tilldelades avdelningen den så kallade Landbergprofessuren med docent Phebe Fjellström som innehavare. Undervisningen utökades därvid att även omfatta C-betygsnivån. En professur i etnologi inrättades slutligen 1980 med docent Sven B. Ek som förste innehavare. Efter professor Birgitta Skarin Frykmans avgång 2008 har professuren ej återbesatts, men undervisning pågår alltjämt. I administrativt hänseende tillhör ämnet sedan hösten 2008 Institutionen för kulturvetenskaper.

Institutet för folkminnesforskning knöts 1962 till Göteborgs universitet. Det tillhör numera Institutet för språk och folkminnen (SOFI).

Den fortsatta utvecklingen i Stockholm

Då Nils Lithberg återupptog föreläsningarna 1928 förekom fortfarande ingen examination i ämnet i Stockholm. I en skrivelse till humanistiska fakulteten den 22 november 1929 anhöll han emellertid, att åtgärder måtte vidtagas för fastställelse av studieplan och kunskapsfordringar i ämnet nordisk etnologi:

Sedan två år tillbaka har jag vid högskolan föreläst över och lett seminarier i ämnet nordisk och jämförande folklivsforskning. Dessa föreläsningar och seminarieövningar ha omfattats med stort intresse av de studerande och besökts av i medeltal ett 20-tal personer varje termin.

Ämnet nordisk och jämförande folklivsforskning eller, som jag nu för att få öfverensstämmelse med förut vid Upsala universitet införd benämning kallat Nordisk Etnologi har betydelse som gränsvetenskap till en rad andra discipliner, fornkunskapen och religionsvetenskapen, samhällshistoria och ekonomisk historia, arkitekturens och ornamentikens historia, språk- och ortnamnsforskning m.fl. Framförallt har den dock ett nationellt värde såsom innebärande studiet af den kultur, som varit det svenska samhällets kärna, den gamla allmogekulturen.

Härtill kommer emellertid ännu en rent praktisk betydelse. Sedan sekelskiftet befinner sig bygdeintresset för tillvaratagandet till museer af de försvinnande minnena från de gamla bondehemmen i en utveckling, som under de decennier, det nu pågått, icke visar någon afmattning utan tvärtom en alltjämt fortgående stegring. Antalet kulturhistoriska museer utanför Stockholm, som vid sekelskiftet uppgick till ett 30-tal, uppgår nu till minst omkr. 200. Under de senaste åren har en strävan inletts, som går ut på att kunna ekonomiskt underbygga åtminstone de centralare provinsmuseerna, så att det blir möjligt för dem att anställa sakkunniga föreståndare... Genom att möjligheter skapades för afläggande af examen i ämnet Nordisk Etnologi vid Stockholms högskola, skulle sålunda en kännbar brist i utbildningen af svenska kulturhistoriska museimän blifva undanröjd. Och dessutom skulle äfven möjligheter skapas att tillgodose det nu i sista stund trängande behovet af kompetenta upptecknare af svenska folktraditioner och folkminnen...

Fakulteten hemställde den 14 december 1929, att styrelsen måtte vidtaga åtgärder för erhållande av examensrätt i ämnet nordisk etnologi under den tid professor Lithberg var förordnad såsom examinator i ämnet och hos kanslersämbetet anhålla om fastställelse av den studieplan, som Lithberg framlagt för undervisningen. I ingressen till studieplanen heter det bland annat:

Ämnet omfattar i första hand kännedomen om den nordiska allmogens liv, sådant detta före den stora kulturella omläggningen under slutet av 1800-talet gestaltade sig i folkets näringar och samfundsskick, dess hemliv och konstutövning, dess sedvänjor, tro och diktning. Kärnan däri är det gamla folklivet som social helhet, och

för förståelsen härav äro kunskaper om de ekonomiska och de andliga funktionerna var för sig lika viktiga förutsättningar.

Den fortsatta handläggningen innebar att ärendet remitterades till Uppsala och Lunds universitet. Filosofiska fakulteten vid Uppsala universitet beslöt den 5 april 1930 efter ett yttrande av professor Wiklund att avstyrka högskolans framställning, i vilket avstyrkande Mindre akademiska konsistoriet i Uppsala instämde den 26 april 1930. I sitt yttrande hävdade Wiklund, att Stockholms högskolas studieplansförslag inte bara omfattar ämnet nordisk etnologi i den mening Uppsalafakultetens studieplan visar, utan även examensämnet folkminnesforskning. Wiklund menade att

differentieringen av de båda disciplinerna har i själva verket hunnit så långt, och de ha var för sig nått en sådan omfattning och ställa så olika fordringar på sina forskare, att det ... sedan länge tillbaka varit en omöjlighet att pressa in dem inom ett och samma examensämne.

Han påpekade även att Lithberg ”veterligen icke utövat någon mera omfattande verksamhet inom det område, som enligt vedertaget bruk betecknas med namnet folkminnesforskning”. Filosofiska fakulteten vid Lunds universitet instämde på förslag av professor Rydbeck den 15 september 1930 liksom Mindre konsistoriet den 18 oktober i Uppsalafakultetens avstyrkande.

Lithberg vände sig den 1 oktober 1930 till Martin P:n Nilsson i Lund. Båda delade intresset för kalenderforskning liksom uppfattningen om etnologin som ett helhetsämne. I brevet heter det:

På anmodan af Stockholms högskola började jag våren 1928 föreläsa i hvad jag då kallade nordisk och jämförande folkkliffsforskning. Samtidigt började jag också grubbla på en studieplan. Nu tycker jag nog att då man i Uppsala följande höst gick i författning om uppgörande af studieplan i nordisk Etnologi, man kunde ha konfererat med mig, men detta får vara deras ensak. När jag på våren 1929 ånyo tog itu med saken – jag har ju som Du vet min gamla arfsynd från Hallwil i Schweiz som

tvingar mig mycket – upplystes jag af kanslerssekreterare Croneborg om att en studieplan uppgjorts i Uppsala och för att förebygga vidare språkförbistring tyckte han att jag skulle afstå från benämningen Folkkliffsforskning och i stället upptaga namnet Etnologi. Jag följde detta råd, men fann senare att denna så till uppställning som innehåll väsentligen afvek från den af mig tänkta. När man i Uppsala har lagt approbaturkursen mera allmänt etnologisk och först på ett högre stadium blir mera ”nordisk”, hade jag gått den andra vägen och börjat med Sverige. Jag kunde heller icke förstå hvarför man t.ex. skulle läsa Montelius Vår forntid, som ju faller helt inom arkeologiens område eller Sverker Eks Folkvisor som ju snarare tillhör litteraturhistorien.

Jag medger visst att min plan icke motsvarar hvad jag skulle önska, framför allt är bristen på en sammanhängande framställning af svenskt folkklif kännbar, men jag har icke kunnat anse mig böra släppa fram Norlinds bok [Svenska allmogens lif], med dess opålitligheter i detaljer på flera punkter. Jag hade emellertid erbjudit mig att diskutera planen med Upsaliensarna, hvilket oss emellan sagdt endast resulterade i att när den öfversändes dit, den redan var för Wiklund bekant genom afskrifter med hvilkas tillkomst jag intet haft att skaffa och som i hvarje fall icke erhållits från Högskolan... Det var på nyåret som Uppsala erhöill handlingarna och samtidigt hörde jag att man var mycket missnöjd. Genom Sune Lindqvist lät jag säga att jag var beredd till öfverläggning i saken, men jag har inget hört.

I ett PS heter det ”Papperet ligger nu i Lund”. Redan den 3 oktober 1930 skrev Lithberg på nytt till Martin P:n Nilsson:

Utöfver mitt förra bref ville jag nu göra ett viktigt tillägg. Tunberg, Högskolans rektor, ringde i går och meddelade mig att han haft besök af flere elever som ville aflägga examen i ämnet och som hade förhört sig om när detta kunde bli och om det kunde bli snart. Jag har hela tiden haft något 20-tal antecknade till mina föreläsningar och i regel ha de varit flitiga där liksom äfven vid de seminarier jag haft på Nordiska Museet, där den normala siffran varit 10 à 15 stycken. Det finnes sålunda ett rätt stort intresse och större skulle detta bli om examinationsfrågan äntligen ordnades. Det är sålunda som Tunberg uttryckt sig, *periculum in mora*, och då jag sade honom att jag tillskrifvit Dig i ärendet, bad han mig att äfven framföra det önskemålet till Dig att Lunds universitet måtte behandla ärendet så fort som möjligt. Jag har som Du ser upptagit

äfven folkdiktning, ell. närmare uttryckt folksagor. De bilda enligt min mening dock en så integrerande del i kännedomen om åskådningens värld och tankebanor att jag icke ansett mig böra afskilja dem. Men detta är ju på sitt sätt endast en motsvarighet till att Sydow i sin folkminneskurs upptar äfven materiell kultur. Jag står fortfarande på den ståndpunkten att ämnet åtminstone på något stadium måste spänna öfver det hela. Man måste ha varit i beröring med ämnets alla specialiteter för att vid ett mera vetenskapligt specialstudium kunna se på materialet med etnologens nödvändiga allroundinställning. – Jag har vidare upptagit för licentiatstudiet den möjligheten att äfven folkdiktningen skulle kunna ingå som en gren, men jag har nog tänkt mig att om någon skulle visa intressen i denna riktning hänvisa honom till studier för Sydow i Lund. Detta är inte en retorisk fras från min sida nu, föranledd af att jag velat vinna Ditt eller Lundensarnas hjärtan, utan det är så jag redan från början sett på denna fråga.

I sitt utlåtande den 15 december 1930 [nedan] hänvisar Lithberg till ett brev från Martin P:n Nilsson den 23 oktober 1930:

Vidare finner jag det högst önskvärt att både undervisning göres och tillfälle att avlägga examen beredes vid Stockholms Högskola. Ty samlingarna i Stockholm, jag menar Nordiska Museet, bilda ju ett grundlag för undervisningen, som saknas eljest. Och det finns ju även ett arkiv för folktraditioner, på vars kraftiga förmering man må hoppas. Undervisning + examen byggd på dessa samlingar ger tillfälle till allsidig utbildning av dem som komma att ta hand om arbete och samlingar i landsorten.

Nils Lithbergs yttrande

Kanslern för rikets universitet överlämnade den 11 november 1930 de inkomna synpunkterna från Lund till Stockholms högskola. Med anledning härav inhämtade fakulteten ett yttrande av professor Lithberg. I detta, som omfattar 16 foliosidor och är daterat den 15 december 1930, berör denne ämnets namn, omfattning och begränsning, varefter han motiverar den av Stockholms högskola föreslagna kursen i Nordisk etnologi.

Lithberg inleder med att rekapitulera att

hans professur inrättades 1919 och att han föreläste i Nordisk och jämförande folklivsforskning 1919 och 1920. På grund av att han tillkallades som sakkunnig i den så kallade Folkminneskommittén och senare även blev dess ordförande måste föreläsningarna tills vidare läggas ner. Våren 1928 inträdde han åter i tjänst varvid föreläsningarna förlades till Stockholms högskola. Samtidigt påbörjades uppläggningsplanen av en studieplan som han redan gjort ett utkast till 1919, men som nu beaktade senare utkommen litteratur. Våren 1929 uppsökte han dåvarande kanslerssekreteraren för överläggning i examensfrågan och i samråd med honom beslöts att beteckna ämnet nordisk etnologi.

Det var min avsikt att det nya ämnet i likhet med vad som tidigare uttalats i Lund skulle erhålla en omfattning som inneslöt samtliga yttringar av den svenska allmogens liv och föreställningsvärld. Även om jag personligen skulle föredragit ett svenskt ord insåg jag dock svårigheterna härför då redan två olika beteckningar existerade och i enlighet med min och med hela forskningens uppfattning om vad etnologi innebär utarbetades sålunda den blivande studiekursen.

Då det gällde ämnets omfattning stod två åsikter emot varandra: helhetssyn å ena sidan och uppdelning mellan materiell och andlig kultur å den andra. Lithberg skriver:

En skarp gräns mellan vad som vanligtvis kallas materiell och andlig allmogekultur kan icke erhållas helt enkelt av den grund att mycket av vad vi kulturmänniskor nu uppfatta som andlig kultur efter ett etnologiskt betraktelsesätt måste fattas som något mycket materiellt och vice versa. Studiet av folkets fester och sociala sedvänjor hänga på det närmaste samman med den yttre ram som bildas av bebyggelsestypernas strukturer. Vid studiet av åkerbrukets historia bilda brukningsskick och redskap lika integrerande beståndsdelar som åkerbruksritererna; för dräktskicket måste de särskilda plaggen och de olika dräktsederna i lika grad beaktas o.s.v. Det är sedvänjorna, festseder lika väl som vardagsbruk, som utgöra den etnologiska forskningens kärna, och med den nära sammanhängande äro å ena sidan lek och dans, å den

andra de husliga göromålen med den attiralj av husgeråd och andra inventarier, som är knuten till den. Folkseder i sin tur äro uppbyggda på de mentala förutsättningar, som skapas av folketro och den materiella grundval, som bildas av näringsförutsättningarna. Folktron speglas i de magiska handlingar, som vi återfinna i sedvänjorna likaväl som i folkets läkekonst...

En etnologisk forskare bör framför allt kunna *tänka* etnologiskt och skall detta kunna ske då bör han ha satts i tillfälle att på något stadium av sina studier ha kommit i beröring med samtliga de kategorier, som folklivet omfattar. Men även om en studerande icke blir vetenskapsman bör han kunna användas i det insamlingsarbete av den döende folktraditionen som för varje dag blir allt mer brådskande. Hans utbildning bör därför ha satt honom i kontakt med så många sidor som möjligt av det folkliga traditionsstoffet, såväl det "andliga" som det "materiella".

Lithberg slutar med att påpeka att den undervisning som sedan några år pågått vid Stockholms högskola inte kunde bära frukt om inte möjlighet fanns att avlägga examen i ämnet.

I ett odaterat brev till P:n Nilsson kommenterar Lithberg sitt yttrande:

Kanslern har tydligen icke ansett sig kunna tvärt emot universitetens uttalanden göra något i saken på dennas nuvarande ståndpunkt. Och det är också tänkbart att jag måste resignera inför utsikten att hålla ihop hela ämnet, d.v.s. att jag för att tillmötesgå Upsala måste utesluta diktningen och hjältesagan, för att i stället ytterligare spåda på med litet mer materiell kultur. Ett förslag som framkastades att för undvikande af komplikationer med Upsalaämnet Etnologi återgå till namnet Folkklifsforskning för ämnet i Stockholm har tydligen icke ansetts realistiskt. Sådan situationen blifvit genom tillkomsten af de två ämnena Folkminnesforskning och Etnologi återstår tydligen ingen annan väg än kompromissvägen, men alltjämt kvarstår att genom en dylik delning ämnets allra centralaste parti folkseden med hvad dit hör blir lidande därför att båda ämnena visa en tydlig ängslan att trampa hvarandra på tårna... Under alla omständigheter anser jag det oerhördt mycket viktigare att få upp ämnet i en eller annan form här i Stockholm än att gnabbas om detaljer, men samtidigt vill jag dock få upp det här i den form att allmogeforskningens enstaka beståndsdelar icke därigenom allt för mycket vedervågas.

Humanistiska fakulteten vid Stockholms högskola beslöt den 15 december 1930 instämma i professor Lithbergs yttrande och med godkännande av den av honom utarbetade studieplanen hemställa hos högskolans styrelse att söka utverka, att högskolan tillerkändes den begärda examensrätten i nordisk etnologi.

Högskolestyrelsen delade fakultetens uppfattning men tillade i sin skrivelse till kanslern den 18 december 1930:

Styrelsen vill därjämte biträda det av filosofiska fakulteten och mindre konsistoriet i Lund framställda önskemålet å en utredning för åstadkommande av enhetlighet och begränsning vid rikets universitet och högskolor ifråga om undervisningsområde och examina i kunskapen om utforskandet av den svenska folkliga kulturen.

Ny remiss till Lund

Stockholms högskolas framställning om examensrätt i nordisk etnologi remitterades på nytt enbart till Lund där fakulteten den 31 mars 1931 uppdrog åt professorerna Martin P:n Nilsson och Otto Rydbeck samt docenten C. W. von Sydow att komma med förslag till yttrande i ärendet. De båda förstnämnda hävdade, att saken blivit principiellt förändrat genom den nya utredning som verkställdes av professor Lithberg. I denna diskuteras nämligen frågan om det fanns fog att uppta dels nordisk etnologi, dels folkminnesforskning som två självständiga ämnen. Till denna fråga hade fakulteten redan förut tagit ställning i sitt yttrande den 2 maj 1925 om Sigurd Erixons ansökan om dispens för att avlägga fil. lic.-examen i ämnet nordisk etnologi. Fakulteten hade därvid förordat att han med bibehållen studiekurs skulle erhålla dispens att avlägga fil. lic.-examen i folkminnesforskning som trots olikhet i namn utgjorde ett och samma ämnen med den förskjutning av specialområde som kan förekomma inom varje examensämne. Trots att denna uppfattning inte vann bifall, fann fakulteten inte att tillräckliga skäl förebragts att frångå sin mening. Yttrandet fortsätter:

Det ligger i forskningens och samlingarnas intresse att ämnet sammanhålls som en enhet, under vilken de olika specialiteterna underordnas med full rätt och möjlighet för dem att visa sin livsduglighet. Även om ifrågavarande ämne företräds av två professurer vid varje universitet torde det sålunda vara riktigast, att det sammanhålls som ett examensämne. Det förekommer icke eljest och verkar därför förvirrande och är olämpligt, att personer, som i själva verket egna sig åt samma forsknings- och verksamhetsområde, då de komma ut i livet uppträda med betyg än i ett ämne, än i ett annat. För Sveriges folk utgör dess folkliga kultur en enhet, och den oenighet, som söker skjuta den ena eller andra specialiteten i förgrunden, är ingen rekommendation för denna vetenskap, vars vikt och betydelse dock är allmänt erkänd.

C. W. von Sydow reserverade sig mot detta yttrande. De ämnen vilka hans medsakkunniga gjort jämförelser med var samtliga skolämnena, medan allmogeforskningen var ett forskningsämne. Han fann den i Uppsala gjorda uppdelningen på folkminnesforskning och etnologi fullt riktig och 1) i enlighet med rådande praxis t.ex. i Finland, Estland och Lettland, 2) de båda ämnenas olika inriktning, den ena på det rent tekniska, det andra på det psykologiska området, 3) deras betydelse för olika forskningsgrenar, 4) de båda ämnenas krav på olika forskarbegåvning. von Sydow berörde även frågan om Lithbergs kompetens som enligt honom aldrig blivit vederbörligen utredd. von Sydow reserverade sig mot

en sammanslagning av de båda ämnena, som till sin karaktär är olika och till sin nationella betydelse för värdefulla för att med fördel kunna sammanslås... Däremot instämmer jag i medkommittéens förslag i dispensfrågan med den skärpning, att dispens må beviljas först sedan utredning om klar kompetens hos examinator föreligger.

Lundafakulteten beslöt den 29 maj enhälligt hemställa, att kanslern måtte låta verkställa en utredning för åstadkommande av enhetlighet och begränsning vid rikets universitet och högskolor i fråga om undervisningsområde och examina i kunskapen om utforskandet av den svenska folkliga kulturen. Sju ledamöter avstyrkte i enlighet med ett av professor

Gottfrid Carlsson avgivet förslag bifall till styrelsens för Stockholms högskola ansökan. Fyra ledamöter röstade för att fakulteten måtte som sitt yrkande framlägga professorerna P:n Nilssons och Rydbeckes förslag. Mindre akademiska konsistoriet behandlade ärendet den 19 september varvid P:n Nilsson kritiskt berörde von Sydows yttrande. Konsistoriet beslöt hemställa att kanslern måtte låta verkställa den av fakulteten begärda utredningen och kunde inte dessförinnan tillstyrka Stockholms högskolas framställning om examensrätt i ämnet nordisk etnologi.

Studieplanen i Stockholm fastställes

Styrelsen för Stockholms högskola framhöll i förnyad skrivelse till kanslern för rikets universitet den 15 oktober 1931, att frågan krävde ett omedelbart avgörande eftersom ett tiotal elever, som under flera år bedrivit akademiska studier vid högskolan i detta ämne, väntade på att få avlägga sina examina.

Detta var uppenbarligen anledningen till att kanslern för rikets universitet trots avstyrkan från Lunds universitet stadfäste studieplanen för nordisk etnologi vid Stockholms högskola den 8 juli 1932. "Examinator är enligt förordnande stadfäst av kanslern för rikets universitet professorn vid Nordiska Museet Nils Lithberg. För ämnets medtagande i examen erfordras Kungl. Maj:ts tillstånd."

Nils Lithberg fick dock knappast skörda frukten av sina ansträngningar för att läroämnet nordisk etnologi skulle etableras vid Stockholms högskola. Valborgsmässoafton 1934 avled han hastigt endast 50 år gammal och jordfästes i Seglora kyrka på Skansen. Humanistiska fakulteten föreslog den 14 maj att intendenten vid Nordiska museet Sigurd Erixon skulle förordnas att uppehålla examinationen i ämnet nordisk etnologi och detta blev även högskolestyrelsens beslut den 9 juni 1934.

Nils-Arvid Bringéus, professor em.
Lund

Källor och litteratur

Otryckta

Lund

Universitetets arkiv

Filosofiska fakultetens protokoll jämte bilagor

Mindre akademiska konsistoriets protokoll

Universitetsbiblioteket

Brev från Nils Lithberg till Martin P:n Nilsson

Stockholm

Riksarkivet, Täby

Kanslern för rikets universitet arkiv

Resolutioner

Uppsala

Universitetsbiblioteket

Filosofiska fakultetens protokoll jämte bilagor

Humanistiska sektionens protokoll

Litteratur

Arvastson, Gösta 2000: Sven Lampa. I Gösta Arvastson m.fl. (red.): *Etnologin inför 2000-talet*.

Bringéus, Nils-Arvid 2002: Carl Wilhelm von Sydow och Uppsala. *Saga och Sed* 2001.

Bringéus, Nils-Arvid 2006: *Carl Wilhelm von Sydow som folklorist*.

Bringéus, Nils-Arvid 2008: *Åke Campbell som etnolog*.

Fataburen 1920–1935.

Hellspång, Mats 1993: *Lusthusporten. En forskningsinstitution och dess framväxt*.

Kungl. universitetets i Uppsala redogörelse för det akademiska året 1928–1932.

Lithberg, Nils 1920: Allmogeforskningen och etnologien. *Fataburen* 1919.

Nordiska mötet för folklivsforskning i Stockholm 16 och 17 aug. 1920. *Fataburen*.

Rehnberg, Mats 1989: Wilhelmina von Hallwyl och Nils Lithberg. Kring tillkomsten av professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning i Stockholm 1919. *RIG*.

SUMMARY**The Establishing of Swedish Ethnology as a University Subject**

Via a donation from the married couple Hallwyls, a professorship in Nordic and Comparative Folklore (Folklivsforskning) was established at the Nordiska Museet in Stockholm in 1918. This post, however, was mainly a research one and since the first person to be given the chair, Nils Lithberg, was required by the benefactors to participate in excavations and the cataloguing of the collections at Schloss Hallwil in Switzerland, it was not until 1928 that regular lectures and seminars were held. The subject was then incorporated into Stockholm University (then called Stockholms högskola), but a curriculum was not laid down until 8 July 1932. It was drawn up by Nils Lithberg and contained a comprehensive view of the subject.

In Lund, the subject Nordic and Comparative Folklore (Folkeminnestorskning) was introduced at the university in 1913, with Senior Lecturer C. W. von Sydow as its teacher. The same appellation (and course of study)

was used at Gothenburg University (then Göteborgs högskola) in the period 1927–1931. In Uppsala, Folklore was introduced in 1923 (with the same curriculum as in Lund and with C. W. von Sydow as its examiner), and subsequently Ethnology in 1928.

In Lund, the subject Folklore was renamed Nordic and Comparative Cultural Anthropology (folkulturforskning) in 1940, but it did not really become a full-blown subject until it took the name Nordic and Comparative Folklore (folklivsforskning) in 1946. In the following year, the subject was given the same title in Uppsala, when a chair was also established. In 1970, the term Folklore was replaced at the university where the subject existed by Ethnology, which is also the term used at the universities where the subject was later introduced. So the comprehensive view of the subject maintained by Nils Lithberg and others was victorious in Sweden.

DEBATT

Museibranschens samhällsuppdrag och museologiska analyser

När man begrundar de kulturhistoriska analyser som integreras i museers utställningar får man sig vanligen till livs en populär och allmänt hållen framställning, oftast förmedlad via texter, ibland med stöd från audiovisuella hjälpmedel. Då målgruppen vanligen består av en bred allmänhet, inklusive ungdomar, är den didaktiska strategin att uttrycka sig enkelt men ändå sakligt och förhoppningsvis intresseväckande. Stundtals möts man dock av frågeställningar och analyser som är vaga, som om museipersonalen inte har vågat stå för textens innehåll. Det kan givetvis bero på en mängd olika omständigheter; att uttrycka sig populärt, men samtidigt informativt och fängslande är en svår konst. Vagheten kan vara en medveten strategi – påstår man inget riskerar man heller inte att trampa i klaveret. Samtidigt är det uppenbart att vaga texter, eller ibland frånvaron av uttalade perspektiv, tyder på utställningsmakarnas begränsade möjligheter till bakgrundsstudier eller forskning.

Att museipersonalens egen möjlighet till forskning ofta är liten, alternativt ingen, visade statistiken tydligt i den museiutredning som ledde fram till betänkandet *Minne och bildning*, 1994, samt den uppföljande studien som DIK Museimannaförbundet utförde tio år senare.¹ Orsakerna varierar. En del rör den ekonomiska verklighet som för de flesta museer är liktydig med brist på pengar – budgeten tillåter ingen forskning för personalen. En annan orsak har att göra med den humanistiska forskningens ändrade inriktning och ökade komplexitet sedan 1960-talet – museipersonal med forskarambitioner tvingas konkurrera med universiteten om mycket knappa forskningsmedel via forskningsråden. En tredje faktor har att göra med en eventuell ”museikultur” som uppenbart prioriterar intern arbetslivserfarenhet före akademiska meriter – det antikvariska arbetet uttrycks vanligtvis som en primärt ”praktisk” syssla, akademiska meriter medför långtifrån alltid högre lön (Rosander 1994, bil.: 75).

Museet, besökaren och utställningen

Föreliggande artikel är skriven inom forskningsprojek-

tet ”Museet, besökaren och utställningen”, finansierat via Vetenskapsrådet. Vi är ett tiotal forskare från olika länder, fakulteter och discipliner, som bland annat försöker tolka och beskriva uppkomsten av den nämnda ”museikultur” som diskursivt styr museernas interna agendor. Ett led är att övergripande relatera och kommentera museernas samhällsidentitet i dagens globala och multikulturella samhälle. Mer specifikt försöker några av oss närma oss tematiken utifrån hur synen på vetenskap och forskning kan te sig på kulturhistoriska museer, både i Sverige och på kontinenten.

Frågan om forskning vid Sveriges museer är ett känsligt tema. Statistiskt anger en källa att av landets cirka 550 tillsvidareanställda vid läns museerna år 2005 hade endast 30 forskarutbildning. DIK-förbundets undersökning från året innan angav totalt 53 anställda med ”forskarkompetens” (*Tillbaka till Gä?* 2004:13; Rentzhog 2006:72). Huruvida fler forskare i museimiljöer skulle kunna påverka verksamheten och kvaliteten i positiv riktning är en intrikat följdfråga, som till och från har diskuterats inom branschen.² I denna artikel kommer jag att inta positionen att fler forskarutbildade och bredare kompetensprofiler skulle vara positivt för landets museer. Men jag avser inte att belägga evidensen i detta, snarare vill jag ta avstamp från själva utgångspunkten och förutsättningen för kompetenstemat: vilka samhällssyften fyller museet i dag och vilka positioner intar museologer som granskare av arenan. I det följande avser jag att driva ett kritiskt resonemang utifrån ett tentativt upplägg om att det föreligger en etablerad museikultur där traditionellt sett museets samhällsuppdrag är liktydigt med att bevara och visa kultur(-historia) och därmed underbygga social identitet. Jag avser även att bemöta förekommande museologisk forskning som utgår från museets nämnda samhällsuppdrag som en okontroversiell självklarhet. Är det givet att museer bevarar kultur och förmedlar kulturell identitet?

Syftet med artikeln är att undersöka huruvida det i dagens samhällssituation finns behov av att (om-)definiera museets samhällsuppdrag, liksom även till viss del *den museologiska* forskningens utgångspunkter. Min

ambition är dock inte att lansera någon form av ramsättande eller utestängande museidefinition, jag vill snarast synliggöra och problematisera nämnda värdering om museet som kulturrens bevarare. Självfallet kan mina personliga och professionella ståndpunkter i artikeln inte "beläggas" i statistisk mening, utgångspunkten är att debattera och väga allmänt uttryckta ståndpunkter om museets mening och tillhörande museologisk forskning mot varandra. Vad som exempelvis är att anse som en "bra" eller en "dålig" utställning har i stor utsträckning att göra med subjektiva värderingar, preferenser och besökarens förkunskaper.

Museet – enbart en utställningslokal?

Någon skulle kanske genast invända mot mitt anförda syfte att diskutera museets samhällsuppdrag genom att hänvisa till att museer idag är så heterogena institutioner att det är omöjligt att tillskriva dem några som helst generella karakteristika. Den hållningen vore ingalunda ny, men jag skulle hur som helst ha invändningar. Den i Sverige under 1960- och 70-talen mycket framträdande museimannen Harald Hvarfner yttrade i en artikel från 1966 följande:

Man kan t.o.m. fråga sig om inte ordet museum rent av är omöjligt att använda som samlingsterm för en rad aktiviteter eller funktioner, vilka äro så skilda, att det enda riktigt gemensamma är salar, att ställa ut i – *permanent* (Hvarfner 1966:4).

Yttrandet fälldes i ett resonemang där Hvarfner argumenterade för museets mångfacetterade samhällsuppdrag. Problemet med detta, och liknande argument för att museet endast kan karakteriseras som en generell arena för utställningar, är att det inte gör någon skillnad gentemot konstgallerier eller andra jämförbara miljöer. Det tar heller inte i beaktande de klassiska museala målen att samla och vårda.

Hvarfner vädjade i slutet av artikeln till kollegor samt den nya kulturpolitikens företrädare att "helt och fullt utnyttja det kunskapsmaterial som finns lagrat i [...] regionmuseer och ofta äldre centralmuseer". Här företrädde plötsligt museet ett lagrat "kunskapsmaterial" som underförstått inte nyttjades som det borde. Museet var nog trots allt inte enbart en ospecifik utställningslokal. Det representerade en kommunicerad kunskapsdimension och förespeglades ofta vara en samhällets minnesbank. Kunde man säga något allmänt om denna kommunikation, kunskap och minnesförmedling?

Materiellt och immateriellt kulturarv

Låt mig börja med frågan om en hypotetisk museikultur; finns det en sådan? Professionellt styrande diskurser kring insamling, vård och förmedling finns och tas oftast för givna. Men dessa kan vara av ganska varierande art beroende på vart i museivärlden man riktar sitt sökarsljus, precis som för förhållandet mellan akademiska fakultets- och disciplindelningar. Att söka fånga en hypotetisk museikultur i en sammanhängande analys är därför inte lätt, därav det tidigare nämnda forskningsprojektets med nödvändighet mångvetenskapliga sammansättning.

Trots svårigheten att belägga det anser jag att man i vetenskapsfilosofen Ludvik Flecks mening kan tala om en museibranschens tankekollektiv, inom vilket specifika tankefigurer om museets syfte och samhällsuppdrag reproduceras. En tankefigur konstitueras som "tyst kunskap" eller "sanning" för en bestämd grupp individer, lika med ett avgränsat tankekollektiv (Fleck 1997).³ Som ett exempel kan den till synes märkliga uppfattningen om det antikvariska museiyrkets primärt *praktiska* status ses som en sådan tankefigur.

Jag vill personligen hävda att nämnda tankefigur i detta fall är problematisk, men har förståelse för att den har etablerats. Under de cirka 200 år som det offentliga museiväsendet har funnits för en allmänhet i västvärlden, har uttalade föreställningar om museet som institution, dess syfte och samhällsroll mer eller mindre cementserats. Vid museerna är "fysiskt kulturarv" institutionaliserat; museer ägnar sig åt "det materiella kulturarvet", vilket markerar att detta skulle vara väsensskilt från ett immateriellt arv. Distinktionen mellan materiellt och immateriellt kulturarv motiverar och underbygger föreställningen om museiprofessionens praktiska karaktär. Museiföremålen existerar i det fysiska rummet och fordrar handfasta tekniker för att bevara och på rätt sätt handskas med. Så länge vi utgår från verksamheten i museimagasinet finns det därför fog för uppfattningen om museiyrkets praktiska natur.

Men tar man med det förmedlande uppdraget bör man komma ihåg att utställningspersonalen vanligen inte ägnar sig åt det som magasinpersonal och konservatorer gör. Det fysiska byggandet av utställningar sköts även det vanligen av hantverkare, från egen verkstad eller via inhyrda utställningsmakare. Med det i åtanke framstår det onekligen dunkelt vari utställningspersonalens, och inte minst chefernas, förment praktiska arbetsvardag består. Här förefaller det finnas internt bestämda uppfattningar om vilken art av kompetens som krävs för

att arbeta på museum. Det generella krav som tidigare fanns på forskarutbildning för chefspost vid läns museer och centralmuseer i Sverige, som exempel, slopades på oklara grunder under 1970-talet. Forskarutbildning var åtminstone för något år sedan ingen given karriärväg inom museerna (Regnell 2004).

Dessa villkor för anställningsmeriter är grundade i en uppfattning om att museets primära och kanske huvudsakliga syfte är att samla och bevara historiska artefakter. Samla och bevara är förvisso en museal grundbult, men om det vore det fundamentala skulle museerna reduceras till magasin eller i bästa fall forskningsarkiv. Museernas huvuduppdrag är bredare än så. I nämnda museiutredning från 1994 formuleras följande:

Museerna skall tjäna samhällets utveckling genom kunskap om natur, kultur och ekologi, om samhällets historia, konst och musik, samt om vår omvärld. Museerna ska stå till tjänst med sina kunskapsresurser, dokumenterade erfarenheter, perspektiv och opinionsbildning för samhällets utveckling och medborgarnas nytta och glädje (SOU 1994:51, del I:41).

Återkommande är här hänvisningar till "museernas kunskap och bildning", vilket rimligen hänvisar till personalens kunskaper. Detta ska komma samhället till nytta och glädje, med understöd från museets samlingar, dokument och utställningar. Museerna ska, som de sakkunniga menade, vara en väsentlig del av samhällets kollektiva minne och därtill också verka för opinionsbildning. Det man beskriver är knappast ett primärt "praktiskt" samlande och bevarande uppdrag!

Samtidigt är det uppenbart att museernas kunskap intimt kopplas till de artefakter som museer av tradition härbärgerar. Distinktionen materiellt/immateriellt kulturarv har givetvis en poäng, då "materiellt" å ena sidan syftar på de objekt museer och minnesvårdare har valt att institutionellt bevara och å andra sidan "immateriellt", som pekar på de traditioner, tekniska kunskaper och kulturella värden – exempelvis musik – som även de har utpekats vara värda att bevara.⁴ De sistnämnda faktorerna, som rör immateriellt arv, förknippas dock oftast i museisammanhang med det förstnämnda, det materiella arvet. Genom akten att bevara materiella lämningar förutsätts det med automatik att vi även bevarar immateriella kulturaspekter. Den bevarade nyckelharpan associeras med den musik som musiker har framfört på den, liksom det hantverk som ligger bakom tillverkningen. Nyckelharpan representerar en musik-

stil, och potentiellt även en tidsmässigt och geografiskt avgränsad kulturell kontext. Artefakten fungerar som fästpunkt för det kollektiva minnet. Materiellt och immateriellt arv associeras därmed inom samma bevarandeargument, vilket vid närmare eftertanke komplicerar distinktionen mellan materiellt/immateriellt arv. Inom kulturminnesvården har artefakterna under större delen av 1900-talet varit så intimt sammankopplade med de immateriella kulturaspekter de representerar, att objekten blivit liktydiga med kultur. När etnologins nestor Sigurd Erixon karterade husknutstyper inom Sveriges landskap, kartlade han utan redovisad eller tvingande förklaring "kultur" (Pettersson 2004).

Musealiserade fysiska objekt är därför aldrig bara prylar, särskilt inte i ett utställningssammanhang. Genom att samla in, registrera, konservera och eventuellt ställa ut artefakter, representeras och reproduceras i själva verket mer eller mindre etablerade föreställningar om kulturhistoria, konst, stil och smak. Dessa kunskaper och uppfattningar är i sig immateriella och i högsta grad diskursorienterade, utan dem skulle utställningarna inte ha någon mening. Sett till det publika uppdraget är *representationerna* målet och syftet med museernas verksamhet. Med avseende på det kunskapsorienterade uppdraget erbjuder föremålen tolkningspotential av historisk, estetisk, social eller materialorienterad karaktär. Det säger sig självt att museimagasin liksom museiutställningar vore meningslösa utan människor som värderade, organiserade och analyserade deras innehåll; artefakterna äger inget värde i sig. En konsekvens av detta är att museernas publika uppdrag primärt är en humanistisk och socialt betingad verksamhet och att museernas utställningar är arenor där komplexa kluster av multimodala symbolrelationer iscensätts, vare sig personalen alltid är medveten om detta eller inte.

Om museologisk fältblindhet

Det som jag ovan påpekar är inget nytt och borde vid det här laget heller inte vara kontroversiellt. Mitt syfte med att slå in redan öppna dörrar har bäring på min egen profession, den museologiska. Här tycks det mig ibland att de värderelationer som kommer till uttryck i synen på materiellt och immateriellt arv, liksom praktiken att låta experter avläsa kultur i fysiska lämningar, på ett förunderligt sätt tas för givna. Museologisk forskning har visserligen vid det här laget bedrivits under hundratalet år och på bred front under ett trettiotal år, men tyvärr kännetecknas museologiska analyser inte sällan av en olycklig hopblandning av normativa och deskrip-

tiva utsagor om museets institutionella roll i samhället. Studierna är i de fallen skrivna med utgångspunkten att primärt försvara och argumentera för samhällets behov av museer – museologen blir här partisk, en försvarsadvokat, som egentligen borde förhålla sig neutral, så långt det nu är möjligt (vilket dock inte hindrar att studien utmynnar i ett sakligt ställningstagande för eller emot en museal aspekt). Denna partiskhet förstärks ofta av att många museologiska forskare har en bakgrund som yrkesverksamma i branschen. Invanda föreställningar och synsätt följer så att säga med in i studerkammaren. Museets samhällsroll tas i vissa stycken för given, utan argument. Analyserna underlättas heller inte av att museerna själva dras med ett otydligt och föränderligt samhällsuppdrag. Det är ett uppdrag som slits mellan målet att samla och generera en egenproducerad forskning och kunskapsalstring, och det folkbildande uppdraget att förmedla och popularisera en redan etablerad historiesyn.

Låt mig exemplifiera med den kroatiska professorn i museologi (tillika före detta museimannen) Tomislav Sola, som angående den retoriska frågan huruvida samhället generellt har behov av kulturhistoriska museer ryggradsmässigt ger ett jakande svar. Det motiveras genast med att museernas övergripande samhällsroll är att verka som minnesbanker och institutioner för stärkande av den kollektiva identiteten. Ett samhälle utan museer skulle, enligt Sola, vara ett samhälle på väg mot kaos och anarki. I dystopisk anda, som påminner om Oswald Spenglers *Västerlandets undergång*, framställer Sola det museilösa samhället som en skräckvision: "It would lead to the loss of identity with all the fatal consequences leading to decadence and disappearance" (Sola 1997:6).

Tar man Solas analys som utgångspunkt borde alltså samtliga samhällen före det tidiga 1800-talet vara att betrakta som identitetslösa och dekadenta. Invånarna i dessa museilösa samhällsformer skulle famla omkring i kulturellt mörker, oförmögna att hantera sin kollektiva amnesi! Men skämt åsido, med en vänligare läsning av Sola syftar han nog på att dagens västerländska demokratiska samhällsform numera *behöver* museerna som minnesinrättningar, som garant för nationens historiska förankring och som bärare av fysiska bevis på "folkens" passerade kulturstadier.

Fysiskt kulturarv representerar stundtals starka kulturella och sociala värden. Inte sällan utförs i krigssituationer direkta utplåningsattacker mot utvalda fysiska symboliska objekt. Att bomba kyrkor och museer är ett

sätt att angripa folkgruppers kulturella hemvist inom ett land.⁵ Men trots det måste frågan ställas: *Har* (som Sola menar i sitt citat) museerna verkligen så stor makt över aktivt verkande kulturformer att ett utplånande av dem också skulle leda till att folkliga identiteter skulle försvinna? Om det vore så borde museernas samhällsfunktion betingas av att deras utställningar och samlings genom ett slags en-till-en-relation har avkodat och insamlat den autentiska kulturen "där ute". "Kulturens" fysiska representationer skulle med det synsättet finnas lagrade vid museerna och, underförstått, försvinner dessa lämningar, då försvinner också grundvalen för "kulturen". Det tål att fundera på giltigheten i ett sådant antagande. Vad företräder egentligen begreppen "kultur" och "identitet" i detta sammanhang?

Museer bevarar, lagrar, och visar mer eller mindre symbol- och betydelseladdade artefakter; så långt är nog de flesta överens. Men att museer ingalunda är neutrala och objektiva institutioner för lagring av identitet eller redovisande av "kulturhistoriska fakta", borde vara en lika självklar insikt att förhålla sig till. Den antikvariska och museologiska frågan idag är snarast vilken form av identitet museerna traditionellt har förmedlat, och om det är möjligt att förnya museernas kulturella representationsuppdrag för framtiden. I en annan uppsats resonerar Tomislav Sola kring just detta och anger beträffande museernas roll i utvecklingsländer följande:

A museum in a developing country must be a temple of national pride, a research centre for the identity (-ies) it serves, and a data bank of heritage (three-dimensional and informatic) – it must be a showroom of resources, of trade and production and of development projections; it must act as a leisure centre and, finally, as a stronghold of heritage action (including the environmental aspect) (Sola 1997:57).

Citaten av Sola speglar i själva verket i komprimerad form den självsyn och värdegrund som museerna i västvärlden har genererat under 1900-talet. Museet är a) en institution för bevarande och upprätthållande av samhällets och/eller kulturella gruppers kollektiva identiteter. Museet är också b) en institution för fysiskt tredimensionell visualisering av kulturarv, och tillika c) en institution för folkbildning och kulturell självspjuling. Dessa tre punkter är emellertid problematiska ur ett flertal epistemologiska infallsvinklar. De är i själva verket, inte minst i ljuset av senare års konstruktivistiska teorier kring historia och kulturarv, omöjliga att

förbehållslöst hävda, då uppfattningen om museet som en institution för bevarande och förmedling av kulturarv och identitet ingalunda kan framföras utan specifikation. Kan ett kulturarv verkligen bevaras, i den meningen att också identitetsrelationer och värderingar bevaras genom våra försök att förhindra utvalda fysiska objekts långsamma förfall?

De flesta museologer som jag känner till är eniga om att ett oförvanskat bevarande i grund och botten är omöjligt. De värderelationer som knyts till ett objekt i bruk förändras obönhörligt när detta institutionaliseras i ett museum; och än mer komplex blir den aspekten när vi musealiserar kulturellt ”avslutade” objekt, som exempelvis en mångtusenårig stenyxa. Tomislav Sola är utan tvivel medveten om detta museologiska allmångods och ondgör sig i flera artiklar mångordigt över museers gamla synder i form av de traditionella utställningarnas brist på självreflektion, betingat av museipersonals positivistiska vetenskaps- och samhällssyn. Men ett perspektiv lyser med sin frånvaro i hans texter – han tycks vara ovillig eller oförmögen att relativisera själva idén om museet som en kulturens bevarare, förmedlare och försvarare. Förhållandet att själva musealiseringen i sig *skapar* det arv som museet avser att försvara, tycks vara ett alltför utmanande metaperspektiv.⁶ Eller frankare: denna dekonstruerande tematik behandlas överhuvudtaget inte – måhända är orsaken att somliga av de texter jag här har refererat till ursprungligen skrevs så tidigt som vid slutet av 1980-talet. Det jag citerat ur är dock en redigerad antologi som utgavs 1997, vilket ger en fingervisning om att perspektiven fortfarande ansågs aktuella vid millennieskiftet.⁷

Mycket finns dock att vinna på att ta det konstruktivistiska perspektivet på allvar och rikta museologiska makroanalyser mot en multidisciplinär analys av museet som samhällsfenomen. Museer fungerar, som jag ser dem, som (re-)producenter av uppfattningar och värderingar av kulturhistoria. De är officiella sociala arenor för iscensatt Kultur, vilket delvis förklarar varför de också kan angripas i krig. Museets artefakter och utställningar *representerar* kultur och identitet, och är inte liktydigt med dessa värden. Det är ett enkelt faktum som ofta glöms bort i museers självbilder och museologers analyser. Men vi kan inte stanna där; museet *skapar* i sin tur också uppfattningar om kultur och identitet genom sin representativa makt (Hooper-Greenhill 2002).

Museologi för distans och reflektion

Museologiska analyser och perspektiv har radikalt bred-

dats under det senaste årtiondet. Det vore orätt mot såväl Tomislav Sola som det ämne där jag själv ingår, att antyda att museologer ständigt närsynt tar museernas sociala värden för givna i sina analyser. Jag har här satt frågor på sin spets och måhända något misshandlat Solas egna intentioner, för att peka på det problematiska med att betrakta museer och kulturhistorisk representation som självklarheter. Det finns inget självklart eller ”naturligt” med museers verksamhet, vilket långt ifrån är detsamma som att jag skulle vilja ifrågasätta deras fortsatta existens.

Att västerländska samhällen fortfarande anser sig *ha* behov av och förutsätter museer råder det empiriskt sett inget tvivel om, inte minst är detta att betrakta som ett faktum i ljuset av de senaste tre decenniernas explosionsartade museitillväxt. Hundratals nya museer har tillkommit bara i Sverige under en trettioårsperiod, allt ifrån professionella friluftsanläggningar till privata traktormuseer. Uppenbart är att det finns ett samhällsbehov av museer, tillika statligt erkänt, annars skulle somliga inte tilldelas statsbidrag. Men därmed är det inte sagt att syften och motiv för vårt museibruk är statiskt. Dialogen om varför museerna samlar, bevarar och representerar, måste ständigt hållas levande.⁸

Museologens roll i detta bör vara ett förbehållslöst granskande. Det bör finnas en distans mellan verksamhet och analys; museologi kan inte vara en vetenskap om en viss verksamhet *samtidigt som den är* denna verksamhet. Den granskande museologen bör kort sagt inte reflexmässigt identifiera sig med museet – vilket emellertid inte hindrar att museologen utan vidare kan (och även *bör*) tillåtas uttrycka sig såväl kritiskt som gillande i förhållandet till specifika museer och/eller utställningar. Att jag exempelvis i denna artikel kommer att uttrycka mitt gillande för ett par senmoderna museala utställningskoncept är således inte en inkonsekvens gentemot det jag just har uttryckt.

Det finns ett antal goda, och även mindre lyckade, exempel på nya så kallade postmoderna utställningar som på en metanivå försöker kommentera den museala arenan.⁹ Samhällen förändras; globalisering och mångkulturella samhällsformer är en realitet som också avspeglas i centralmuseernas försök att förnya sina legitimitetsanspråk. Förutsättningen för att detta ska lyckas bygger dock på att museernas företrädare och personal har en öppen hållning till sin framtida samhällsroll och även erbjuder tid till reflektion och efterforskning. Den övergripande utgångspunkten bör rimligen vara: *Varför* har det västerländska samhället under de senaste två

århundradena i ökande grad byggt museala inrättningar där valda teman och artefakter ur samhällets förflutna visas för en allmänhet som officiellt kulturarv? Och som följdfråga: Vilken roll har museerna själva haft i skapandet av kulturarv och förespeglad kulturell identitet? Tolkningar och svar på detta kan inte och får inte vara överskuggade av ett ryggmärgsmässigt försvar för museet som samhällsinstitution, där "vårt kollektiva minne" lagras. Vad menas med "vårt" i en sådan hänvisning, och hur konstitueras egentligen detta "kollektiva minne"? Här kan museologisk forskning av senare snitt förhoppningsvis bidra till ökad reflektion.¹⁰

Museologins vedertagna roll är att ge historiska översikter, peka på samhälleliga och sociala sammanhang samt att mångfacetterat tolka och analysera utställningar, kulturmiljöer och övrig minnesvårdande verksamhet. Ämnespionjären Per-Uno Ågrens definition från 1993 är enligt mig fortfarande fullt gångbar:

Museologin studerar hur det museala objektet konstitueras, vilka värderingar och beslut som styr *den museala processen* från urval och insamling till visning och förmedling och därmed vilken historiebild, kulturuppfattning och natursyn som projiceras i skyddade objekt och miljöer: alltså *människans förhållande till såväl sin fysiska omvärld som sin historia* (Ågren 1993:63).

Detta formulerades redan i det första numret av facktidskriften *Nordisk Museologi*. Per-Uno Ågren var fullt införstådd med att det var själva projiceringen av kultur- och naturuppfattningar på de museala objekten som var nyckeln till förståelsen för det museala hanterandet av ting och miljöer. Han tangerade även ett dekonstruerande perspektiv med frågan: "Vad har minnesmärken och museer betytt för historisk/kulturell traditionsutövning?" (Ågren 1993). Frågan signalerar ett symbiotiskt förhållande mellan "kulturen" utanför och innanför museets väggar. Museet bevarar och förmedlar, men skapar i sig självt också. Även om jag personligen kan förhålla mig kritisk till forskare med Tomislav Solas idealistiska syn på museernas samhällsroll (att "försvara och upprätthålla identitet" presenteras hos honom som en museernas devis) ställer jag mig bakom hans förslag att ämnesbeteckningen museologi egentligen borde byta namn till "heritologi", alltså kulturarvsvetenskap.¹¹ Hänvisningen till kulturarv specificerar bättre vårt kunskapsobjekt. Förledet "kultur" tillkännager processer, traditioner, värderingar

och kommunikation. Som det museologiska ämnets nuvarande företrädare i Sverige Kerstin Smeds påpekar, handlar vårt handskande med tingen och det förflutna just om *kommunikation*: "Genom att formulera gör vi historien synlig, vi gör Tiden i Tingen till verktyg för vårt kommunikativa handlande" (Smeds 2007:65). Disciplinbenämningen museologi är dock numera internationellt inarbetad. Ett namnbyte låter sig inte göras i en handvändning, även om jag personligen anser att det vore önskvärt.

Museets samhällsuppdrag – att förmedla bildning?

Den museologiska forskningen är idag tämligen enhälligt upptagen med att erbjuda museerna ny identitet för en framtid där historiskt framsprungna nationer och homogena kulturformer inte längre är gångbara koncept för visuella narrationer. Som professorn i museologi vid Leicester universitet, Eileen Hooper-Greenhill, påpekar i boken *Museums and Education* är museernas bildande eller utbildande uppdrag numera centralt. Hon hävdar till och med att denna dimension av "education" och lärande för individers formering av självidentitet, utmärker det nya post-museum hon ser framför sig. Det räcker numera inte längre för kulturpolitiken att löst hävda att museerna verkar för ökad bildning i samhället: "Where formerly it has been enough to *claim* that museums could have an educational impact, today it is necessary to prove it" (Hooper-Greenhill 2007:3).

Kulturmiljöer och utställningar handlar som sagt om kommunikation. Med utställningen som medium försöker designers, curators och antikvarier ge tiden rumslig form. Företeelser och ting från olika platser, förbindelser och tidssnitt, sätts samman i avsikt att mötas och bilda nya betydelser. Målet är generellt att visualisera sammanhang, historia. Men gestaltningen är, och måste vara, en abstraktion eller en konstruktion. Samtidigt förutsätter spelet kring utställningarnas representativa betydelser att artefakterna är "äkta", autentiska, eller kopior av autentiska objekt. Trovärdigheten baseras på föremålets kontakt med det förflutna.¹² Kerstin Smeds säger något väsentligt när hon, med inspiration från den österrikiske museologen Friedrich Waidacher, påpekar att tingen synliggör tiden:

Det är egentligen bara i tingen, liksom i levande organismer, där åldrandet och förfallet och därmed också den abstrakta Tiden blir *synliga*! Tingen – allt det materiella – blir därigenom också 'bärare av musealitet' (Smeds 2007:66).

Människan har troligen sedan urminnes tider fäst historisk mening – berättelser och legender – vid bevarade ting, men det är först under de senaste århundradena som samhället i organiserad form har institutionaliserat och systematiserat denna tradition. Institutionaliseringsprocessen har idag gått så långt att den har övergått till praxis; bevarandet sker i vissa fall *innan* objektet har visat sig äga ett kollektivt symbolvärde. Med museernas samtidsdokumentation (SAMDOK) har antikvarier tagit på sig ett bevarandepuppdrag som historiskt sett är unikt och följer som en direkt konsekvens av vårt samhälles musealiseringsskylt. Det gäller att ligga i framkanten för att bevara det som i vardagens ström annars riskerar att förloras. Frågan är inte *om* samhället i en framtid kommer att kulturavprocessa vissa aspekter i vårt nu, frågan är *hur* detta kommer att ske. Samtidsdokumentationen vill skapa förutsättningar för ett fullödigare genmäle av vår samtid i en framtid, men också skapa en bättre förståelse för det samhälle vi lever i.¹³

Insamlande och kategorisering, vare sig det rör samtiden eller företeelser från det förflutna, handlar om urval och ordningsskapande. Forskare och/eller museianställda upptäcker, inventerar och systematiserar lämningar från det förflutna i avsikt att skapa sammanhang, mening, men namngivningen av objekt och företeelser är tillika en maktutövning. Det säger sig självt att mycket faller mellan stolarna i denna process och osynliggörs.¹⁴ Samtidigt är urvalet ofrånkomligt, den totala musealiseringen är en omöjlighet. Likaså är ambitionen att verka för det eviga bevarandet en illusion, inte minst avseende de värderelationer och den eventuella praktik som finns förknippad med föremålen. Insikten om allt detta borde föranleda tydligare resonemang och motiveringar inom museiprofessionen för urval och representation, det borde också föranleda en beredskap och acceptans för att somligt inte kan bevaras (det finns en tidsgräns), och att somligt kanske inte bör bevaras. Resonemang i den riktningen har förvisso förts under årtal, inte minst vid Nordiska museets SAMDOK-sekretariat. Men generellt är temat kring medvetet urval och tillåtet förfall av begripliga skäl ett rätt skynke för en museibransch som vanligen kämpar för bevarande, i samhället men kanske mest i museets magasin, bland söndervittrande artefakter.

Dialog med besökare

Under 2000-talet har postmoderna och konstruktivistiska insikter börjat göra sig hörda, såväl inom statliga styrdokument som i museiutställningar.¹⁵ Dialogen med besök-

karna är ett väsentligt tema i detta, insikten om museernas makt att förmedla sammanhang och mening är ett annat. Besökarna, ”vanligt folk”, ska erbjudas möjligheter att tycka till om kulturarvsskapandet. Det finns en vilja att skapa dialog kring urval och representation, liksom att även låta skynket falla och visa vilka principer, idéer och värderingar som har styrts det artefaktrelaterade menings-skapandet (Svanberg 2008). Den nya tvådelade basutställning, *Forttider I* och *II*, som nu har ställts i ordning vid Statens historiska museum, är ett gott exempel på allt detta (vilket också har föranlett ett specialstudium inom ramen för inledningsvis nämnda forskningsprojekt¹⁶).

Särskilt *Forttider II* kan betraktas som en renodlad metautställning; en utställning om utställningsmediet och om forskningens praktiker kring historisk tolkning utifrån artefakter som källmaterial. Genom att arbeta med teman och kontraster mellan samtidens och fortidens artefakter, skapas en förståelse för historiebase-rade tolkningars tidsbundenhet och kontextavhängighet. Bara ett exempel: I en avdelning, som fokuserar på arkeologiskt källmaterial som utgångspunkt för kulturrelaterad klassificering och namngivning, är en monter belamrad med forntida krukor och skärvor. De är medvetet traditionellt kommenterade endast med proveniens och tidsangivelse. I en monter bredvid visas med samma utställningsspråk modernt porslin. En text i A4-format kompletterar sceneriet:

Tillhör du ”Rörstrandsfolket?”

Olika former, tekniker och dekorationer ligger till grund för hur keramikdåsar dateras och hur man tolkar vilken användning de har haft. Namn som ”gropkeramik” eller ”trattbägarkeramik” beskriver form eller hur ornamentiken ser ut. Men dessa namn överförs också på de människor som tillverkade och använde kärlen. Arkeologer delar in människorna i kulturer som fått namn efter keramiken och som blir symboler för generella karaktärsdrag över stora områden. Detta gäller särskilt de äldsta typerna av keramik. Lite yngre keramik sorteras ofta så att vackra, fint bearbetade kärl förknippas med rikedom och makt medan de grövre kopplas till enklare miljöer.

Blandformer mellan olika keramiktyper tolkas ibland som möten mellan människor.

I dag känner vi också igen olika tillverkare av keramik och porslin på de former och mönster kärlen har.

Tillhör du ”Rörstrandsfolket” eller köper du dina koppar på IKEA? Säger ditt porslin något om vilken grupp du tillhör?

Greppet att öppna förlåten och visa de, praktiskt relaterade, principer som styr fornforskningens kategoriseringar och därmed till viss del våra idéer om forntidens kulturer, är enligt mig föredömligt. Alla utställningar kan inte och ska inte vara metautställningar, men det är bra om någon eller några är det. Konceptet för Forntider II är gissningsvis bara början på en trend, vilket kommer att innebära att behovet av professionella och brett bildade museianställda kommer att öka i en framtid när de processuella och dialogstyrda utställningsidéerna slår igenom på bredare front. Det utställningskoncept som förutsatte att ”tingen talar” i sig själv och att utställningen var ett forum för att delge besökande en essentialistisk homogen linjär historiebild, borde vid denna tidpunkt vara utdömt¹⁷, eller åtminstone tillämpat med medvetna förbehåll. Den anonyme avsändaren är på väg bort från utställningarna, all historisk tradering handlar om mer eller mindre grundade tolkningar, vilket med skäl bör redovisas.

Men en ny, mer relativistisk, museipedagogik behöver inte innebära att meningsskapandet helt och hållet lämnas över åt besökaren. Det vore en mental härdsämna att avhända sig det professionella ansvaret och med öppnade magasin låta besökarna själva hitta en eventuell mening bland havet av åldriga ting. Misstag kommer eventuellt att göras i den riktningen, men redan finns koncepten för lyckade dialogrelaterade utställningar att se här och var i landet. Ett exempel på det är Mölndals museum. Deras koncept med öppna (välordnade) magasin för allmänheten inbjuder till nytt spännande brukande. Vid välbesökta temakvällar har de också låtit besökare från olika kulturella sammanhang fritt välja ett föremål från magasinet att använda som utgångspunkt för en spontant hållen presentation. Ett och samma föremål kan få vitt skilda betydelser för en person med ursprung i Kampala, Uganda, jämfört med motsvarande person med barndom i Småland, Sverige. Tolkningsföreträdet ligger i detta fall inte hos museet, utan hos besökaren. Men det är museet som erbjuder arenan och objektet.¹⁸

Museet är kanske på väg mot att verkligen ”stå i dialog med det omgivande samhället” i mening att dialogen sker aktivt och inte enbart som uttryck av museipersonals eller forskares monologa uttorkningar. Vid Historiska museets Forntider II har utställningspersonalen

ingalunda kastat in handduken och lämnat meningsskapandet till besökaren, trots att kritiska recensioner och artiklar har syftat på just detta (t.ex. Bäckstedt 2007). Tvärtom fordrar den arten av utställningar långt större insikt om villkoren för vetenskap, om forskningens premisser och tolkningsföreträden, än en motsvarande traditionell kulturhistorisk utställning. Att ställa artefakter i en glasmonter med vidhängande textlappar, med föremålets namn, proveniens och ålder, och inget annat, *det* är att lämna det eventuella meningsskapandet helt till besökaren.

Museimagasin och utställningar kan vara fungerande verktyg för kulturell tolkning och museer kan erbjuda en självreflexiv och kritisk pedagogik för en bred allmänhet. Den svåra balansgången är dock att gå mellan den ena ytterligheten, en paternalistisk övertydlig pedagogik som skriver på näsan och kväver intresset, och den andra, en alltför lättmålt underhållning som kränker de besökandes intellekt. Som den amerikanska filosofen och museologen Hilde S. Hein skriver: ”Effectively, museums are places for learning to learn” (Hein 2000:126).

Museets roll för lärande och identitetsskapande är, om man ska tro Eileen Hooper-Greenhill, en nyckelfråga för nutidens post-museum. I England har det på senare år skett en massiv satsning på att förbättra museers pedagogiska metoder. Frågan om hur (eller om) publiken – huvudsakligen barn och ungdomar – verkligen ”lär” av museiutställningar, har utvärderats i omfattande studier. Slutsatsen har blivit att museet kan vara, och ofta är, en unik arena för interaktivt och upplevelsebaserat lärande. Fler museielektorer för barn- och ungdomspedagogik har anställts vid statliga museer (Hooper-Greenhill 2007:5f.). Rimligtvis får satsningen också följdverkningar med avseende på den pedagogik som riktas mot vuxna besökare.

Till skillnad från boken och texten som medium för lärande erbjuder museet potentiellt upplevelser för alla sinnen. Tingen har i utställningen blivit tecken och utvalda miljöer har genom att kulturarvsprocessas fått nya betydelser. Men det fordras djupare generella kunskaper om kulturell representation, metoder för lärande och visualisering inom våra museer för att möta denna utveckling.

Museets roll är dock inte enbart att visa och förmedla (kunskap?). I uppdraget ingår även traditionellt att samla och vårda. Samlandet har från första början motiverats som en metod och ett underlag för kunskapsalstring. Tanken är och har varit att samlingarna ska beforskas, att ny

kunskap ska utvinnas från studier och ordnande av dessa objekt.¹⁹ När museitjänstemäns och landsantikvariers kompetensfordringar diskuterades och formerades under 1920- och 30-talen, framhölls akademisk bakgrund i disciplinerna folklivsforskning (traditionell etnologi), jämförande fornkunskap (arkeologi) och konsthistoria (konstvetenskap) som museala kärnämnen.²⁰ Kännetecknande för denna triad var att de hade studier i artefakter som central metod för kunskapsalstring. Ämnesprofileringen inom kollektivet museiutställda har kvarstått från 1920- och 30-talens fastställda kompetensfordringar, med tonvikt på arkeologin. DIK-förbundets statistik om forskning och forskarkompetens på Sveriges museer från 2004 visade, som jämförande exempel, att det då fanns fem disputerade i ämnet historia vid landets läns museer, medan motsvarande antal disputerade arkeologer var 27.²¹ Vilken kunskapssyn och kunskapsalstring medför denna slagsida i akademisk kompetens vid museerna? Och vad innebär det att de enda humanistiska discipliner som numera forskar i artefaktsamlingarna huvudsakligen är arkeologer och konstvetare? (Idé-)historiker, etnologer och antropologer studerar idag vanligen inte museers artefakter som källor till kunskap. För det saknas utarbetad metodologi och nomenklatur. Museernas magasin av ordnade och registrerade föremål är därför i hög utsträckning ett försummat och outnyttjat källmaterial (Rentzhog 2006: 37f.).

Om museerna med sina samlingar ska behålla sin legitimitet fordras det nya metoder för att producera kunskap från artefakterna. Sådan teori- och metodutveckling bör kanske bäst organiseras som forskning vid och inom museerna, med öppna seminarier och samarbete med universitetsvärlden. Rimligen skulle museerna vara betjänta av utbildad personal från många discipliner för att bättre tillgängliggöra samlingarna, för att studera och presentera resultat och för att marknadsföra samlingarnas potentialer. Om inte museernas insamlade källmaterial beforskas, faller själva syftet med deras samlande och vårdande uppdrag.

I konsekvens med detta anser jag att det bör till en förändring i den museikultur som av tradition har anställts och enbart efterfrågat kompetens i ämnena arkeologi, (traditionell) etnologi och konstvetenskap. Man kan hoppas att museer, efter årtal av diskussion om behovet av breddad kompetens, äntligen ska finna det nödvändigt att anställa fler personal som i sin CV har huvudsaklig utbildning (inte nödvändigtvis upp till forskarnivå) i museologi, pedagogik, sociologi, idéhistoria eller för den delen sentida etnologi.²²

Det behövs mer forskning, studier och samtal, såväl inom som utanför museerna, om den inkännande socialisering och den medskapande semiotik som varje museal iscensättning och meningsskapande bygger på. Det behövs också mer forskning, studier och öppna samtal om varför och för vilka syften museernas magasin hyser stadigt växande samlingar av föremål.

*Richard Pettersson, docent
Museologi, Umeå universitet*

Noter

- 1 DIK Museimannaförbundet utförde en uppföljande undersökning tio år senare. *Tillbaka till gå: Enkätundersökning om forskning och forskarkompetens på museer* 2004-03-01. Museernas avsatta tid för forskning, har enligt undersökningen förändrats ytterst marginellt sedan 1994.
- 2 Mig bekant var temat senast uppe för offentlig debatt mellan professor Kerstin Smeds och företrädare för museibranschen i DIK forum under 2004.
- 3 Ludwik Fleck 1997/1935: *Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum: Inledning till Läran om tankestil och tankekollektivet*. Det bör tilläggas att tankekollektiv enligt Fleck utmärks av en s.k. esoterisk kärna och en exoterisk kranegrupp. Den förra definierar gruppens mentala dagordning – tankestilen/-arna, medan den senare mer okritiskt, eller snarare omedvetet, reproducerar tankefiguren. Den esoteriska kärnan är i det museala sammanhanget de tongivande aktörerna: riksantikvarier, lands- och länsantikvarier, forskare. Flecks teorier inspirerade Thomas Kuhns välbekanta paradigmatteori under 1960-talet.
- 4 Dessa faktorer för immateriellt kulturarv utgör numera viktiga bevarandekriterier för arbetet inom UNESCOs världsarvskonvention. Att bevara traditioner är dock långtifrån detsamma som att söka bevara byggnader och/eller fysiska miljöer – här finns mängder av obesvarade problem att ta ställning till, inför ett bevarandanspråk.
- 5 Ett exempel är här talibanregimens bombande av Buddhatyerna i Bamyandalen i mars 2001. Se Jan Turtinen 2006.
- 6 För en tänkvärd analys kring den tematiken, se Mats Börjesson 2005.
- 7 Solas textsamling utmynnar i en vision om det ”totala museet”, möjliggjort via Internet och med syfte att öka allmänhetens självinsikt, ”visdom”.

- Hur detta konkret ska implementeras och organiseras, behandlas dock inte.
- 8 Se Agenda kulturarvs programförklaring *Människan i centrum* (2004).
  - 9 Se t.ex. Kylie Message 2006: Message uppmärksammar, utöver intressanta försök till förnyad representation, även den tendens till ”kejsarens nya kläder” som också finns som del i förnyelsearbetet. Frågan är om somliga postmoderna ”nyheter” egentligen är så nya.
  - 10 Omfattande forskning bedrivs utifrån dessa övergripande frågor. Utöver det forskningssammanhang jag själv ingår i kan nämnas att det vid Linköpings universitet i skrivande stund pågår ett internationellt projekt kring temat om de nationella museernas historiska och samtida roll i en globaliserad värld (NaMu), under ledning av Peter Aronsson. En museologisk ”klassiker” med avsikt att ge ett syntetiserat svar på frågorna är Tony Bennett 1995: *The Birth of the Museum: History, theory, politics*. Ett modernare exempel representeras av den i föregående not nämnda Message och hennes forskning.
  - 11 Tomislav Sola, *Essays on Museums and their Theory*, 1997:26. Sola tycks dock vara låst vid att museologin primärt ska utgå från museernas utställningar som fält för analys. Likaså menar han ett en museolog måste ha en bakgrund som curator. Se *ibid.*, s. 288.
  - 12 Det finns en hel del skrivet kring temat autenticitet. För en intressant diskussion kring museiföremål som fortfarande har en koppling till aktiva kulturformer i vår samtid, se Elaine Heumann Gurian 2004: ”What is the object of this exercise?: A meandering exploration of the many meanings of objects in museums”, i *Reinventing the Museum*, ed. Gail Andersson.
  - 13 Det tidiga uppropet för samtidsdokumentation kom med Sverker Jansson 1974: *Kulturvård och samhällsbildning*. En senare utmärkt översikt om Nordiska museets dokumentation och samtidsforskning ges i *Samhällsideal och framtidsbilder* 2004.
  - 14 Om det glömda och förbisedda i musealiseringen har det skrivits en hel del under det senaste decenniet. Se t.ex. *I industrisamhällets slagskugga: Om problematiska kulturarv* 2005.
  - 15 Tematiken kring postmodernitet och konstruktivism har diskuterats och analyserats under trettioåret år inom den akademiska världen, vilket medför att somliga menar att vi nu är inne i en ny fas, bortom postmoderniteten. Det föreligger dock, i vanlig ordning, en eftersläpning mellan akademiska teorier och ett eventuellt genomslag inom kulturpolitik och institutionell praktik vid museerna.
  - 16 Här har dels utförts besöksstudier och intervjuer för att kartlägga besöksmönster och didaktiska mönster i utställningen Forntider, dels har projektets huvudansvarige forskare Staffan Selander deltagit i processen från koncept fram till färdig utställning vid en annan utställning på Historiska museet.
  - 17 Om det under hela 1900-talet rådande koncept som förutsatte att systematiska studier med stöd av forntida artefakter kunde leda till objektiva tolkningar, se Kevin Walsh 2002:63: *Representation of the Past: Museums and heritage in the post-modern world*.
  - 18 Muntlig uppgift från dåvarande museichefen Marie-Louise Olofsson vid ett studiebesök våren 2006.
  - 19 Låt sedan vara att samlandet också har en dimension av ”skattkammare”, att artefakter samlas av estetiska, symboliska och/eller monetära värden.
  - 20 Museiföreståndarnas (chefernas) kompetens var föremål för mycket debatt bland sakkunniga för Fornminnesvårdskommittén under 1910-talet. Kraven på universitetsutbildning i de tre ”museiämnena” framfördes första gången offentligt i SOU 1922:12, s. 167ff.
  - 21 *Tillbaka till Gå?*, s. 13.
  - 22 Önskan om breddad kompetens återgavs exempelvis i museiutredningen 1994. Se *Minne och bildning*, SOU 1994:51, del 1, s. 196. DIK Museimannaförbundets forskningspolitiska ställningstagande i relation till enkäten om forskning på museer 2004, undviker dock i sin framtidsvision att ta ställning till behovet av breddad ämnesfördelning på museerna.

Litteratur

- Bennett, Tony 1995: *The Birth of the Museum: History, theory, politics*. London: Routledge.
- Bäckstedt, Eva 2007: ”Forntiden skyms av frågor”. *Svenska Dagbladet* 2007-11-15.
- Börjesson, Mats 2005: ”Vad gör en museiutställning? Om social kategorisering, historiens framsteg och museernas nya roll”, *Rig* 2005:4.
- DIK Museimannaförbundet 2004: *Tillbaka till gå: Enkätundersökning om forskning och forskarkompetens på museer* 2004-03-01.
- Fleck, Ludwik 1997/1935: *Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum: Inledning till Läran om tankestil och tankekollektiv*. Stockholm/Stehag.
- Hein, Hilde S. 2000: *The Museum in Transition: A Phi-*

- Philosophical Perspective*. Washington: Smithsonian Institution Press.
- Heumann Gurian, Elaine 2004: "What is the object of this exercise?: A meandering exploration of the many meanings of objects in museums". *Reinventing the Museum: Historical and contemporary perspectives on the paradigm shift*. Red. Andersson, Gail. Oxford: AltaMira Press.
- Hooper-Greenhill, Eilean 2002: "Critical Pedagogy in the Post-Museum", *Tingenes tale: Inspill til museologi*. Red. Anders Johansen m.fl. Bergen Museums Skrifter Nr 12.
- Hooper-Greenhill, Eilean 2007: *Museums and education: purpose, pedagogy, performance*. London: Routledge.
- Hvarfner, Harald 1966: "Våra tre funktioner". *Svenska museer* 1966:3.
- I industrisamhällets slagskugga: Om problematiska kulturarv* 2005. Red. Jönsson, Lars-Eric & Svensson, Birgitta. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Jansson, Sverker 1974: *Kulturvård och samhällsbyggnad*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Message, Kylie 2006: *New Museums and the Making of Culture*. Oxford/New York: Berg.
- Minne och bildning: Museernas uppdrag och organisation*, SOU 1994:51.
- Människan i centrum*. Agenda kulturarvs programförklaring. 2004. På hemsida: www.agendakulturarv.se.
- Pettersson, Richard 2004: *Blick för kultur: Idéhistoriska aspekter på etnologisk och arkeologisk kulturforskning i Sverige under 1900-talet*. Umeå: Kulturgräns norr/Landskapet som arena.
- Regnell, Anders 2004: "Forskning på museer – ingen given karriärväg". *DIK forum* 2004:15.
- Rentzhog, Sten 2006: *Forskning & museer: En debattskrift om museernas behov av kunskap och forskningens behov av museer*. Nordiska museets forskarskola.
- Rosander, Göran 2004: Från datafångst till forskning, "Om FoUD vid de statliga och statsunderstödda humanistiska museerna". *Minne och bildning*, SOU 1994: 51, Bilagedelen.
- Samhällsideal och framtidsbilder*. Red. Hammarlund-Larsson, Cecilia m.fl. Stockholm: Carlsson Bokförlag och Nordiska museet. 2004.
- Sola, Tomislav 1997: *Essays on Museums and their Theory: Toward a cybernetic museum*. Helsingfors: Finnish Museums Association.
- Smeds, Kerstin 2007: "Vad är museologi?". *RIG* 2007:2.
- Svanberg, Fredrik 2008: "Det våras för museet". *Dagens Nyheter* 2008-08-26.
- Turtinen, Jan 2006: *Världsarvets villkor: Intressen, förhandlingar och bruk i internationell politik*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Walsh, Kevin 2002: *Representation of the Past: Museums and heritage in the post-modern World*. London: Routledge.
- Ågren, Per-Uno 1993: *Museologi och kulturarv*. *Nordisk Museologi* 1993:1.

Förtydligande av symbolik "Inför döden"

I RIG 2009/1 har Anders Gustavsson i sin recension av boken *Inför döden* (red. Lynn Åkesson) synpunkter på bokens omslagsbild. Bilden som visar ett par röda högklackade damskor tolkar Gustavsson som att "döden lämnat skorna tomma". I mina ögon ter det sig som en relevant tolkning som Gustavsson gör och jag tänker då på talesättet *ställa in skorna/sätta tofflorna* som en framställning av döden. Men förvånande nog betraktar recensenten samtidigt den symboliken som långsökt. Gustavsson utgår således från att det är en innebörd som jag tillskriver bilden.

I själva verket har symboliken i bilden hämtat inspiration från Ingrid Ågren Bolmsjö's text på sidan 75 om den döende kvinna som önskar köpa ett par nya skor till den fest som hon gärna vill gå på. Som Bolmsjö skriver kan skorna betraktas som en hjälp att hålla döden på avstånd, men kan också symbolisera en sista vandring som leder mot döden. Genom skorna blir det således möjligt att hantera och överbrygga livet och döden. Ibland kan också den utmätta tiden intensifiera den levnad som är kvar och skänka pregnans åt önskningar och drömmar. Det var genom tankar av det här slaget som skorna fick sin röda färg, och klackar. Ett val som gjordes, inte för att gömma undan döden som Gustavsson tolkar det, utan för att ge mening åt kvinnans önskan om att stå levande – inför döden.

Susanne Ewert, Lund

NYA AVHANDLINGAR

Charlotte Hyltén-Cavallius: *Traditionens estetik. Spelet mellan inhemsk och internationell hemslöjd*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2007. 264 s., ill. English summary. ISBN 978-91-7331-095-6.

Visst ligger den bra i munnen på något sätt? Den ska även visa sig vara en väl vald titel på en estetiskt tilltalande bok. De vackra rotfruktsrosorna på omslaget har fotograferats av författaren Charlotte Hyltén-Cavallius själv och boken bjuder läsaren på flera exotiska fotografier av bl.a. Anna Ulfstrand. Bokens formgivning är en iscensatt och väl genomtänkt estetik som medverkar till att skapa en njutningsfull läsoplevelse.

En av de övergripande utgångspunkterna i avhandlingen är att estetik är något som formas och omformas, och detta undersöker författaren i de strider och förhandlingar kring vad som utmärker *god hemslöjd*. Stor vikt läggs vid att ”undersöka under vilka villkor och var mötena mellan kategorier äger rum”. Hemslöjdsestetiken består av element som har ingått förbindelse med varandra: färg, teknik och material. Syftet är ”att visa hur en hemslöjdsestetik formas och omformas med fokus på spelet mellan inhemsk och internationell hemslöjd”. Fenomenet hemslöjd studeras både som material och arena med utgångspunkt från begrepp som estetik, tradition och modernitet – övergripande belyst utifrån ett ontologiskt ANT-perspektiv, dvs. Actor-Network Theory i Bruno Latours tappning.

Kort uttryckt är man inom ANT intresserad av relationen mellan människa och ting, och en av ambitionerna är att jämställa dessa som delar i nätverk av förbindelser i såväl nuet som historien. Fokus riktas mot hur makt skapas och vidmakthålls. *Översättningar* är ett centralt tema i den här teoribildningen (en översättning omges ofta av förhandling/strider), och man kan säga att översättningar är något som krävs för att upprätthålla nätverken, samtidigt som översättningar och förhandlingar kan bidra till nya nätverk.

Hyltén-Cavallius är även inspirerad av konsumtionsforskare, som ägnat sig åt materiell kultur, värderegimer

och kognitiv praxis, som Daniel Miller, Appadurai samt Eyerman och Jamison. Om utgångspunkten är att *estetik* är Hemslöjdens kärnverksamhet så kretsar avhandlingen huvudsakligen kring hur just estetiken tar sig uttryck och uttrycks av dem (eller det) som har makt att definiera vad som är den ”rätta estetiken”. Maktperspektivet är centralt och med stöd av Latour menar författaren att makt inte är en egenskap utan något som tar sig uttryck i nätverk, kedjor och skapas hela tiden.

Hemslöjdsrörelsen har relativt ostört kunnat definiera både sig själv och sin kärnverksamhet. Däremot har inte Hemslöjdens hantering av samtiden varit lika beforskad. Hemslöjden är också en del av den nationella kulturpolitiken och för att tydliggöra detta har Hyltén-Cavallius koncentrerat sig på samspelet mellan estetik och kulturell mångfald. Dock med en gradering här: först estetik och materialitet, sedan estetik i förhållande till kulturell mångfald och kön. Vad som i praktiken undersöks är hur Hemslöjdens uppdrag vad gäller de kulturpolitiska målen tolkas och operationaliseras.

Hyltén-Cavallius är även intresserad av s.k. ”sinneshierarkier” och använder innovativt det egna begreppet *känselfeende* för att beskriva det vi ser med händerna. Perspektivet problematiserar blickens primat genom att betona känseln, ett sinne som befinner sig längst ner i sinneshierarkin. Ett annat perspektiv är offentliga evenemang där den interna logiken i Don Handelmanns tappning är utgångspunkten för analys, och författaren använder begreppet ”byråkratisk logik” som redskap för att förstå nätverket hemslöjden och i förlängningen även estetiken, som i den här studien är det område där byråkratins logik tar sig uttryck.

Hyltén-Cavallius positionerar sig inom skilda forskningssammanhang, dels forskning kring materiell kultur, dels ”det mångkulturella samhället”, och i viss mån till forskning kring kvinnlig organisering och offentlighet. Hemslöjden är ytterligare ett forskningsfält där jag uppfattar hennes avhandling som en ambition att bredda och fördjupa forskningen kring ämnet.

Materialet är till största del hämtat från 2000-talets början och bygger på sedvanlig etnologisk eklektisk

metod. Fältundersökningen är koncentrerad till Storstockholm (eftersom det är här man jobbat med kulturell mångfald), 15 intervjuer med tongivande aktörer har utförts och dessa ska förstås som representanter för "positioner" inom hemslöjdsrörelsen. Hyltén-Cavallius har bedrivit fältarbete kring olika hemslöjdsprojekt, evenemang och gjort arkivstudier både i Sverige och – för en historisk och internationell jämförelse – i USA, där hon arbetat med arkivmaterial från 1920–50-talen, som behandlar den amerikanska "kvinnorörelsen" DAR (Daughters of the American Revolution) på Ellis Island i New York. Detta var en immigrationsstation med textil verksamhet fram till 1954.

Avhandlingen beskriver hur "invandrarslöjd" (senare "internationell slöjd") tar form som kategori i den svenska Hemslöjden under 1970- och 80-talen. Under den här perioden får invandrarslöjden en "relativ hållbarhet" som begrepp. Avhandlingen gestaltar på ett intresseväckande sätt, nästan i reportageform, de olika turerna i denna process där föreställningar om invandrarskapets behov av identitetsstärkande aktiviteter – speciellt vad gäller kategorin "invandrarkvinnor" – samtidigt som den invandrade slöjden beskrivs som "berikande" för den svenska kulturen. Här börjar en tankefigur ta form där dels hemslöjden som arena får en kvalitetsstämpel som den "goda kulturen", dels begreppet "invandrare" inlemmas som en viktig del i kulturpolitiken. I den mest intensiva debatten om den s.k. "invandrarfrågan" diskuteras samtidigt behovet av en eventuell hemslöjdskonsulent för invandrarkvinnor. Här framträder den särartslogik som präglar hemslöjden genom antagandet att det är (invandrar)kvinnor som bevarar de textila traditionerna. I invandrar-konsulentens arbete tydliggörs centrala teman i hemslöjdsestetiken. Det handlar generellt om att utveckla slöjden kvalitativt, kulturellt och ekonomiskt. Mer specifikt handlar det om att "hjälpa" olika invandrar-grupper och att kvalitativt avgöra vad som är god kvalitet i utländska arbeten, dvs. vad som är *autentiskt* (t.ex. skillnaden mellan souvenir och gedigenhet). *Kvalitet* betraktas här som något självklart, det behöver inte längre diskuteras och har med författarens ord "svartlådats". Olika kvalitetskriterier blir så redskap för att sortera ut "estetiska uttryck som inte passar in". När kvaliteten på hemslöjd ska bedömas aktiveras delarna *tradition*, *ursprung*, *natur* och *handgjord*; kvalitetskriterier som kanske behöver revideras?

Däremot har det varit svårare att "svartlåda" begreppet invandrarslöjd eller internationell slöjd. Författaren upplever detta som ett tvetydigt och ambivalent begrepp.

Ofta förbinds begreppet *internationell slöjd* med invandrarskap i relation till sociala problem och förknippas med en viss plats: förorten. Idag undviker många att använda begreppet. Snarare talar man om interkulturell slöjd eller slöjd med nationalitetsbeteckning. På den retoriska nivån beskrivs invandrarslöjden som berikande för den svenska, medan den på praktisknivå behandlas på andra villkor och får ta relativt begränsad plats. Ändå fyller den internationella slöjden en funktion i formandet av den inhemska genom, som Hyltén-Cavallius träffande uttrycker det, "en konstituerande utsida".

Själva *insidan* kring hemslöjdens historia har skrivits många gånger. Vi känner berättelsen om hur den svenska Hemslöjden formades kring sekelskiftet 1900 som en social rörelse och ett kvinnligt medelklassprojekt, ofta beskrivet som feminin arena och exempel på särartstänkande. Hemslöjden kan även förstås som reaktion på den accelererande teknikutveckling som bäddade för en essentialistisk föreställningsvärld kring det handgjorda och äkta, en autenticitetsdiskurs som bygger på en specifik hemslöjdsestetik som i sin tur reproducerar den byråkratiska logik som också är förutsättningen för själva hemslöjdsestetiken.

Enligt Hyltén-Cavallius har estetiken formats *i strider mellan parter inom rörelsen och i dialog med vad som inte anses tillhöra hemslöjden*. Här har pågått ett ständigt sorteringsarbete där hemslöjdsestetiken formulerat normer kring teman som färger, teknik, material, kvalitet och region. Det handlar alltså om vad som betraktas som äkta och oäkta.

Den nordamerikanska jämförelsen visar att det svenska exemplet inte på något sätt är unikt. Samtidigt som Hemslöjden grundades i Sverige, grundades Daughters of the American Revolution i USA 1890. Även här var bevarandeidealen starka och man verkade utifrån idén om ett nationsbyggande med inkludering och exkludering. DAR var en vit organisation, där man till skillnad från det svenska exemplet kraftigt betonade ras (svarta kvinnor fick vid 1800-talets slut inte söka medlemskap), men liksom i Sverige var kvinnorna här involverade i kampen för kvinnlig rösträtt. Kvinnliga immigranter togs t.ex. om hand av DAR och förenades i textilt arbete, och här blir gemensamma föreställningar om textil och handarbete som världsförbättrare tydliga.

Föreställningen om att fysisk aktivitet, ett kroppsligt görande, har god effekt på själen är något som både har historiska rötter och nutida praktik. Avhandlingen beskriver, utifrån fältstudier, hur estetikens praktik kopplas till en plats: friluftsmuseet. De autentiska materialen blir

viktiga länkar mellan då och nu. Vadmal blir exempelvis en sådan länk till det förflutna och här återkommer känselseendet som en sinnesgarant för att den rätta hemslöjdsestetiken sätter sig i kroppen. Den ”rätta estetiken” symboliseras föga förvånande av naturmaterial. Här möter läsaren olika retoriska förklaringsmodeller och en intressant bekännelsekultur hos många av ”hemslöjds-människorna” träder fram genom självreflexiva frågor som: Varför står man inte ut med nylon?

I hemslöjdsprojektet förmedlas också en specifik historieuppfattning. Avhandlingen har ett fantastiskt fint (och skrämmande) avsnitt kring hur den s.k. ”kulturhistoriska undervisningen” kan gå till när man gemensamt går in i en lekvärld, eller med Lotten Gustafssons begrepp ”lekram”. Här handlar det om att mobilisera invandrarkvinnornas moderliga instinkter som ska väckas till liv med hjälp av en lindad docka i ett båtsmanstorp. Deltagarna går in i en fryst tid, slutet av 1800-talet, och genom beskrivningen av hur ett förflutet Sverige konstrueras som överensstämmande med deltagarnas samtid i sina ursprungsländer visar Hyltén-Cavallius på ett övertygande sätt hur konstruktionen av den andre alltid ingår i en tidsdimension. Här möter vi ännu ett intressant begrepp som författaren utvecklat: ”annantidsliggörande processer”.

På samma sätt arbetade man i en annan tid i det amerikanska exemplet med att undervisa de blivande amerikanska medborgarna i amerikansk historia och samhällskunskap genom att DAR uppmärksammade kvinnor i historien och tog fasta på det feminina i det patriotiska arbetet. Framför allt beskrivs DAR i avhandlingen som en hjälpande organisation med textila förtecken. Föreställningen om att den textila formen har en specifik kraft är stark i detta historiska exempel. Tilltron till textilens kraft blir tydlig när internerade och utsatta kvinnor blir föremål för DAR:s välmening. Möjligheten till ”transformation” genom textilt arbete och tilltro till *arbetet* skapar en specifik etik. Det som betraktades som ren lättja i Sverige vid den här tiden blir i det amerikanska exemplet allvar när det gäller att sysselsätta människor som befinner sig i ett uppgivet och övergivet tillstånd. Men tilltron är densamma och författaren visar hur ”hjälparnas” självbild handlar om en stark tro på att göra gott, såväl i Sverige som i USA. Textilen blir ett ”universellt språk” och avhandlingen tar framgångsrikt fasta på några förenande drag i en situation som kännetecknas av ”att någon som betraktas som inhemsk ordnar en verksamhet för några som har invandrat”: av kvinnor för andra kvinnor.

Tron på textilens kraft som universellt språk är stark. Genom materialet och känselseendet lär man sig något om den plats man kommit till. Och vi som läsare lär oss något om hur föreställningar om feminitet länkas till textila praktiker.

Ett annat empiriskt exempel handlar om evenemang i nutid och hur nätverket hemslöjdsestetik formar detta. Det handlar om ”internationella hembygdens dag” och hur en mängd olika aktörer gemensamt arbetar för att visa att Sverige är mångkulturellt. Här blir dräkten en nyckelmetafor, eller ”länk i identitetsformande processer” som författaren uttrycker det. Dräkten blir en symbol för hembygd, den blir en materialisering av en plats och föreställningen om att vi alla har rötter i en sådan plats blir tydlig här. Valet av Skansen som plats för evenemanget talar sitt symboliska språk och här visas prov på god förmåga till deltagande observation är hur specifika traditioner uttrycks och ges företräde. Här finns även beskrivningar av hur evenemang organiseras och vilka uttrycksmedel man ”bör” välja: Roger Pontare och Thomas di Leva döms ut, medan Fares Fares och Fredrik Lindström uppfattas som mer passande.

Hyltén-Cavallius sällar sig till tolkningar som bygger på antagandet om att offentliga evenemang kan spegla den moderna stadens byråkratiska logik. Dräkt, hembygd och nation är sammanvävda och står för materialisering av en plats. Där lokaliseras de internationella dräkterna till hembygd utanför Sverige och blir en del i den mosaik som blivit metafor för det mångkulturella samhället.

Avslutningsvis behandlas de maktkamper och urvalsprocedurer som styr urvalet till en slöjdmarknad, och nu börjar det bli riktigt spännande. Här frodas smakomdömena och de ängsliga hemslöjdskonsulenterna förfasas över skära underbyxor och nylonstrumpeblommor från Thailand. Däremot vållar inte ”kitchen art” samma vämjelse (se omslaget till avhandlingen) och trots att vi rör oss med transformerad natur i båda fallen skrivs helt olika mening in i dessa materiella uttryck. Nylon associeras med plast, konstgjort och oäkta, medan grönsakerna fungerar bättre p.g.a. sin länk med den ”naturliga” natur som i sin tur förknippas med hantverk och tradition. Detta blir ett möte mellan olika materialiteter och olika värdeeregimer som tar plats på ett evenemang som i sin tur strävar efter att ladda om en plats: Skansen. Men här finns olika översättningsproblem när en nationell symbol ska internationaliseras eller när material provocerar med sin ”onaturlighet”. Kopplingarna i nätverkets kedjor är starka och sträcker sig bakåt till

förre sekelskiftet och i varje epok formas en stil i dialog med ett större fält. Här finns en kontinuitet i en specifik hemslöjdestetik som har utmynnat i ett görande som tar sig uttryck i platsens imperativ – kopplat till en byråkratisk logik med nationella förtecken.

Bruno Latour polemiserar mot antagandet om det sociala, dvs. att mänskliga relationer skulle vara nog för att hålla ihop samhället. Här fungerar ANT som grund för att se det materiella och det sociala som likställda aktörer genom det numera bevingade uttrycket ”teknologi är samhället som gjorts hållbart”. När Hyltén-Cavallius diskuterar materialitet är det inte bara ting som åsytas, utan även att något har *effekt*, som författaren så elegant uttrycker det.

Men då avhandlingens utgångspunkt är att studera ”relationerna mellan materialitet och människa” resulterar omfamnandet av en teoribildning som vill överskrida dessa dikotomier i en viss otydlighet vad gäller det teoretiska angreppssättet. Det dikotomiska tänkandet blir även tydligt när det gäller t.ex. de två kapitlen Traditionens insida och Traditionens utsida.

ANT är en spännande utmaning för etnologer, och vi ser idag hur allt fler forskare närmar sig såväl aktuella som mer traditionella fält utifrån nya problemformuleringar. Här måste vi dock kontextualisera olika forskningstraditioner och vara vaksamma på vilka problemställningar vi lånar in från andra vetenskaper. En del kan bidra till att utveckla det etnologiska kunskapsområdet, medan andra problemställningar riskerar att falla ”vid sidan om” en mer eller mindre outtalad vetenskapsteoretisk praxis. Hur ofta befinner sig ”det sociala” egentligen i fokus för etnologiska studier? Och vad händer när vi omfamnar forskningsfrågor som utgår från antagandet om att analyser av materiell kultur är en bristvara?

Den materiella kulturen är föremål för analys i Hyltén-Cavallius avhandling och estetiken blir ett viktigt verktyg för att förstå hur den materiella kulturen tar sig uttryck. ”Utformningen av ett ting är nyckeln till förståelsen av detsamma”, skriver författaren inledningsvis och låter begreppet estetik definieras av Nationalencyklopedin. Hur förhåller detta sig till Apadurais värderingssystem och den kontextuella förståelsen? Har det materiella en specifik kärna? Om estetik innebär varseblivning borde det även ligga nära till hands att problematisera estetisering som begrepp, aktivitet och kompetens. Här efterlyses en problematisering av begreppet estetik, och vad händer när ett sådant begrepp kombineras med ANT?

Låt mig ta ett exempel. När hemslöjd ska fungera som ”hjälpare” kan det vara viktigt att den inte kommersialiseras. Föremålen ska inte säljas och här möts olika normsystem som förenas i en kvalitetsdiskussion från ett specifikt perspektiv. Hur kan man tolka detta? Varför, när vi åter slagit fast att det konstgjorda betraktas som ”onaturligt”, är egentligen det konstgjorda så svårt att hantera?

En annan brännande fråga handlar om genusperspektiv. Skulle man kunna tolka det som att hemslöjden egentligen slår vakt om kvinnliga domäner? Kan man se hemslöjden som ett feministiskt projekt? Eller ska den byråkratiska logiken tolkas som den ofta gör: som ett led i patriarkaliska strukturer?

Avslutningsvis kan man konstatera att hemslöjden är ett estetiskt projekt med tonvikt på den värderande estetiken. Avhandlingen visar på intresseväckande, och i vissa fall även oväntade, sätt hur inhemsk och internationell hemslöjd formas i relation till varandra. En stundtals skarp kritik serveras i estetiskt tilltalande förpackning, och många gånger får man läsa mellan raderna för att förstå den inlindade skärpan i texten. Trots vissa brister på transparens vad gäller tolkningar, som flera gånger tenderar att bli påståenden eller spekulationer kring rent fysiska effekter (möjligtvis en biverkning av för stark tilltro till det materiella), övertygar Charlotte Hyltén-Cavallius etnologiska beskrivning av vad som händer när olika estetiker möts.

Cecilia Fredriksson, Helsingborg/Lund

Ingeborg Svensson: *Liket i garderoben. En studie av sexualitet, livsstil och begravning*. Normal förlag, Stockholm 2007. 263 s. English summary. ISBN 978-91-85505-28-9.

Garderoben – en metafor för döljande av lesbiskas och bögars begär och förbunden med idén om att ”komma ut”. Eller en metafor för den västerländska modernitetens ignorans inför homosexualiteten. Titeln *Liket i garderoben* anspelar på föreställningen att homosexualiteten i sig rymmer något skamligt som bör förnekas, en föreställning som resulterar i anhöriga som lägger ”locket på” om såväl sjukdom som homosexualitet och med detta för tillbaka bögen till garderoben.

Ingeborg Svenssons avhandling behandlar aidsrelaterade begravningar bland bi- och homosexuella män i Sverige. Tyngdpunkten ligger på 1980-talet då hiv-epidemin bröt ut och inga effektiva bromsmediciner

ännu fanns att tillgå, en tid då, som Svensson skriver, homosexualitet, död och sjukdom symboliskt kopplades samman. Studien sträcker sig fram till 2000-talets första år. Syftet är att ur ett queerteoretiskt perspektiv tydliggöra och problematisera heteronormativa processer. Frågor Svensson ställer är vilka normer som synliggörs vid bi- och homosexuella mäns begravningar, vad dessa berättar om hur ett liv ska levas, liksom hur det inte ska levas, vilka mellanmänniska relationer som anses betydande och vad dessa normer innebär för förståelse av förlust och sorg.

Teoretiska utgångspunkter är Michel Foucaults analyser av makt och motstånd, Judith Butlers teorier om performativitet och heteronormativitet, och Sara Ahmeds om subjektivitet och känsla. Andra centrala begrepp är identifikation och livsstil.

Källmaterialet utgörs i första hand av längre intervjuer med homosexuella aktivister, personer som bär på hiv, anhöriga, begravningsentreprenörer, kuratorer, präster m.fl. Övriga källor är dödsannonser, begravningsprogram, fotografier, tidnings- och tidskriftsartiklar m.m., liksom deltagande observation vid tre homosexuella mäns aidsrelaterade begravningar.

Efter det inledande kapitlet följer ett som rör det tidiga 1980-talet och till stora delar utgår från tidigare forskning. I en kort bakgrund beskrivs 1970-talet, en tid fylld av aktivism, kamplust och optimism, av Gay Pride, frigörelseveckor och radikaliserings av RFSL, Riksförbundet för sexuellt likaberättigande. Utbrottet av hiv ledde till nya uppgifter för RFSL liksom till nya organisationsbildningar som Posithiva Gruppen och Nokaks ark – Röda korset. I samhällsdebatt och media kom homosexualitet att (åter) kopplas till synd och onaturlighet eller äldre föreställningar om sjukdom som straff. Hiv skrevs in i smittskyddslagen, med möjlighet till tvångsåtgärder, och bastuklubbar förbjöds. På löpsedlar kunde man läsa om "Homosexsjuka" och "Bögpest". En slutsats Svensson drar är att just vid den tidpunkt då homosexualitet till stor del avpatologiserats (bl.a. genom att homosexualitet avlägsnades 1979 ur Socialstyrelsens klassifikation över sjukdomar) riskerade homosexuella en re-patologisering.

Vid denna tid sveptes inte kroppar efter avlidna i aids. Trots att kropparna inte smittade vid beröring lades de i svarta plastsäckar. En möjlig förklaring, menar Svensson, är att det homosexuella liket kom att associeras med skrämmande sjukdom och död, men även med vad som uppfattades som en pervers sexualitet: sex med fel kön, på fel sätt (analsex) och därtill promiskuös.

"I döden blir den avlidne en son", säger en av Svenssons informanter i avhandlingens tredje kapitel. Här analyseras begravningar där avlidnas sexualitet och sjukdom tystades ner, av ursprungsfamiljen eller i vissa fall av den avlidne själv via instruktioner inför den förestående döden. En tystnad som ledde till att livskamraten eller närmaste vännen inte stod med i dödsannonsern eller hölls utanför begravningsakten. Begravningsritualen kopplades till biologisk fertilitet och genetisk härkomst, skriver Svensson, och blev den ideala heterosexuallitetens sista verkstad.

I kapitlet berättar Svensson även om Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådets etikkommittés granskning av hennes forskningsprojekt. Svensson hade i ansökan uppgett att avlidna liksom anhöriga skulle anonymiseras i undersökningen förutom ett antal avlidna aktivister som varit öppna med sin hivstatus. Att anonymisera dessa personer skulle enligt Svensson vara oetiskt och kränkande då de i sitt liv kämpat mot just ett osynliggörande. Rådets tvekan inför detta, med hänvisning till de efterlevande – här tolkade som den avlidnes föräldrar – och ämnets "känslighet", blir ännu en illustration av en heteronormativitet där homosexualiteten framstår som negativ och där hänsyn till "utsatta grupper" inte avser de homosexuella avlidna eller deras valda närstående utan de avlidnas biologiska föräldrar.

Kapitel fyra rör begravningar där de avlidnas liv lyftes fram och där sexualiteten och sjukdomen inte problematiserades eller tystades ner. Begravnningar som kunde bli ett slags manifestationer av solidaritet och identifikation för många homosexuella, hivpositiva vänner. Eller akter där festen och glädjen över livet stod i centrum. "Idag firar vi din sista högtidsdag" var en talares ord vid avskedet.

Ett utmärkande drag för många av dessa begravningar är att de var noggrant planerade och personligt utformade på förhand av de avlidna: i guld, lila eller läder, med rosa trianglar, lambdatecken eller regnbågsflaggor, med sånger av Jan Hammarlund, George Michael eller Judy Garland, med tre rosor istället för tre skovlar mull. Kapitlet banar väg för det följande femte, "Döda bögars folklore", i vilket begravningarnas estetik analyseras.

Svensson använder begreppet livsstilsbegravning, där stil avser självförståelse och en av sociokulturella förhållanden formad känslöstruktur. Begravningsens iscensättning tolkas som en form av kunskap, eller "folklära". Här beskrivs en spektakulär "teaterbegravning", där det förmodat skamliga liksom det stereotypa användes och överdrevs i en camp estetik, och en

”bögbegravning” med bl.a. stoltheten över den egna sexualiteten som grund.

I kapitlet diskuteras också hegemonisk maskulinitet – här definierad som traditionell maskulinitet med inslag av känslsamhet – och hur begravningarna avviker från denna: som feminina, fjolliga eller som maskulint uppskruvade i en läder- och machoestetik.

I det sjätte kapitlet står kärleken i fokus och vad Svensson kallar livsstilsbegravningarnas transcenderande moment; hur homosexualiteten görs kreativ, hur död blir till liv. Exempel utgör prästers kärlekstema i griftetal eller de begravningar som kan liknas vid postuma bröllop med partnern. Prästernas fokus på kärleken tolkar Svensson som en slags omförhandling av relationen homosexualitet och kristendom. Kärlekstemat kan enligt Svensson ses som en normalitetsstrategi då sexualiteten tonas ned medan homosexualitetens respektabilitet lyfts fram, men det kunde även rymma skamlöshets- och stolthetsstrategier.

I det sjunde och avslutande kapitlet, ”Memento vivere”, summeras avhandlingens resultat genom en användning av Butlers teori om melankoli, delvis utvecklad i polemik mot Freuds *Sorg och melankoli* (1917). I Butlers mening hanteras förluster olika beroende på makt och social ordning, dvs. att medan en död och förlust kan sörjas kan andra förluster förnekas eller diskvalificeras i den heterosexuella melankoliska kulturen. Vad som händer med en homosexuell man och hans död i denna kultur, menar Svensson, är att han blir till ett melankoliskt objekt och t.ex. görs till ”son” istället för ”bög”, att en ”heterosexualisering” av honom måste till för att han alls ska kunna sörjas. Men livsstilsbegravningarna ger exempel på andra möten med döden: planerade, estetiska och spektakulära, med livet i fokus och en sorg blandad med humor och glädje. Livsstilsbegravningarna uppvisar tecken på mer generella trender: starkare ideal av känsloutlevelse, en personlig utformning av begravningen m.m. Men Svensson menar att hennes analys skiljer sig från ett antal diskuterade ritual- och begravningsforskares, vilka framhåller att begravningar blivit allt mer privatiserade medan Svensson finner de studerade begravningarna vara kollektiva angelägenheter snarare än privata. Avslutningsvis skriver hon att livsstilsbegravningens centrerings på livet inte ska tolkas som en flykt undan döden utan istället ett sätt att visa att den homosexuella mannens liv varit ett liv värt att leva.

Liket i garderoben är en välskriven och väl genomarbetad avhandling. Den är skriven med ett allvar inför

ämnet och med stor respekt inför de berörda. Varsamheten går hand i hand med en viktig rättframhet och raket. Strukturen är på det stora hela bra. Svensson presenterar och diskuterar på ett avvägt sätt sin empiri i förhållande till forskning som föreligger av etnologer, sociologer, religionsvetare, historiker, antropologer m.fl. Vad jag särskilt vill lyfta fram är hennes analytiska förmåga. Studien av heteronormativa processer stannar inte på ytan eller nöjer sig med att konstatera. I kapitel efter kapitel utvecklas och fördjupas istället analysen, och ofta på ett underfundigt sätt. Särskilt intressanta anser jag hennes resonemang är kring begravningarnas skamlöshets- och stolthetsstrategier.

En otydlighet är Svenssons användning av begreppet ”ignorans” (efter Eve Kosofsky Sedgwick) som hon definierar som en ”form av kunskap” och som ”institutionaliserad okunskap”. Begreppet borde ha preciseras och använts på ett klarare sätt. En ytterligare fråga som kunde ställts i sammanhanget är vilken betydelse det hade att de avlidna homosexuella männen var unga. Men sammantaget har Ingeborg Svensson skrivit en tankeväckande, kreativ och kunnig avhandling.

Lena Lennerhed, Södertörns högskola

Marianne Larsson: *Uniformella förhandlingar: Hierarkier och genusrelationer i Postens kläder 1636–2008*. Nordiska museets handlingar 134, Stockholm 2008. 295 s., ill. English summary. ISBN 978-91-7108-527-6.

Etnologen Marianne Larsson har åtagit sig den imponerande uppgiften att kartlägga postuniformerna och andra postala kläder från Postverkets grundande 1636 till 2000-talet. Som var och en förstår kommer tidsperiodens längd i motsättning till möjligheten att göra djupa analyser. Marianne Larsson har därför, klokt nog, i huvudsak koncentrerat sig på banbrytande händelser och formativa perioder i den postala dräktens historia.

De tänkare som varit betydelsefulla för avhandlingens teoretiska perspektiv är framför allt Latour, Foucault, Ricoeur, Sennett och Connell. Deras tänkande presenteras utförligt i avhandlingens inledningskapitel.

Den första empiriska studien gäller 2002 års profilkläder. De var ett resultat av postens nya affärsorientering, bolagisering och förändrade företagsidentitet. Källmaterialet består här av bilder, instruktioner, klädmanualer och brukarnas röster om kläderna. En ny vinröd kulör

bröt med den gamla, mörkblå, myndighetstraditionen. Kläderna skulle medverka till skapandet av ett konkurrenskraftigt företag på en fri marknad.

I det tredje kapitlet tas läsaren med nästan 400 år tillbaka i tiden. Här är det Postverkets inrättande och första två sekel som står i fokus. På 1600-talet fanns inte ordet uniform, men väl postala igenkänningstecken och en del specialplagg för postbönder, postiljoner och andra postförare. Postteknens och klädernas identitetskapande agens var viktiga för postförarens säkerhet och anseende. Källmaterialet består här – liksom i övriga studier – av såväl dokument som föremål.

I det fjärde kapitlet går studien uppåt i graderna, till Postverkets högsta ämbetsmän. Enligt militära förebilder försågs den exklusiva uniformen med distinktionstecken som tydliggjorde hierarkin inom Posten och poängterade den nationella identiteten. Ett viktigt brytdatum i avhandlingen är 1866, då ständsriksdagen avskaffades, vilket förvandlade beklädnadsstrukturen inom det statliga Postverket. Någon demokratisering var det dock inte fråga om: Det blev stora skillnader i beklädnad mellan olika postanställda. De flesta bar s.k. släpuniform (ett begrepp som tyvärr inte förklaras i avhandlingen), dvs. en enklare uniform för dagligt bruk. Det rådde också stark oenighet om uniformsvång för tjänstemän. Motståndet mot att bära uniform var ett sätt för tjänstemän att positionera sig gentemot underordnade. De hävdade sin sociala klasstillhörighet genom att visa motstånd mot en form av institutionell kontroll. Det här kapitlet sträcker sig från uniformens glansdagar fram till mellankrigstiden.

Brytningsåret 1866 introducerades begreppet uniform för underordnade. Då blev uniformsbärande obligatoriskt för anställda med kundkontakt. Ett stort tvistefråga blev den synliga numrering som brevbärare i landets tre största städer vid 1900-talets början måste bära på uniformskragen (och som finns avbildade på avhandlingens omslag). Mässingssiffrorna sågs som ett klassmärke och irritationen kulminerade revolutionsåret 1917 som utgör huvudhändelsen i det sjätte kapitlet som sträcker sig fram till 1930-talet. Under efterkrigstiden förändras den klassiska blå militärt inspirerade uniformen för underordnad personal till en tjänstedräkt i unisexmodell. I sjunde kapitlet står förhandlingar i fokus, bl.a. kring det antiprogram som medförde att framför allt unga postanställda vägrade bära reglementerad klädsel.

I avhandlingens sista kapitel presenteras studiens resultat med fokus på händelser där förhandlingar om uniformen framträtt med skärpa. Den postala uniformen

när sin höjdpunkt 1910, menar Larsson. Under senmoderniteten förlorar uniformen sin ställning. ”Status och stolthet övergick i skepsis och motvilja” (s. 258). Avhandlingen mynnar ut i en sammanfattning som visar att den postala uniformeringen har materialiserat klassindelning och hierarki. Slutsatsen blir:

”Uniformen är en strukturellt iscensatt strategi i avsikt att skapa fogliga kroppar som bidrar till den postala verksamhetens hållbarhet och varaktighet. Med uniformen som belöning har bäraren haft visst spelrum för kritik och motstånd. Det ömsesidiga beroendet har lett till att uniformen formats och omformats i upprepade förhandlingar mellan institution och människa” (s. 263).

Vad kan man då säga om förhållandet mellan Larssons syfte och de analyser hon gör? Syftet är att

”visa hur förhandlingar mellan institution och individ bidrar till att forma och omforma uniformen och uniformspraktikerna så att de tillfredsställer såväl institutionens maktstrategier som människans strävan efter en god självbild. Via händelser där förhandlingar uppstår vill jag lyfta fram kulturella och sociala mönster i den civila uniformspraktiken” (s. 13).

Avsikten att spåra förhandlingar som bas för beklädnadens utseende och bruk är lovvärd, men tyvärr är det bara i de modernare avsnitten som Larsson kan belägga förhandlingar, så den teoretiska utgångspunkten ”förhandlingar mellan institution och individ” fungerar tyvärr inte så bra i avsnitten om 1600-, 1700- och 1800-talen. Förhandlingsperspektivet blir däremot mycket fruktbart i kapitlet om modernare tid.

Som teoretisk utgångspunkt använder Larsson en förening av Foucaults genealogiska metod, hans analys av den disciplinära makten och Latours teori om det materiellas relevans i samhällsanalys (s. 15). Mellanmänskliga maktförhållanden analyseras också i termer av kön, klass och ålder. Däremot saknas kategorierna urban och rural, trots att avsevärda skillnader mellan stad och landsbygd framskyntar i texten.

En ingrediens i Latours Actor-network-theory kräver särskild uppmärksamhet. Det gäller Latours påstående att såväl mänskliga som icke-mänskliga aktörer har agens, dvs. handlingsförmåga (s. 19). Larsson säger:

”Jag uppfattar uniformen och dess tjänstetecken samt

texter och bilder i forskningsmaterialet som icke-mänskliga aktörer med agens. Med uniformen som huvudaktör och som verktyg ska jag undersöka om den har sådan betydelse i sociala relationer att den bidrar till hållbarhet i den postala strukturen” (s. 19).

Ting och människor bildar i sin tur enligt Latour ett nätverk som gör samhället hållbart, vilket är begripligt. För mig obegriplig blir däremot synen på orsaksförklaringar inom detta nätverk. Där konstaterar Larsson utan diskussion följande: ”När det gäller att avgränsa historieskrivningen har jag tagit fasta på en utsaga av Latour. Han menar att det inte behövs några andra orsaksförklaringar än de som växer fram mellan nätverkets aktörer” (s. 24). Skulle det medföra att forskaren ska begränsa sitt sökande efter förklaringar på ett sätt som faktiskt blir helt ovetenskapligt, då det utesluter orsaker som inte utsagts av någon inblandad aktör? Forskaren avhänder sig alltså med flit möjligheten att låta sin tolkning överskrida aktörernas egen berättelse. Detta förfarande får, som jag ser det, ödesdigra konsekvenser när det gäller skildringen av det motstånd postiljonerna visade i början av 1900-talet mot offentlig numrering (s. 183–188). Socialpsykologiskt kan motståndet förstås som en rädsla för deklassering; numrering skedde ju av svaga samhällsgrupper som barnhusbarn, prostituerade, fångar och beväringar. Brevbärarnas motstånd mot numreringen kulminerade inte oväntat 1917, då klasskampen hårdnade i Sverige och revolution bröt ut i Ryssland. Tyvärr kontextualiseras motståndet mot numreringen inte i avhandlingen, vilket visar att det inte räcker med att bara läsa Postverkets egna källor och återge vad de inblandade säger. Här hade författaren behövt gå utanför aktörernas eget nätverk för att förstå varför mässingssiffror på kragen väckte sådan uppståndelse bland Postens underordnade just år 1917. Det var inte bara brevbärare som protesterade utan de var en del av en större internationell rörelse.

Övriga viktiga analytiska begrepp i avhandlingen är program och antiprogram, spår, genus, maskulinitet och femininitet. Man kan fråga sig om det är nödvändigt att använda en så stor analytisk arsenal. De teoretiska begreppen används för att krydda avhandlingen med tänkvärda reflektioner, men samtidigt får den teoretiska verktygslådan ligga öppen under långa perioder medan författaren använder mera vardagsnära förklaringar. Kanske hade andra verktyg passat bättre för arbetet? Om verktygslådan märkt ”Grand Theory” lämnats öppen hade kanske Larsson istället upptäckt

användbara verktyg i den box som är märkt ”Medelvida teorier”. Det tycks ha varit svårt att operationalisera Latours aktör-nätverksteori. Foucaults maktteori lämpar sig överhuvudtaget inte särskilt väl för att förstå förändringar.

Uniformella förhandlingar är skriven inom ramen för Nordiska museets forskarskola. Doktoranderna tjänstgör vid en kulturarvsinstitution och deras avhandlingsämnen handlar om kulturarv. Larsson är anställd på Postmuseum och ”forskningsfältet utgörs av museisamlingarna i dess helhet med betoning på att text, bild och föremål behandlas som jämbördiga forskningsmaterial” (s. 22). Arbetet har präglats av ett dialektiskt förhållningssätt, inventering, utarbetande av frågeställningar och sökande av svar som ständigt växlande faser (s. 22). Det låter som ett rimligt arbetsätt om man som Larsson ser forskningen i museets samlingar som ett fältarbete (vilket möjligen kan vara att tänja begreppet väl långt). Diskutabelt är dock om det föreligger något vetenskapligt skäl att begränsa sig till museisamlingarna. Vad gör forskaren om vetenskapliga frågor inte finner uttömmande svar i samlingarna, men väl någon annanstans? Underförstått i avhandlingen är att författaren i sådana fall begränsat sitt sökande till Postmuseum. Samtidigt existerar det postalt material på bl.a. Riksarkivet och Kungliga biblioteket som inte har kopierats och inlemmats i Postmuseums samlingar. KB har t.ex. mycket vardagstryck med postal proveniens.

Detta får konsekvenser för besvarandet av avhandlingens frågeställningar. Exempelvis rör en av avhandlingens frågeställningar förhållandet mellan Postens uniformer och andra civila uniformer. Trots att det finns intressant historiskt material från skradderibranschen på arkiv och bibliotek har författaren valt att avstå från det. Det hade varit möjligt att stryka frågan om förhållandet mellan Postens och andra civila uniformer, men som det nu är lämnas frågan om postuniformernas relation till andra ämbetsverks dräkter obesvarad endast därför att lämpligt källmaterial saknas på Postmuseum. Ingenstans i avhandlingen nämns att målet är att besvara de ställda frågorna endast inom en minnessamlade enhet. Det borde enligt min mening ha sagts rent ut.

Begreppet maskulinitet förekommer ofta i avhandlingen, och då i synnerhet överordnad och underordnad maskulinitet. Det hade dock kunnat kvalificeras ytterligare, för att förstå motsättningar mellan olika manliga grupper inom Postverket, där en del av de mest välutbildade tjänstemännen motsatte sig uniformsbruk. Det sena 1800-talets professionella posttjänstemän utgjorde en

del av det s.k. bildningsborgerskapet. För dess medlemmar var uniformen ingen självklarhet då den signalerade utbytarhet, lydnad och disciplin. Den professionella tjänstemannen stod för expertis, och intelligentsian ville vanligen inte stöpas i en och samma form. Samtidigt finns det naturligtvis motsättningar inom posttjänstemannakollektivet. Det är inte konstigt om åsikterna om uniformstvång för tjänstemän var ”spretiga” som Larsson skriver (s. 139).

Det kan uppstå en polaritet inom den hegemoniska maskuliniteten mellan dominans och expertis. Jag tror att Larsson hade kunnat nå längre i sin analys av det manliga i postens uniformer genom att tänka i professionalisering och maskuliniteter i stället för endast maskulinitet. För att förstå utvecklingen under efterkrigstiden tror jag också att det kan vara bra att tänka i pluralformen maskuliniteter. Som författaren visar blir det svårare för allt fler grupper (inte minst ungdomar) att identifiera sig med den militära maskuliniteten. Istället måste Posten utveckla en marknadsanpassad maskulinitet och femininitet i dräkter som framåt 2000-talet blev delvis könsöverskridande.

Marianne Larsson noterar: ”Under Postverkets nära fyrahundraåriga existens har förändringar i samhället ofta genererat stora organisationsförändringar. .../Vid sekelskiftet 2000 var det dags för nya strukturförändringar i Posten (s. 54).” En ny företagskultur och identitet lanserades och ”klädprofilen skulle kommunicera Postens position som ett modernt distributionsföretag” (s. 54). Affärsorientering och bolagisering hade inträtt redan under 1980- och 90-talen, och Postens profilkläder skapades som ”en länk i den kedja som håller samman de sociala relationer som skapar företagskultur och företagsidentitet” (s. 75).

Det är tydligt att Posten rört sig från en hierarkisk struktur, kännetecknad av inre effektivitet, rigiditet och byråkrati mot en professionskultur och en modern s.k. planeringskultur. Det hade varit klagande om Larsson hade kopplat uniformsreformerna till olika typer av organisationskulturer. Teorier om organisationskulturer är också exempel på medelvida teorier som enligt min mening varit effektivare verktyg för att förstå förändringar än Foucaults och Latours teoribildningar.

Inom etnologi är studier av dräktskick inget nytt, men yrkeskläder har sällan studerats och Marianne Larssons avhandling imponerar inte minst eftersom den tar ett helhetsgrepp över det reglerade klädbruket inom Posten från äldsta tid till nu och därmed kan dra upp långa tidslinjer och göra jämförelser både framåt och bakåt.

Som jag antytt borde analysen av förändringar och konflikter i uniformsbruket ha kontextualiserats mer. Brister i analysen av förhållandet mellan samhälle och uniform är kanske en nödvändig följd av den för en historisk eller etnologisk avhandling ovanligt utsträckt tidsperioden, och den valda teoretiska utgångspunkten. Men försiktigheten när det gäller att söka förklaringar i samhället gör att vissa skeenden faktiskt blir svårförståeliga. Om författaren hade valt färre begrepp och analytiska kategorier hade det kanske varit lättare att se linjer. Teorier på lägre förklaringsnivåer hade också kunnat ge större utbyte. Exempelvis kan organisations-teoretisk litteratur och professionaliseringsteori bidra med förståelse av konflikter som förekommit bland de anställda i uniformsfrågor. De enligt min mening mindre väl valda teoretiska perspektiven kan ha bidragit till att avhandlingen ibland blir mer deskriptiv än problematiserande, och att teorin inte alltid genomsyrar framställningen.

Även om jag lyft fram brister i vissa av Marianne Larssons analyser ska det inte förminska det faktum att vi här har ett pionjärverk om en företeelse som tycks bli allt viktigare för både företag och offentlig sektor under senkapitalismen, nämligen marknadsföring genom profilkläder. En studie där plagg och uniformer tillskrivs aktörskap eller agens är något nytt och medför en fruktbar utveckling i studiet av dräktskick och mode. Bildmaterialet i avhandlingen är exceptionellt i både urval och presentation. Sällan har jag sett så många informativa bilder som kompletterar texten så väl, med stor variation i tid och upphovssituation. Man kan vara säker på att den vackra boken kommer att betyda mycket för postanställdas identitet och deras förståelse av hur Posten speglar samhällets förändringar.

Lisa Öberg, Södertörns högskola

Christina Åhrén: *Är jag en riktig same? En etnologisk studie av unga samers identitetsarbete*. Institutionen för kultur- och medievvetenskap/Etnologi, Umeå universitet 2008. 199 s. English summary. ISBN 978-91-7264-692-6.

Christina Åhréns avhandling tar upp ett angeläget ämne: heterogenitet inom en etnisk grupp, i detta fall samer, samt hur etnisk tillhörighet kan utgöra såväl ett tvång som en tillflykt för unga vuxna. Det har gjorts många svenska etnologiska studier av identitetsskapandets

villkor och möjligheter, men få har berört inhemska minoriteter eller urfolk. Till skillnad från andra etniska grupper finns i dessa fall tydligare historiska kontexter och vad gäller samerna även en näringsmässig anknytning, renskötelsen, samt en platsspecifik problematik som rör samebyarna och rätten till jakt och fiske. Detta skapar andra förutsättningar för identitetsformering och politisk aktion än bland exempelvis urbana immigranter i diaspora, samtidigt som det också finns likheter vad gäller individens förhållande till kollektivet.

Avhandlingen baseras enligt inledningen på intervjuer med 26 informanter, 14 kvinnor och 12 män, samt visst fältarbete med deltagarobservation (renskötsel, midsommarfirande, idrottstävlingar, pub under Samiska veckan i Umeå), under perioden 2001–2007. Informanterna är sydsamer från Västerbotten till Härjedalen och var vid det första intervju tillfället under trettio år. De representerar olika kategorier samer: renägare och icke-renägare i det traditionella samiska bosättningsområdet samt boende i storstadsområden i södra Sverige. En del var universitetsstudierande när studien gjordes. Vissa talar samiska, andra inte, en del har haft tillgång till hemspråks-/modersmålsundervisning.

Syftet med avhandlingen är att visa olika sätt att vara same idag samt att diskutera de historiska villkoren för samiskt identitetsskapande. Hur är det att växa upp i traditionellt samiska miljöer? Hur använder och utvecklar informanterna sin samiska identitet i relation till sin nuvarande livssituation? Hur hanterar de sin härkomst? Finner alla styrka i en etnisk gemenskap eller är den tillgänglig bara för vissa och i så fall hur och var?

Det visar sig dock att detta inte är vilka identitets-sökande frågor som helst, utan alla har sin bäring på det som många anser ytterst splittrats samerna än idag: 1800- och 1900-talens renbetes- och rennäringslagar som uttryck för majoritetssamhällets och statens makt över samerna. Med dessa lagar gjordes en tydlig åtskillnad mellan samer med och utan renar i renskötselområdet; endast de förra kunde bli medlemmar i samebyarna och därmed få rätt till bosättning, jakt och fiske där. Även om rensköterna var en minoritet bland samerna, och är så än idag, blev de symbolen för samiskt liv och kultur – de var ”äkta” samer, särskilt de inom fjällrenskötelsen i det nordsamiska området. Andra kom att ifrågasättas: samer utan renar i renskötselområdet samt samer som valt eller tvingats att leva på annat håll och inom andra yrken. Utifrån denna historiska situation konstitueras de tre kategorier samer som informanterna representerar.

Den första kategorin som behandlas är samer utan

renar i renskötselområdet och som därmed står utanför samebyarna (ibland kallade jakt- och fiskesamer). De beskriver sin situation som att marken där de känner sig hemma tillhör någon annan, att de är gäster i sitt eget land, nästan som turister. Informanterna får representera olika strategier: att bli bitter och arg och agera politiskt eller att anpassa sig och söka en individuell väg till den eftertraktade gemenskapen.

Den andra kategorin är rensköternas värld, där renen står i centrum, även i barnens lekar och fostran. Här är det lätt och självklart att vara same, de släktbaserade nätverken är täta och trygga. Det här är också Åhréns värld, som hon beskriver ur ett självreflexivt perspektiv, och vars normerande roll hon menar sig inte ha sett och förstått förrän hon påbörjade sin undersökning. De informanter som representerar den här kategorin ställs emellertid inför ett svårt dilemma: det moderna, fria valet av ett eget liv eller lojaliteten mot familjen, samebyn, traditionen och heteronormativiteten. För männen är detta ett närmast obefintligt val och för den som ändå går sin egen väg blir domen hård. För kvinnorna är problemet det motsatta, de som skulle vilja stanna och överta renskötsel-företaget får sällan denna möjlighet.

Den tredje kategorin informanter har vuxit upp i familjer som bl.a. på grund av 1900-talets diskriminering valt att tona ner eller dölja sitt samiska ursprung, men som själva nu vill söka upp sina rötter och hitta former för att uttrycka sin samiska identitet. Den samiska gemenskapen framstår för dem som ett efterlängtat ”hem”, men de kan ha svårt att bli accepterade som ”äkta” samer och kallas ibland nedsättande för ”nysamer”, inte minst av representanter för den tongivande gruppen: rensköttande nordsamer.

Som framgår av mitt referat finns här ett starkt empiriskt underlag för analys och problematisering, där det till synes homogent ”samiska” är genomkorsat av inte bara heterogenitet utan även regelrätta konflikter. För den teoretiska förståelsen har Åhrén huvudsakligen använt Erving Goffman (stigma), Thomas Hylland Eriksen (eticitet), Thomas Ziehe och Anthony Giddens (modernitet, identitet) samt Thomas Højrup (livsform). Det är inte några dåliga verktyg, men de tillhör alla 1900-talet och riskerar därmed att ge intryck av att vår tids frågeställningar är desamma som för tjugo år sedan eller mer, när dagens situation analyseras med samma teoretiska verktyg som då växte fram. Jag tänker mig t.ex. att om 2000-talets urfolksdiskurs, som visserligen nämns, hade fått utgöra en mer genomarbetad kontextualisering, då hade diskussionen kunnat lyftas in i ett

globalt etnokulturellt och etnopolitiskt problemområde och det hade framgått tydligare att de tre kategorierna representerar dilemman som idag är relevanta även för andra urfolk och etniska minoriteter. Med en sådan uppdatering hade det kanske också blivit möjligt att luckra upp den något statiska och avgränsade syn på identitet och kultur som smyger sig in, trots författarens strävan efter motsatsen. Det finns också en glidning i användningen av begrepp som "samer", som trots den heterogena ansatsen ibland får beteckna grupper och individer med tillgång till centrala symboler som renskötsel, språk och slöjd och som därmed besitter en hög grad av "ursprunglighet". Dessa sägs konstruera en kulturstege, där de själva placeras högst, medan andra samer döms ut som mindre värda. Det här fenomenet kallas i avhandlingen för "etnocentrism" och begreppet skulle kanske fungera om det tydligare knöts till grupperna ifråga och inte uppträdde i former som "etnocentrismen i det samiska samhället".

En annan reflektion när det gäller heterogeniteten är vilken roll det spelar att informanterna är sydsamer. I större delen av boken förefaller kategorin mest utgöra en geografisk bestämning, utan analytisk betydelse. Men i slutet ställs renskötande nordsamer mot sydsamiska "nysamer" – och då framträder det sydsamiska som en relevant analytisk intersektion, även om den inte utvecklas närmare. Sydsamerna är den svagaste länken, knutna till gränsområdet där konflikterna rörande vinterbetet är som starkast, där den historiska närvaron är mest ifrågasatt och där språket är som mest hotat. Det är också här som de livsavgörande konflikterna tar sig starkast uttryck, dock inte främst bland de identitets-sökande "nysamerna". Det har på senare år förekommit en rad självmord bland yngre renskötande män, särskilt i det sydsamiska området, en utväg som enligt bokens sista rader även någon eller några av informanterna har sökt sig till.

Avhandlingen ger en mångfasetterad bild av de existentiella villkoren för unga samer, med många goda iakttagelser och berörande exempel. Tyvärr brister den väl mycket vad gäller form, stringens, referenser och korrekturläsning. Den är inte riktigt färdig utan skulle ha behövt genomarbetas minst en gång till. Här har förmodligen inte bara Åhrén brutit, utan även handledarna och institutionen. Det är beklagligt eftersom det gör det svårt för läsaren att ta till sig det som är bra och viktigt i avhandlingen.

Renskötare, jakt- och fiskesamer, sydsamer och nordsamer representerar inte bara en trivsam mångfald inom

det samiska. Såvitt jag kan förstå är det här en modig avhandling, den berör skillnader och förhållanden inom gruppen samer på ett sätt som man inte alltid talar högt om. Här finns en bitvis hård, delvis underförstådd, kritik som också väcker frågor om villkoren för de samer som nu är med om att bygga upp ett nytt akademiskt forskningsfält, där sedan länge utforskade själva träder in i rollen som forskare.

Eva Silvén, Stockholm

Ritwa Herjulfsson: *Jungfru Maria möter ormen – om formlers tolkningar*. Ask & Embla hb, Göteborg 2008. 292 s. English summary. ISBN 978-91-974191-3-0.

Denne avhandlingen er et bidrag til et klassisk etnologisk og folkloristisk felt, nemlig studiet av den folkelige medisinen i det førmoderne samfunnet. Ritwa Herjulfsson bygger videre på tidligere forskning, både svensk og internasjonal. I det innledende kapitlet presenteres folkelige formler som fenomen og som forskningsområde, og avhandlingens tema åpnes: Formlene er mangetydige og kan inngå i mange ulike brukskontekster. Forfatteren ønsker å undersøke dette ved å se hvordan formler brukt mot orm og ormebitt også kan ha vært del av et større repertoar, der den kvinnelige kulturelle sfæren og fruktbarhet kan ha vært viktig.

Formelmaterialet representerer en kildekritisk utfordring ikke minst fordi opptegnelsene av dem har så få kontekstuelle opplysninger. Det gjelder både bruksområde, brukere og tradering. Sentrum i undersøkelsen er imidlertid opptegnelser av formler gjort i perioden 1880–1930 i Sverige og i det svensktalende Finland.

Egne kapitler er viet orm og ormebitt i eldre folkelig tradisjon og Jomfru Maria-skikkelsen fra middelalderen via reformasjonen og frem mot 1800-tallet både i folkelig og i kirkelig tradisjon. Det legges her vekt på at særlig den folkelige Maria-skikkelsen var formbar og anvendelig i svært ulike kulturelle kontekster. Hovedkapitlet er analysen av Maria-formlene. Her står formlenes symbolspråk sentralt, og særlig det som er knyttet til en viktig del av Jomfru Marias rolle når hun i formlene møter ormen: Hun binder den. Det argumenteres for at påfallende mange av de betegnelsene som anvendes i formlene også kan ha hatt konnotasjoner mot en kvinnelig erfarings- og bruksverden.

Når det gjelder hvilken *forskningstradisjon* avhandlingen skriver seg inn i, er ikke det uten videre klart. At

den er folkloristisk, er tydelig, og også at den trekker veksler på religionshistorisk forskning. Det kan imidlertid innvendes at den eldre folkloristiske forskningen bare meget overfladisk er presentert og diskutert, og da særlig som noe forfatteren ønsker å distansere seg fra. En som raskt blir bestemt som ganske uinteressant, er f.eks. den danske forskeren Ferdinand Ohrt, til tross for at han har levert flere grunnleggende studier nettopp av medisinsk formelmateriale. Ohrt gjorde også energiske forsøk på å forstå mening, betydning og bruk av slikt materiale – riktignok på dansk område. Det kan derfor virke som om det er flere likheter mellom Ohrts og Ritwa Herjulfsdotters prosjekt. Det kunne også vært trukket større veksler på internasjonal forskning på området.

Enda mer overraskende er det at avhandlingen ikke plasseres inn i et kjønnteoretisk eller feministisk perspektiv. Om det er noe forfatteren virkelig diskuterer og trekker inn i sine egne diskusjoner, så er det nettopp forfattere som mer eller mindre eksplisitt har arbeidet innenfor en slik forskningshorisont, f.eks. Yvonne Verdier, Inger Lövkrona, Satu Apo, Marja-Liisa Keinänen og Laura Stark(-Arola) eller Linda Oja. For leseren hadde det vært en betydelig fordel om avhandlingen hadde posisjonert seg selv og resonnert bredere rundt de tilnæringer som brukes til kildematerialet – og f.eks. formet det som en diskusjon om det feministiske perspektivet.

Når det gjelder *teoretiske og metodiske spørsmål* er avhandlingen ikke alltid like eksplisitt på sine posisjoner. Det mangler f.eks. helt en overgripende teoretisk diskusjon. Hvilken teori bygger den på? Leser man den nøye, virker det som om mange inspirasjoner er hentet fra Claude Lévi-Strauss og hans strukturalistiske tilnærming til ”den primitive tenkemåten”, der det som kalles ”den assosiative tenkemåten” blir viktig for å forstå hvordan innhold og virkemåte for formlene har vært definert og forstått i det førmoderne samfunnet. Imidlertid er disse teoretiske referansene svært sparsomme og langt fra gjennomført, men de virker samtidig bestemmende på hele tolkningshorisonten: Den overgripende forståelsen som forfatteren mener kan ha ligget til grunn for formlenes bruk, henter hun argumenter nettopp ved å påstå at ord og uttrykk som dukker opp i formlene har andre og mer tvetydige konnotasjoner i språkbruken utenfor formlene.

Om det metodiske sies det atskillig mer. Det finnes en gruppering av metoder som må sies å bære hele det akademiske prosjektet og for så vidt ha omfattende – om enn problematiske – implikasjoner, nemlig

kildepluralisme, indisiemetode og det som kalles ”de sjeldne beleggenes” krav. Spesielt henter forfatteren her inspirasjon fra Janken Myrdal. Kildepluralismen er uproblematisk, men atskillig større vanskeligheter medfører de andre delene av metoder. Å bygge hele resonnementet i en avhandling på indisier og spredte belegg er risikabelt. Det er vanskelig for leseren å avgjøre når antallet spredte henvisninger går over til å bli en overbevisende rekke av indisier. Forfatteren legger vekt på at hun i første rekke er opptatt av sitt primære kildemateriale, og at hun bedriver ”nærlesning” av det. En ”nærlesning” av Maria-formlene gir som resultat at ingen av dem oppgir å være brukt til annet enn å kurere mot ormebitt. At alle de spredte beleggene på at enkelte ord og handlinger som forekommer i formlene, også kan ha hatt andre konnotasjoner mot det seksuelle og forplantningsmessige område, kan fort bli en ”fjernlesning” av det samme formelmaterialet. Man ender som leser med å reise spørsmål om hva som egentlig er tekst og hva som er kontekst i denne analysen – hva som er det primære materialet og hva som er kontekstuelle opplysninger og forhold. I praksis får formlenes egne, tekstinterne utsagn om seg selv svært liten vekt, mens konteksten – som viser seg å være mer eller mindre sammenhengende rekker med indisier – nærmest invaderer formeltekstene og gir dem en annen mening enn den som *expressis verbis* kan leses ut av dem. Forfatteren argumenterer med at dersom man ikke kan bevege seg inn i fortolkningsmessig vanskelige områder som dette, så vil mye av kulturhistorien (for)bli glemt. Et slikt argument kan vendes i motsatt retning, og bety at det vi ikke kan vite noe om – bør forbli glemt.

Når det gjelder *materialutvalget* så virker det begrunnet ut fra det som er avhandlingens hensikt, nemlig å foreta en dypere analyse av et tematisk konsentrert utvalg av formler. Forfatteren fremhever at det er formlenes bruk og fortolkning i den perioden de ble samlet inn for tradisjonsarkivene som er fokus i analysen, dvs. perioden 1880–1930. Ser man nærmere etter, viser det seg imidlertid at katalogen og dermed også materialutvalget strekker seg atskillig videre enn dette. Den eldste oppteignelsen er fra 1722, den yngste fra 1972. Forfatteren beskriver inngående og overbevisende hvordan hun over lang tid arbeidet med å få oversikt over sitt kildemateriale, og ikke minst hvordan hun forsøkte å ordne det i håndterbare kategorier. Dette arbeidet har endt i et ganske komplisert typesystem for inndeling av slikt materiale – formler, formelgruppe, overordnet formeltype, formeltype og formelvariant. Det er mulig

dette fungerer når en katalog skal settes opp, men i den praktiske analysen kan jeg ikke se at avhandlingen overheadet gjør bruk av denne typeinndelingen, som virker både gammelmodig og egentlig temmelig unødvendig. Man fristes til å foreslå at andre inndelinger kunne være vel så relevante og f.eks. være basert på brukskontekster eller funksjoner for disse formlene.

Et viktig punkt i avhandlingen er å se nærmere på forholdet mellom *folkelig* og *kirkelig kultur*. Jomfru Maria er en skikkelse som teologi, prester og kirkelære har beskjeftiget seg med i ulike perioder av historien, samtidig som hun var svært viktig også i en folkelig religiøs kultur. Det virker som om avhandlingen i praksis gjør forskjellene mellom det folkelige og det kirkelige større enn nødvendig. I fremstillingen av Maria-skikkelsen gjøres det f.eks. et poeng av at flere av forestillingene om Jesu mor ikke kan belegges i Bibelen. Samtidig skjelnes det ganske klart mellom det "den offisielle kirken" eller "teologien" mente om Maria og det som kommer til syne i folkelige forestillinger. At begrepet "magi" også tas i bruk i denne sammenhengen, viser hvordan det blir etablert en eller annen form for kvalitativ og vesensmessig distinksjon mellom det folkelige og det kirkelige. Dette virker som en kombinasjon av en moderne og en protestantisk rasjonalisering.

Det de folkelige forestillingene er preget av, er selv sagt den rike kirkelige tradisjonen om Jomfru Maria som utviklet seg gjennom de første femten hundre årene av den kristne kirkens historie. For så vidt er dette perspektivet med i beskrivelsen av den mangfoldige Maria-skikkelsen, men det står ikke alene. Det var protestantismen som innførte det skarpe skillet mellom "Bibelen" og den kirkelige tradisjonen, og det var nok også først innenfor rammene av den protestantiske kulturen i Skandinavia at den folkelige religiøsiteten særlig fra 1700-tallet av ble bedømt som noe kvalitativt annet enn det teologien og kirkelæren kunne godta – den ble "overtro". Når avhandlingen trekker veksler på disse skillene gjør den samtidig ormformlenes Maria-bilder mer eksotiske og avvikende enn de egentlig har vært da de opprinnelig ble utformet. Et godt eksempel på dette er den godt forankrede teologiske oppfatningen av Jomfru Maria som "den nye Eva": Maria lot seg – i motsetning til den første Eva – ikke overliste av paradiset slange eller orm, men forble uten synd. Derfor er det helt konsekvensriktig at det er Maria som møter ormen i formlene, siden hun i den romersk-katolske kirkens tenkning hadde en posisjon som gjorde at hun hadde beseiret det onde i ormens skikkelse. Dette viktige

poenget berøres ikke i avhandlingen. I stedet skapes det et skille mellom de folkelige formlenes bilde- og symbolverden og den "kirkelige" kulturen som ikke er særlig fruktbar.

Fokus for analysen er som nevnt ormformlenes innhold og betydning i den perioden de ble samlet inn, dvs. i svensktalende områder i perioden 1880–1930. Dermed er et viktig prinsipp i all historisk forskning, prinsippet om *tidens og rommens enhet*, ivaretatt. I praksis viser det seg at dette prinsippet ikke er konsekvent gjennomført. Dette kunne kanskje være en innvending på detaljnivå, men ser man nærmere etter, virker det som om det nettopp er belegg og indisier fra andre steder og perioder som gjør det mulig for forfatteren å legge nye og alternative tolkninger inn i sitt kildemateriale. Særlig viktige er de mange referansene til forholdene i den finsktalende delen av Finland. Herfra henter forfatteren ganske mange substansielle og bærende argumenter for sine alternative tolkninger av det svenske materialet. Når dette ikke baserer seg på forfatterens egen forskning, men på finske forskeres tolkninger av et materiale som tross alt virker ganske fremmedartet i forhold til en svensk kulturell virkelighet, blir et slikt grep ganske problematisk. Hvor langt ville avhandlingen kommet i sitt forsøk på å legge alternative fortolkninger inn i Maria-formlene om det bare var indisier fra svensktalende områder i perioden 1880–1930 det skulle legges vekt på?

Forfatteren har sikkert rett i at mange av de symboliske og visuelle elementene i Maria-formlene er hentet fra en kvinnelig erfaringssfære. Noe av dette har antagelig sin rimelige forklaring i at det dreier seg om en kvinnelig religiøs heltinne, altså at det er mer eller mindre forvanskede Maria-attributter fra den kirkelige ikonografien som opptrer i formlene. Forfatteren går imidlertid lenger, og legger stor vekt på at både bruken og traderingen av Maria-formlene særlig var typisk for kvinner. Uttrykk som at det "huvudsakligen är kvinnliga brukare" (s. 69) som kan knyttes til tekstene, at det "företrädesvis" var kvinnelig kunnskap som kom til uttrykk i formlene (s. 74), at det var de som særlig identifiserte seg med Maria-skikkelsen (s. 98) eller at lesning av formler i det hele tatt var et særkjenne for kvinner (s. 172) og at det "huvudsakligen" var kvinner som skapte og brukte disse formlene (s. 176) – alle skaper de et ganske entydig inntrykk. Ser man nærmere etter, blir forholdene mindre entydige. Av de 246 formelbeleggene som utgjør kildematerialet er det faktisk bare 51 som kan knyttes til en konkret bruker. Av disse var 1/3

menn (17) mens 2/3 var kvinner. Å bruke tendensen i 20 % av materialet til en generell konklusjon kan ha sine problemer, men uansett er det vanskelig å se at forholdet mellom mannlige og kvinnelige brukere skulle tilsi så sterke konklusjoner som avhandlingen legger opp til når det gjelder forholdet mellom kjønnene. Hva slags identifikasjoner og brukskontekster var det de mange mannlige brukerne av disse formlene appliserte? Det får vi ikke noe svar på.

Dette problematiske forholdet bør vektlegges også når rimeligheten i lesningen av kildematerialet diskuteres. Den største energien i avhandlingen finnes rimelig nok i selve fortolkningen av Maria-formlene. Her brukes særlig paralleller fra annen folkemedisin og ord og uttrykk fra ulike eldre og yngre svenske dialekter som argumentasjonsgrunnlag for at symboler og formuleringer kan ha blitt brukt til annet enn å kurere eller diagnostisere ormbitt: "Orm" kan f.eks. bety både ufødt barn og mannlige kjønnsorgan, "å binde" er et sentralt begrep i folkelig fødselshjelp, prevensjon og abortering, "sprekk" og "tuva" kan også referere til kvinnelige kjønnsorganer osv. Av dette og ut fra en tanke om en folkelig assosiasjonstankegang (jf. Lévi-Strauss) vil forfatteren sannsynliggjøre sine tolkninger. Hun er imidlertid helt klar i sin reservasjon: Hun har ikke funnet ett eneste positivt belegg i Maria-formlene for at hennes tolkninger kan være hverken helt eller delvis riktige (s. 177). Forfatteren viser imidlertid her til at det i så fall dreier seg om en hemmeligholdt, kvinnelig fortolkningstradisjon som per definisjon ikke kunne omtales åpent. Det kan godt være riktig, men det blir i så fall det ultimate argumentet *e silentio*: Fordi ingen har sagt noe eksplisitt om det, er det sant eller i det minste sannsynlig!

Jeg har gitt såpass stort rom til kritiske kommentarer i denne anmeldelsen fordi jeg mener at avhandlingen har sine problematiske sider. Avhandlingen viser kanskje ikke minst den såkalte "nærlesningens" styrke og svakhet: Detaljene kan bli for store og de store forholdene for små. Dette skal imidlertid ikke skygge for alle de positive og ikke minst inspirerende aspekter ved denne avhandlingen. Den bidrar til en sårt tiltrengt fornyelse av et klassisk felt innenfor folkloristikken og etnologien, nemlig studiet av formler og folkelig medisin i det førmoderne samfunnet. Denne fornyelsen går i avhandlingen parallelt med at den åpner dette studiefeltet for betydelig bredere perspektiver enn det som tidligere har vært vanlig. Undersøkelsen av Maria-formlene bidrar til (etno)medisinen, antropologien, kulturhistorien,

tekststudiene, kirkehistorien – og ikke minst til kvinnehistorien.

Avhandlingen representerer et gjennomført og ikke minst energisk og materialorientert forsøk på både å nærlese og å kontekstualisere et omfattende, komplisert og spennende materiale. Selv om det ikke alltid er lett å slutte seg til de konkrete lesemetodene, viser avhandlingen meget overbevisende at formelmaterialet faktisk er tvetydig og har vært åpent for flere mulige anvendelsesområder, og ikke minst at et genusperspektiv på dette materialet er relevant.

Forfatteren har selv gitt uttrykk for at hun gjerne vil arbeide videre med denne typen kildemateriale. Jeg håper virkelig at hun får mulighet til det.

Arne Bugge Amundsen, Oslo

Gunnar Nordanskog: *Föreställd hedendom. Tidigmedeltida skandinaviska kyrkportar i forskning och historia*. Vägar till Midgård 9. Nordic Academic Press, Lund 2006. 414 s., ill. English summary. ISBN 91-89116-85-2.

De flertaliga uppenbart ickekristna bilder som återfinns i medeltida kyrkor har länge väckt forskarnas intresse. Varför har man valt att placera dessa hedniska motiv i en kristen byggnad? Och hur har de uppfattats av den samtida befolkningen? Gunnar Nordanskog tar i avhandlingen *Föreställd hedendom* ett nytt grepp på dessa frågor utgående från en undersökning av kyrkornas ingångar. Avhandlingen ingår i *Vägar till Midgård*, ett tvärvetenskapligt projekt med underrubriken "Nordisk hedendom i långtidsperspektiv". Författaren är medeltidsarkeolog, men särskilt mycket traditionell utgrävningsarkeologi ryms inte inom ramen för denna studie. I stället använder han sig av ett tvärvetenskapligt angreppssätt där bl.a. konstvetenskap, historia, filologi och etnologi är representerade.

Det är inget nytt material författaren tar sig an, men han strävar mot att se det i ett nytt ljus och går i debatt med den långa forskningstradition som velat se de förkristna inslagen som representanter för en kvarlevande folkelig formtradition i perifera och kulturellt eftersläpande områden. Framför allt vill han undersöka i vilken mån förförståelsen av det kristna kontra det hedniska har påverkat de tidigare tolkningarna och problematisera begreppet "hedendom". Som objekt för studien har Nordanskog valt ett antal tidigmedeltida kyrkdör-

rar och -portar i Sverige och Norge. Som skäl till avgränsningen anger han ingångarnas starkt symboliska karaktär samt deras ökade betydelse med anledning av sockenbildningsprocessen och den tidiga kyrkans konsoliderings- och organisationsfas.

Avhandlingen inleds med ett relativt omfattande kapitel om undersökningens förutsättningar där författaren diskuterar olika angreppssätt och teorier. Själva huvudtexten är indelad i tre delar efter material (järn, trä och sten), var och en med inledning, analys och slutdiskussion. Till slut förs en kort sammanfattande diskussion. Texten illustreras av ett stort antal fotografier och teckningar, som tyvärr är dåligt reproducerade. En stor del av bilderna är alltför små och grovkornigt återgivna för att motivet ska framträda tydligt. I vissa fall är det rent omöjligt att urskilja vad bilden föreställer. Författaren tycks inte ha haft möjlighet att låta fotografera sina studieobjekt själv – den absoluta huvudparten av bilderna är reproduktioner ur andra verk.

Del 1, *Järn*, koncentrerar sig på svenska smidesbeslagna dörrar och kistor, där särskilt Rogslösagruppens smide lyfts fram. En forskningskritisk diskussion förs genomgående och är ett av avdelningens huvudtema. Författaren lyfter fram dels hur uppfattningen om de förkristna inslagen som en folklig kvarleva och kontinuitet från hednisk tid har påverkat den tidigare forskningen, dels hur eventuella omdateringar av dörrarna kan leda till en nytolkning av deras ikonografi. Nordanskog har själv låtit utföra dendrokronologiska undersökningar av Rogslösadörren och tre av kistorna i Rogslösagruppen. Undersökningarna ledde inte till den snäva datering som önskats, men förlägger i varje fall klart Rogslösagruppens tillkomsttid till 1200-talets senare hälft – en senareläggning med ca hundra år jämfört med tidigare forskning. Beträffande övriga dörrar som tas upp i *Järn*-delen förlitar sig författaren till största delen på Lennart Karlssons dateringar, i vissa fall kompletterade med nyare naturvetenskapliga rön. Han tillstår dock att ”dateringsgränserna är och måste få vara diffusa, och subjektiva bedömningar är avgörande i många fall” (s. 87f.). Detta är aningen problematiskt i en avhandling som i så hög grad bygger på en diskussion om kontinuitet och diskontinuitet i en tid med ytterst få skriftliga källor.

I följande del, *Trä*, behandlas framför allt de norska stavkyrkoportalerna med avbildningar av den förkristne hjälten Sigurd Fafnesbane. Dessutom tar Nordanskog upp några andra framställningar av motivet i arkitektur och i enskilda föremål, såväl profana som kyrkliga. Si-

gurdsmotivet är ett av de mest slående exemplen på hednisk ikonografi och därför har framställningarna i kyrkoarkitektur och -inventarier väckt stor uppmärksamhet bland forskarna. Två huvudsakliga förklaringsmodeller har framförts. Den ena är en *interpretatio Christiana*-modell där hedniska myter anses ha använts allegoriskt för att gestalta den kristna läran. Den andra ser Sigurds-motivet som helt och hållet profant, utan vare sig kristet eller förkristet religiöst budskap. Nordanskog diskuterar ingående båda dessa tolkningstraditioner men kommer fram till att ingen av dem tillfredsställande kan förklara förekomsten av Sigurdsmotiv på kyrkportaler. I stället lyfter han fram ett flertal olika tolkningsmöjligheter. Han påpekar även att det knappast fanns ett enda syfte med portalerna ens när de tillkom. Sigurdsmotiven har sannolikt alltid kunnat läsas på flera olika sätt och på olika tolkningsnivåer.

Nordanskog gör klokt i att anta ett försiktigt förhållningssätt till de olika tolkningsmöjligheterna. Källmaterialet är nämligen, med hans egna ord, så ”sprött” att det är svårt att avgöra om det ger en representativ bild av Sigurdsmotivets användning. Dels har motivet identifierats med någorlunda säkerhet i endast sju medeltida stavkyrkoportaler, att jämföra med de över 1000 stavkyrkor som uppskattas ha rests i Norge under medeltiden, dels är portalernas ursprungliga placering okänd och deras datering inte slutgiltigt fastslagen. Men framför allt erbjuder själva tolkningen av Sigurdsmotivets stora problem. I flera fall är det oklart huruvida en bild föreställer just Sigurd eller någon annan drakdödare. Dessutom känner vi endast till Sigurdsberättelsen i den form den nedtecknats vid givna tidpunkter och vi måste räkna med att bilderna kan innehålla referenser till sådant innehåll som sedermera gått förlorat. Nordanskog påpekar också att bild och berättelse kan ha utövat ömsesidig påverkan samt att även kristendomen förmodligen haft inflytande över framställningarna.

Del 3, *Sten*, är mindre omfångsrik än *Järn* och *Trä* eftersom referenserna till äldre former och motiv är betydligt sällsyntare inom stenskulpturen än i de andra materialkategorierna. Författaren har här hämtat sina studieobjekt från dopfuntar och kolonnkapitäl i lika hög grad som från kyrkportaler. Endast tre portaler diskuteras närmare, nämligen sydportalerna i Stavangers domkyrka samt i Lunde och Nes kyrkor i Telemark, Norge. Här måste jag invända mot det ytterst snäva materialunderlaget, särskilt med tanke på det stora antal medeltida skulpterade portaler som finns bevarade i stenkyrkorna i Skandinavien. Är det överhuvudtaget

motiverat att diskutera dessa tre portaler som en särskild kategori i sammanhanget? Kunde de inte snarare fungera som referens till de två övriga delarna *Järn* och *Trä*? Särskilt försöket att förlägga Sigurdsmotivets ursprung till domkyrkan i Stavanger känns litet väl löst förankrat. Nordanskog garderar sig dock med en stor försiktighet i frågan och medger att några säkra slutsatser inte kan dras.

Två övergripande frågeställningar kan skönjas i avhandlingen. Dels vill författaren utreda skälen till och aktörerna bakom den förkristna ikonografin i de tidigmedeltida kyrkingångarna samt hur den uppfattades i samtiden, dels vill han problematisera bilden av det hedniska och undersöka i vilken mån uppfattningen om denna ikonografi som just förkristen är en konstruktion av sentida forskare.

Nordanskog tar sig an sin uppgift på största allvar. Han använder sig av ett omfattande och varierat källmaterial för att belysa sina frågeställningar ur alla vinklar och tidigare forskning redovisas och diskuteras grundligt. I den avslutande diskussionen sammanfattar han elegant sina slutsatser som svar på de frågeställningar han lagt fram i inledningen. En av hans huvudteser är att de förkristna elementen inte utgör en del av en obruten kontinuitet från hedniskt tid utan återupptogs på 1200-talet, ofta i samband med sockenbildning eller ombyggnationer av kyrkorna. Därav följer att den förkristna ikonografin inte kan uppfattas som uttryck för en folklig eftersläpning utan har accepterats och valts medvetet av den världsliga och kyrkliga eliten. Det förkristna har alltså inte uppfattats som problematiskt av samtiden. Det kan till och med ses som en självmedveten "protonationell diskurs", ett intellektuellt intresse för det inhemska i analogi med det som samtidigt skedde inom litteraturen genom Snorre och Saxo Grammaticus. Det förkristna ska enligt Nordanskog inte förstås som uttryck för hednisk folkstro som fortlevt i skuggan av den kristna hegemonin utan som ett allmängiltigt mytologiskt stoff som tolkats i en kristen kontext, samtidigt som det möjligen tjänat som legitimering av den världsliga eller kyrkliga makten.

Den bild Nordanskog tecknar är utan tvivel helt rimlig. Han är angelägen om att problematisera och nyansera bilden av det "hedniska" och det "folkliga". Detta är lovvärt eftersom den tidigare forskningen uppenbarligen varit låst i ett diffusionistiskt synsätt när det gäller stil och motivval. Nyskapande inslag anses generellt ha uppkommit vid de stora katedralerna på kontinenten, sökt sig vidare till de mer betydande byggnadshyttorna i Norden och därefter spridits till mer perifera områden. Nordanskog visar genom sina exempel att bilden är mer nyanserad än så. Dessutom vänder han sig emot den romantiskt färgade föreställningen om en kvarlevande hednisk folkstro, särskilt i den tidiga 1900-talsforskningen.

De alternativa tolkningsförslag författaren lägger fram är fullt tänkbara, särskilt som han flera gånger påpekar att användningen av förkristen ikonografi i kristna byggnader säkerligen har haft flera olika orsaker och kunnat tolkas på olika sätt redan under medeltiden. Han vill visa hur komplext problemet är och garderar sig genom att visa stor försiktighet i sina utsagor och sorgfälligt undvika tvärsäkra påståenden. Detta är utmärkt, men det finns en viss risk att den alternativa tolkningen presenteras med så många förbehåll att den blir urvattnad. De forskningsresultat Nordanskog lägger fram motsäger inte på något sätt den bild han tecknar, men man kan inte heller säga att de på ett helt övertygande sätt leder fram till den. Det bevarade materialet är så pass litet och dateringarna fortsättningsvis så pass osäkra att nya forskningsrön kunde få stor betydelse för tolkningen. Det är oklart i hur hög grad det behandlade materialet är representativt för den tidigmedeltida kyrkokonsten överlag.

Detta är dock det material som finns tillgängligt och som forskningen måste utgå från. *Föreställd hedendom* är en noggrant utarbetad, väldisponerad och välskrivna avhandling. Den tar upp angelägna frågor och kan utan vidare fungera som stoff för tanken för den som vill närma sig frågan om hedniska inslag i kristen konst ur andra perspektiv.

Pia Sjöberg, Åbo

RECENSIONER

Billy Ehn & Orvar Löfgren: *När ingenting särskilt händer. Nya kulturanalyser*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag 2007. 264 s. ISBN 978-91-7139-797-3.

Omslaget till Billy Ehns och Orvar Löfgrens bok *När ingenting särskilt händer: Nya kulturanalyser* pryds av en uggle i flykten, fotograferad av förläggaren och fotografen Brutus Östling. Bildkategorin fåglar i flykten står högt i kurs bland naturfotografer, inte minst för att den ställer upp en mängd svårigheter. Det är en utmaning att fånga flygande ugglor. Detsamma kan sägas om författarnas ämnesval. Boken riktar nämligen blicken mot väntelägen, dödtid och annat som vi på olika sätt tar oss igenom på väg mot de ”verkliga” händelserna. Det som behandlas är med andra ord det som sker mitt emellan de händelser kulturforskare annars brukar studera. Detta kräver ett vässat seende och ett kreativt användande av nya och gamla metoder.

Hur forskar man då om dessa mellanrum? Författarna har i klassisk kulturanalytisk anda försökt tänka brett och sökt sig fram bland många olika sorters material. Det är tydligt att de mediterat länge och mycket över problematiken och exemplen, vinklingarna och infallen är många. Boken inleds med en iakttagelse från en kassakö i ett snabbköp och avslutas med ett kapitel där erfarenheterna från en sjukhusvistelse får binda samman bokens olika teman. Titeln är hämtad från ett samtal med en granne. Men i övrigt har inte deltagande observation eller intervjuer fått så stort utrymme. Viktiga bidrag kommer från en stor mängd papperslappar med tankar kring bokens teman som författarna bett studenter skriva ned i samband med föreläsningar. Citat från dessa dyker upp med jämna mellanrum, men det flitigast utnyttjade materialet är snarare exempel från skönlitteraturen och i viss mån konsten. På ett sätt är det lite synd, studenternas svar är intressanta och det hade varit spännande att ta del av fler. Samtidigt förstår man poängen med strategin. Teman som tomhet, mental frånvaro och händelselöshet är svåra att behandla med traditionella metoder. ”I stället får man söka i spring-

orna mellan aningar, förnimmelser och associationer”, skriver författarna själva (s. 11). Det ligger förstås en hel del i det. Skönlitteraturens och konstens förmåga att ge ord och uttryck åt det som bara är tillgängligt för en intuitiv förståelse blir då ett passande transportmedel in i tomrummens kulturella landskap, ett sätt att resa sidledes mot det man vill veta mer om.

En bärande tanke i boken är att ingenting mänskligt är meningslöst. Kulturens fält är så omfattande att inte ens tomheten går fri. För att fånga detta stora fält av mening som så att säga befinner sig under radarn, otillgängligt för den vanliga etnologiska blicken, uppfinner författarna begreppet ”mikrodramer”. Ordet avser den laddade sociala dynamik som ligger dold i de vardagliga sammanhangen. Scenen från kassakön beskriver t.ex. hur det som ser ut som död väntan på mera ”egentliga” händelser, i själva verket kan vara en hemlig tävling om vem som kan hinna först ut ur butiken. Vad som står på spel är kanske oklart, men pulsen höjs oavsett.

Ett centralt verktyg är språket. De subtila sammanhangen kräver en nyansrik framställning och författarna vet vikten av att välja orden väl. Som läsare får man många fina aha-upplevelser, inte minst framkallade av en typisk Ehn-Löfgrensk uppfinningsrikedom. Metaphorer är viktiga pedagogiska redskap och man får sig många till livs under läsandet. Somliga av dem drar formmässigt mot *kenningen*; ta t.ex. ”drömfabriker”, ”fantasimuskler” eller ”längtans arenor”. Ibland har kanske produktionen av språkliga finesser arbetat på lite för höga varvtal, t.ex. när graviditetens särskilda sorts väntan beskrivs som ”dräktig av kön, sexualitet och kärlek” (s. 58) och som ”pregnant” (s. 61). Men det finns också många passager som är anslående vackert skrivna och som framkallar just den där känslomässiga och intuitiva förståelsen som är en så viktig dimension av all kunskap. I kapitlet om försvinnandets och bortglömandets kulturella processer kan man bl.a. läsa följande pärla bland etnologiska one-liners: ”Det vimlar av brödrostar och receptsamlingar som vilsna vandrar mellan köket och det undermedvetna” (s. 201).

Författarna har samlat sina frågeställningar under fyra huvudteman som fått var sitt kapitel med rubrikerna "Väntan", "Rutin", "Dagdröm" och "Försvinnande".

Kapitlet "Väntan" inleds med frågan om hur en så till synes oansenlig syssla kan väcka så starka känslor. Att vänta på någonting kan driva den lugnaste till vansinnets gräns, trots att ingenting egentligen händer. I problematiken döljs en mängd outtalade överenskommelser om vad och vem som har rätt att dröja, och om hur den som väntar ska bete sig. Kapitlet kretsar därefter kring frågan om hur människor genom den moderna historien skolats in i väntans kulturella former. Begreppet *dödtid* har sin egen historia, kopplad till förväntningar och normer som glider och förändras. Viktigast är kanske en förändring i tidsuppfattning – i stället för att utgå från konkreta mänskliga aktiviteter som t.ex. hur mycket arbete man orkar med innan det är dags att vila, har tiden kommit att uppfattas som något externt, som rullar på utan att vänta in människor. I och med det uppstår ett betydligt mer krävande synkroniseringsarbete. Ibland måste man därför klämma in mer på kortare tid – simultankapacitet har blivit en viktig färdighet. Ibland uppstår å andra sidan tomrum, händelselösa tidsrymder präglade av en enerverande diskrepans mellan det man borde eller vill få gjort och det som verkligen sker.

Egentligen finns en dimension av väntan i alla aktiviteter; i allt som människor är inblandade i uppstår spänningsfält mellan aktiva och passiva aspekter. Men vad händer då medan vi väntar? En hel del. Det visar sig att väntan som aktivitet utgörs av mikrotekniker, av kroppshållningar, små tidsfördriv och en mängd sociala signaler. I detta döljer sig ett helt kodsysteem. Inte minst, konstaterar författarna, är väntan *könad*: vissa sätt att vänta anses passande för män men inte för kvinnor. Väntans mikrodramer är alltså laddade med makt och aktiverar en mängd hierarkiska strukturer. Att hålla någon på halster är ett beprövat sätt att utöva dominans. "Väntan är alltså inte bara ett intetsägande vakuum mellan nu och sedan, utan ett eldfängt kulturellt utrymme" beskriver författarna (s. 74).

Vad som händer när man slår på autopiloten i livet diskuteras i kapitlet "Rutin". Med utgångspunkt i hemmet, arbetsplatsen och andra ställen där vardagslivets repetitiva karaktär gör det möjligt att klara av sina sysslor utan att vara helt och hållet närvarande, funderar författarna på hur rutinen beskrivs utifrån olika utgångspunkter. Är den en stödkorsett eller en tvångströja? Det senare ställningstagandet exemplifieras bl.a. genom Chaplinfilmen *Moderna tider*, där industrimänniskan förlorar sin

mänsklighet genom att göra maskinernas rigida serier av moment till sina egna. Det förra ställningstagandet poängterar å andra sidan hur rutinen kan vara ett sätt att spara engagemang och tankekraft till andra saker. Att drömma och fantisera t.ex. Eller bara orka med i största allmänhet. I kapitlet finns en passage om hur människor som blivit utbrända plötsligt förlorade förmågan att gradera olika beslut i förhållande till varandra. Även småsaker blev då oöverstigliga.

Vanorna bygger på att livet går sin gilla gång och att inte mycket tycks förändras från dag till dag. Men en del av denna oföränderlighet är skenbar. Just genom att betraktas som betydelselösa får de små handlingarna stor potential. Den ena lilla handlingen läggs till den andra och så småningom kan betydelsefulla saker hända. Vanorna utgör en "oberäknelig underström som kan vända livet i olika riktningar" (s. 83).

Inte desto mindre vilar rutinen på en cyklisk aspekt av tillvaron. Även om allting är i "flödande tillblivelse" är det få händelser som bara händer en gång. Det är det som är nyckeln till rutinens betydelse, den gör det möjligt att ransonera sitt engagemang, men vad som kanske är viktigare är att den spränger gränsen mellan nuet och framtiden. Man vet helt enkelt vad som kommer att hända i nästa ögonblick. "Rutinen", skriver författarna, "hör till livets grundformer och bidrar till att göra samhället möjligt" (s. 116).

I kapitlet "Dagdröm" beskrivs vakendrömmarna som en kulturell praktik. Men hur studerar man något som endast tycks pågå inuti människan? Svaret ligger i drömandets kontextbundna karaktär. De tidigare kapitlens teman *väntan* och *rutin* visade sig vara tätt sammanvävda med platser, tider och rekvisita. På samma sätt närs drömmarna av det materiella, av favoritfåtöljen, bilken eller spegeln. Drömandet hämtar sitt arbetsmaterial från många olika håll, inte minst från medier, konsumtion, film och litteratur. "Den mest luftiga fantasi har sin egen infrastruktur" (s. 152). Precis som de tidigare kapitlen fokuserat på hur människor växlar mellan olika grader av närvaro, beskriver författarna här hur drömandet gör det möjligt att lämna det omedelbara och utforska något annat.

Dagdrömandet nedvärderas ofta och ses som sinnebilden av improduktivitet och kraftlöshet. Men i själva verket är drömandet också ett arbete, och ett viktigt sådant. "Utan inbillningar skulle man ha svårt att föreställa sig något annat än det uppenbara", skriver författarna (s. 188). Och alldenstund drömmarna är ett slags verklighetsflykt är de också viktiga av alldeles motsatt

anledning. De gör det ofta möjligt att stanna kvar i det inte alltid så tillfredsställande vardagslivet (s. 189).

Kapitlet "Försvinnande" rör sig på vad som borde vara hemmarker för etnologer. Var det t.ex. inte dokumentationen av det försvinnande bondesamhället som var det definierande projektet för ämnet en gång i tiden? Detta visar sig dock vara en synvilla. Upphörandets dynamik intresserade inte den tidens forskare, det gällde i stället att ta den sista chansen att rädda det man kunde undan förgängelsen. Även nu, menar författarna, är kulturforskare märkligt ointresserade av hur saker och ting faller i glömska. Det är tillblivelsen av nya fenomen man fokuserar på. Kapitlet riktar alltså sökarljuset mot "tillblivelsens bortvända ansikte: den kulturella förslitningen, hur ting, tankar och föreställningsvärldar sakta bleknar eller blir onödigt barlast som snabbt ska lämpas överbord" (s. 194). Bland det som äger rum när ingenting särskilt händer är nämligen försvinnandet en viktig del.

Vad gör försvinnandet med oss? I kapitlet får vi möta konstnären Michael Landy, som noggrant katalogiserade och sedan destruerade varenda en av sina ägodelar. Det är jobbig läsning, tanken på att göra av med alla de saker man gillar att se på, använda och minnas kring är drabbande. Men samtidigt finns befrielse att hämta i att glesa ut i förråden. Tingen spinner nämligen sina nät kring oss människor och begränsar lika mycket som de möjliggör. I själva verket fattar vi dagligen en mängd beslut om vad som ska kastas och glömmas. Men många andra saker pyser liksom iväg utan att något aktivt har gjorts för att befordra deras avfärd. I minnets och glömskans hanteringar finns en ofta olöslig konflikt mellan önskan att bli av med saker och behovet av att ändå ha dem kvar. I detta spänningsfält uppstår något som författarna döper till *kulturell erosion*. Som tektoniska plattor skaver mot varandra, gnager också försvinnandets motstridiga känslor inom oss. Resultatet blir en komplex erfarenhet där det vi försöker glömma aldrig riktigt lämnar oss, och det vi inte vill släppa ändå oundvikligen naggas i kanten.

Kapitlet "Utvägar" är en avslutning, men den syftar inte till att skapa en sammanhängande väv av alla de trådar som boken nystat upp. Det skulle för övrigt vara mycket svårt. Drivna snarare av ett envist sökande efter nya infallsvinklar än av ambitionen att mejsla ut ett enda argument och underbygga det, har författarna samlat ihop en mängd spännande gåtor som ofta är större än sina lösningar. De böcker jag tycker bäst om brukar vara de som förutom att vara späckade med små och stora

upplysningar, dessutom inspirerar till att titta upp och fundera vidare på egen hand. Det här är den sortens bok.

Erik Ottoson, Uppsala

Humaniora i yrkeslivet. Fredrik Schoug (red.). Rapport nr 2008: 249. Utvärderingsenheten: Lunds universitet 2008. 151 s. ISSN 1401-775X.

Det var inte länge sedan jag undervisade etnologistudenter med målet att de skulle bli forskare. Jag berättade för nybörjarna hur man bar sig åt för att komma in på forskarutbildningen. Det var rena rama värvningskampanjen. Att de flesta, nästan alla, i själva verket senare valde en annan bana var sekundärt. Det var forskning som gällde.

Idag är det annorlunda. Nu talar jag i stället om för A-studenterna vilken användning de har av sina etnologiskunskaper i arbetslivet utanför akademien. Jag säger att vi etnologer lär ut färdigheter som vi tror att arbetsgivare efterfrågar, t.ex. att självständigt ta fram kunskap, göra inträngande intervjuer och klarsynta observationer, se på det invanda med nya ögon och skriva god svenska. Dyker det upp speciella forskarbegåvningar i lektionsalen är det snarare så att de varnas för hur svårt det är att bli (och vara) doktorand.

Den här förändringen är etnologer förstås inte ensamma om. Minskad studenttillströmning och strypningen av forskarutbildningen har de senaste åren drabbat så gott som alla humanistiska ämnen. Lärarna har därför överlag tvingats tänka om rejält. Nyfikenhet och bildningstörst är visserligen fortfarande viktiga drivkrafter för universitetsstudier, men de har fått konkurrens. De nya ledorden är "nytta", "arbetslivsanknytning", "yrkesutbildning" och "anställningsbarhet". Sådana mål ligger bakom utbildningar som det fyraåriga Kulturanalysprogrammet i Umeå och den tvååriga mastern MACA i Lund/Köpenhamn. Där får studenterna lära sig att tillämpa kulturanalys i arbetslivet.

Men vad säger studenterna själva om meningen med humanistiska studier? Vilka kunskaper och färdigheter får de i praktiken och hur användbara är de på arbetsmarknaden? Det här är frågor som Fredrik Schoug och Charlotta Zettervall ställer i en utredning om humanioras betydelser i arbetslivet. Genom intervjuer och enkäter med studenter som avslutat sin utbildning vid Lunds universitet, med betyg bl.a. från HT-området

(humaniora och teologi), har de tagit reda på vilka jobb akademikerna har fått och vilken nytta de tycker att de haft av sina kurser i humanistiska ämnen. De flesta av de tillfrågade har fakultetsöverskridande utbildningar; de har alltså kombinerat exempelvis arkitektur, teknik, naturvetenskap, psykologi, socialt arbete eller sjukgymnastik med att läsa språk, filosofi, historia, teologi – eller etnologi. En annan grupp har huvudsakligen humanistiska ämnen i sin examen.

Den skärpta och välskrivna utredningen bjuder på oväntat positiv läsning. Här gnälls det inte om ”humanioras kris”, här tas inte för givet att humanistiska utbildningar har ett värde i sig eller att det räcker med att de är allmänbildande. Utredarna formulerar i stället starka argument för vad humaniora har att ge ute i arbetslivet. Schoug och Zettervall finner också att det stora flertalet av de forna studenterna hade fått jobb inte så lång tid efter avslutad utbildning. Det gäller även dem med en renodlat humanistisk examen.

Detta är ju glädjande besked. Det finns, eller rättare sagt fanns när undersökningen gjordes, en arbetsmarknad för dem med humanistiska färdigheter. Vilka är då dessa färdigheter, som nu efter Bologna-anpassningen måste skrivas in i studieplanerna och styra undervisningen? På ett allmänt plan kan de sammanfattas som konsten att tala, skriva och tänka kritiskt, på svenska och engelska. Vidare ska studenterna lära sig att argumentera, förstå olika kulturytringar, arbeta i grupp och göra egna presentationer. Inga nyheter precis, men det blir spännande när de intervjuade akademikerna berättar om vad detta innebär konkret i arbetslivet. Där har vi som ska revidera våra studieplaner och öka utbildningarnas arbetslivsanknytning en del att lära. Och då kan vi sno utredarnas egen slutsats rätt av: ”De arbetsgivare som söker en person som kan tänka kritiskt, lösa problem, uttrycka sig väl i skrift och följa kunskapsutvecklingen inom ett fält har anledning att anställa en humanist” (s. 108).

En folkrättsjurist med studier i historia och idéhistoria och som arbetat på Balkan framhåller värdet av sina historiska kunskaper och sin källkritiska förmåga. Anställd på åklagarmyndigheten i Kosovo behövde hon kunna ifrågasätta varifrån vissa uppgifter kommit och vem som stod bakom olika dokument. Likaså anser sig en samhällsvetare som läst arkeologi och etnologi ha haft stor nytta av sina kunskaper i informationsökning och sin träning i vetenskapligt skrivande när hon var utredningssekreterare i en kommunal förvaltning.

En annan, kanske litet överraskande, humanistisk färdighet som nämns är ”social kompetens”. En sjukskö-

terska med litteraturvetenskap i bagaget berättar att det är lätt att finna samtalsämnen vid möten med patienter och en inköpschef har gjort liknande erfarenheter vid affärsförbindelser utomlands: ”Om man blir uppfattad som kunnig och intresserad så tror jag det ger bättre anbud i affären...”

Utredarna gör den intressanta iakttagelsen att humanistiska insikter också kan användas som ett medel för problemlösning i konfliktsituationer. Lärdomen är att det finns fler än ett svar på de flesta frågor. En väg- och vatteningenjör, som jobbar med att lösa trafikproblem i en stad, tycker sig ha en fördel av att förstå att uppgiften kan lösas på flera olika sätt och att det då gäller att lyssna på kollegor med andra erfarenheter och idéer. Konsten att lyssna uppmärksamt borde kanske också skrivas upp bland färdigheterna?

I intervjuerna är det flera som säger att som humanist har man fått lära sig att vända och vrida på resonemangen, inta nya perspektiv, skaffa sig distans och reflektera kritiskt kring sådant som annars tas för givet. Det är vackra ord som stämmer väl med vad vi vill lära ut. Fast det är förstås inte alla arbetsgivare som helhjärtat uppskattar ett sådant kritiskt förhållningssätt; de förväntar sig i stället att de anställda ska göra vad de blivit tillsagda. Då är förmågan att problematisera snarare en black om foten. Detta påminner oss om att humanistisk utbildning visserligen är bra att ha i många sammanhang, men att lärandet inte upphör när man lämnar universitetet. De teoretiska kunskaperna kräver praktiska erfarenheter för att bli riktigt användbara.

Billy Ehn, Umeå

Oscar Pripp & Magnus Öhlander: *Fallet Nogger Black. Antirasismens gränser*. Agora, Stockholm 2008. 109 s., ill. ISBN 978-91-89483-60-6.

Det började med att GB Glace inledde marknadsföringen av sin nya skapelse Nogger Black (”en vaniljglasspinne men där fyllningen i mitten bytts ut mot seg, SÖT lakritstrofé och det krispiga överdraget smakar av SALT lakrits”). Det var i mars 2005. Det skedde med ett formspråk – kriticala bokstäver på asfaltliknande bakgrund – som var tänkt att ”associera till gatukultur”. Denna lansering var inte så okomplicerad som man förmodligen hade tänkt sig. Men det är nog en öppen fråga om den därför var ett misslyckande eller en framgång.

Det andra som hände komplicerade nämligen saken: organisationen Centrum mot rasism (CMR) uppmanade till köpbojkott mot Nogger Black samt lät förstå att man avsåg att anmäla GB Glace hos Diskrimineringsombudsmannen. Man hade kommit till slutsatsen att Nogger Blackreklamen, precis som annat smått och gott ("japp-mannen, 'negerbollen, negerkyssen' osv."), bygger på "ett rasistiskt tankemönster". Det var inte enskildheterna utan summan av dem som visade på detta: kombinationen av att kritistreck och asfalt anspelade på "svart kultur" (och alltså inte den färgneutrala "gatukultur" som GB Glace tänkte på), att lakritshöljet var svart, att Nogger låter nästan som nigger, att "black" ofta använts i nedsättande syfte om afrikaner.

Det tredje var en våldsamt offentlig motreaktion på CMRs utspel. Först kom några försiktiga repliker från GB Glace: "Nogger" anspelade på nougat och ingenting annat, tolkningar som CMRs tenderade att närma sig det orimliga ("vissa hävdar ju att vår isglass Igloo Cola anspelar på kokainmissbrukande eskimåer ..."). Därpå vandrade frågan in i tidningsvärlden, där många kritiska kommentarer om CMRs analys fälldes, och i bloggofären där tonläget höjdes ytterligare. CMR blev där föremål för rent hat men framför allt löje och satirisk skämsamhet.

Men rekyleffekten mot CMR stannade inte vid detta. Svenska Dagbladet publicerade efter en tid en kritisk artikelserie om organisationen. Den beskrev inget formellt oegentligt och lagöverträdande, men pekade på en statligt finansierad och överdimensionerad budget som förbrukades på prål och kostsamheter som inte var direkt nödvändiga för verksamheten som sådan. I samband med detta fick CMR alltmer rollen som symbol för misslyckade statliga satsningar gjorda i skydd av den företrädesvis socialdemokratiska politiska korrektheten. Ett slags kulmen på detta var när integrationsminister Sabuni drog in det statliga stödet till CMR. Eftersom hennes farbror, Mkyabela Sabuni, då var chef för verksamheten, fann många anledningar att berömma ministern för hennes kurage och hederlighet.

Hela detta krånglande händelseförlopp är bakgrunden för Oscar Pripps och Magnus Öhlanders bok *Fallet Nogger Black. Antirasismens gränser*. Den är kort men fängslande och i högsta grad tankeväckande. Vad säger jag förresten? "Kort *men*"! Det är bokens styrka att den är kort, samtidigt som den är inträngande, nyanserad och uttömmande. Av den dispositionsteknik och språkliga ekonomi som gör detta möjligt borde många ta lärdom (jaja: inte minst undertecknad).

Pripp och Öhlander är inte ute efter att fälla avgörandet i den fråga debatten kretsade kring. Huruvida Nogger Blackreklamen var rasistisk eller ej får läsaren själv grubbla över. Och i detta ligger en annan av bokens förtjänster. För läsaren grubblar verkligen – fram och tillbaka, in och ut. Men författarnas uppgift är alltså en annan. Man vill dels försöka förstå skälen till att CMRs ställningstagande väckte så många och starka reaktioner, dels identifiera och diskutera de innebörder som i offentligheten läggs i orden rasism och antirasism.

Det sker efter en genomgång av ungefär etthundraåttio tidningsartiklar och sextio bloggar. Där talar främst den häcklande majoriteten. Oavsett vilken inställning till integration, invandring, rasism och ideologiska frågor i allmänhet de debatterande hade, så uppstod en stor och trygg valfrändskap. Man hade något som man gemensamt kunde förlöjliga och skratta åt, och att göra så var en god sak eftersom löjet punkterade det som alla vet är absurt, i sina omedelbara framträdelseformer och i sina konsekvenser, och värnade det som är normalt och självklart.

En sådan bred och gedigen uppslutning kring det självklara är ju något som försätter kulturforskaren på analytiskt gott humör. Det är frånvaron av reflektion över det normala som erbjuder ett rum för kulturvetenskapligt yrkesutövande. Det självklara är ju aldrig självklart. Det vilar på sina normativa och ideologiska premisser. Författarna hittar i det här fallet vad man kallar för fem "dogmer" (är detta verkligen det mest välfunna ordet?) om vad som utmärker den "riktiga rasism" som är någonting helt annat än CMRs förment Don Quijoteska dito. I sammanfattning beskrev den underförstådda och CMR-kritiska synen på rasism en uppsättning negativa ställningstaganden (positivt laddade stereotyper hör alltså inte riktig rasism till), som hör hemma i specifika sammanhang som öppet deklarerar sitt rasistiska innehåll på ett otvetydigt språk. Så behöver det förstås inte alls vara och detta framhölls också av de få debattörer som hade en förstående inställning till CMRs agerande. Om majoritetens underförstådda definition var den riktiga finns det inte särskilt stor anledning till oro. Rasism är då något som i stort sett endast finns där övertygade rasister torgför sitt bestämda avståndstagande från allt som inte är svenskt eller ariskt: ett marginalfenomen.

Om man däremot delar minoritetens uppfattning, som den uttyds av Pripp och Öhlander, att rasism är en del av en maktordning som alla i samhället har en plats i, att den kan vara en oavsiktlig konsekvens av människors handlingar, att det är den drabbade som har rätt att av-

göra vad som är och inte är rasism, att stereotyper om etniska minoriteter, oavsett hur glada och uppskattande de är, spelar mot och räknar anor från en bred rasistisk historisk tradition och att det finns en stor omedvetenhet om rasismens, förstådd på det här sättet, existens – ja, då ställer sig saken i ett annat läge. Då är det inte längre moraliskt okomplicerat att kalla sötsaker för negerbollar och kanske inte heller att avnjuta en Nogger Black.

Vilken av dessa två förståelser av rasism som är den rimligaste sägs aldrig rent ut i boken. Det indirekta budskapet är desto klarare. Pripp och Öhlander skissar med några eleganta linjer den vetenskapliga diskussionen om rasism (i vilken man dock, tror jag, gör *viss* åverkan på George Fredricksons restriktiva rasismdefinition) och om marknadsföringens flörtande med ras- och etnicitetsstereotyper. Man tvivlar inte efter att ha tagit del av detta: det finns en obehaglig substans som i utspädd form flyter mitt i det som skryter med sin fördomsfrihet, sin tolerans och sin upplysta modernitet, och som trots sin låga koncentrationshalt är nära släkt med den historiska rasism som idag framträder som så uppenbar. Det blir väl sedan upp till läsaren att avgöra vilken halt som krävs för att det ska vara befogat att kalla den rasism.

Något uttömmande svar på varför CMRs utspel väckte en så stark reaktion finner inte Pripp och Öhlander. Men de diskuterar några delförklaringar som förefaller skäliga. En är förstås att CMR utmanade ett brett samförstånd om vad rasism egentligen är för något. Därmed ställde man också till besvär för alla dem som delar en särskild nationell självförståelse: i Sverige finns förvisso rasistiska galningar, men i huvudsak är detta ett land präglad av solidaritet, tolerans och förnuftsaserad medmänsklighet. Det är i denna trygga förvisning som medborgarna i lugn och ro kan glädjas åt något som vi, enligt författarna, alla håller högt: den svenska sommaren. Denna symbol för något av det härligaste vi har gemensamt är sammansatt av en rad älskade detaljer, allt från radions sommarpratere till midsommar med sill och nubbe. Till denna ansamling av trevligheter hör, åter igen enligt författarna, glass. Ett slag mot denna blir därför ett slag mot den svenska självförståelsen när den är som mest avslappnad och trygg.

I förstone kan man kanske tycka att det är tramsigt att pumpa upp en glass till sådana dimensioner. Men då glömmar man bort att hela historien faktiskt handlar om en massiv och stark reaktion mot något som samfällt beskrevs som just trams. Det måste ju förklaras: trams är något som man vanligtvis helt enkelt försöker bortse från. Och Pripp och Öhlander är säkert något väsentligt

på spåret här. Om jag får spinna vidare på deras tråd kan jag tänka mig att detta också har att göra med den icke-reflexiva oförbehållsamhet som är njutningens (också när den riktas mot något så trivialt som en glass) signum. Att få höra, när man slutar tänka och tryggt hänger sig åt det man tycker om, att man ägnar sig åt något som är både komplicerat, och därför kräver skärpt tankeverksamhet, och moraliskt dubiöst eller förkastligt föder med stor sannolikhet defensiv aggressivitet. Och den som bär fram ett sådant budskap blir en illasinnad inträngling och den surt förvärvade sinnesfridens sabotör. Mot honom söker man stöd hos alla dem som finner njutningen legitim.

Men just i detta finns också den felbedömning som CMR gjorde och som jag nog vill beteckna som oerhörd och i sin förlängning eventuellt ödesdiger. Den är inte av teoretisk och principiell art. Att resonera om rasism på det vis CMR gjorde är helt rimligt (även om jag nog har några ganska kraftfulla invändningar). Däremot är det frågan om en politiskt taktisk felbedömning av stora mått. Det är nämligen ur aggressiva försvarsreaktioner mot det som upplevs som politiskt korrekt snobberi, som högerpopulistiska rörelser (Sverigedemokraterna, Dansk Folkeparti) försöker utvinna sympatier. Valet av Nogger Black som måltavla var sällsynt kontraproduktivt. Till alla dem som bestämt tar avstånd från rasism, låt vara osofistikerat och ofullständigt identifierad, och som skulle kunna engageras i en fördjupad diskussion om rasismens samtida vidd och uppenbarelsen, hade man inget annat att erbjuda än ett överrumplande slag i solarplexus.

Magnus Berg, Göteborg/Norrköping

Grændse som skiller ej! Kontakter över Öresund under 1900-talet. Kjell Å. Modéer (red.). Museum Tusulanums Forlag, Köpenhamn 2007. 137 s., ill. ISBN 978-87-6350-481-2.

Den 13 november 2002 hölls ett symposium i De Kongelige Videnskabernes Selskabs lokaler i Köpenhamn. Symposiet hölls med anledning av att Einar Hansen, dansksvensk entreprenör och kulturmeccenat, skulle ha fyllt hundra år dagen efter. Sex humanistiska forskare från Danmark och Sverige deltog och föreläste på temat Öresund som förenande och skiljande vatten under Einar Hansens levnad 1902–1994. De olika bidragen redigerades av professorn i rätts historia Kjell Å. Modéer, då

ordförande i Einar Hansens Forskningsfond, och blev så småningom en antologi.

Antologin samlar en imponerande skara humanistiska forskare med lång erfarenhet. Endast en av författarna är född efter 1950, historikern Ulf Zander, och han framstår som en sann yngling i sammanhanget. Lite mer anmärkningsvärt är att endast en av författarna är kvinna, språkvetaren Else Bojsen. Helhetsintrycket av antologier som denna brukar vara splittrat. Ett övergripande tema räcker sällan till för att hålla samman en grupp akademiska solister. Så är också fallet i denna. Men detta till trots finns det flera och viktigare faktorer som gör den till en spännande bok. För det första är kvaliteten på de olika kapitlen jämn, vilket skapar en god rytm. För det andra behandlar de olika kapitlen relevanta frågeställningar på ett intresseväckande sätt. Boken är helt enkelt lärorik. Det blygsamma formatet är mest en fördel: flera av kapitlen fungerar som apitretare och man vill veta mer.

Det inledande kapitlet av Kjell Å. Modéer består av en sammanfattning baserad på hans biografi, med titeln *Patriot i ett gränsland*, över Einar Hansen. Hansen, säkert välbekant för många i södra Sverige, var under 1900-talet en av de mest betydelsefulla entreprenörerna i Öresundsregionen. Hans betydelse för humanistisk forskning kan knappast överskattas. Einar Hansens Forskningsfond med säte i Lund liksom Direktör Einar Hansen och Fru Vera Hansens Fond i Köpenhamn är två viktiga exempel på hans insatser.

Hansen föddes i Horsens 1902 och avled i Malmö 1994. Större delen av sitt liv tillbringade han i Malmö och blev framstående som tidskriftsutgivare, bokförläggare och skeppsredare. Förlaget Allhem och rederiet Clipper var välbekanta för dåtidens malmöiter. Förlaget Allhem gav bl.a. ut *Allas Veckotidning*. Förlaget gav ut totalt 750 unika tryck, varav cirka 150 var donationstryck, främst i syfte att bidra till försvars- och kulturprojekt. Andra världskriget präglade Hansens donationsprojekt (*Hyllning till Einar Hansen*, Allhemiana, 2002). Hansen accepterade inte att Malmö saknade ett luftförsvar och satte igång ett stort antal projekt som skulle möjliggöra inköp av luftvärnskanoner. Två exempel på dessa projekt var propagandaskriften *Hjälp: innan det är försent* (1940) och Försvarsnålen. Hansen bidrog också till projekt som sponsrade den svenska flottan.

Modéer beskriver Hansen som en entreprenör, mecenat och patriot. Tre titlar med varierande klang i vår tid. Entreprenörskapet får väl sägas vara det mest politiskt korrekta i samtida diskurs, medan de andra två titlarna

nog ofta räknas som dåtid. Men placerat i sin samhälleliga historiska kontext – med ett ockuperat Danmark på andra sidan Öresund – får det patriotiska en annan klang. Samma sak med att vara mecenat. I vår tid talas det om sponsring som en form av krass marknadsföring och kultur hamnar långt ned på de anonyma storföretagens givarlista. Offentliga aktörer som kommuner och regioner har, inbillar jag mig, tagit över den roll som dåtidens mecenater hade. Einar Hansens insatser hann bli anakronismer under hans levnad. ”Allmosor och storstilade donationer hörde inte till tidsandan och den socialdemokratiska fördelningspolitiken i det moderna Sverige” (s. 18). Men i tider där Ericsson spenderar stora summor på att döpa om Globen till sitt företagsnamn kan man undra över vart mecenaterna har tagit vägen? Modéer inleder sitt kapitel med att resonera kring vad det är som skapar kreativa mötesplatser, med exempel som Manhattan, Silicon Valley eller Weimar, och slår fast att det krävs tre förutsättningar: kapital, heterogena kulturer – och idealister. ”I framväxten av kreativa centra är de merkantila aktörerna lierade med kulturarbetarna” (s. 9). Öresundsregionens kulturliv har i hög grad varit beroende av patriarkala entreprenörer. I Malmö fanns R.-F. Bergh, grundare av cementfabriken i Limhamn. I Helsingborg fanns disponenten Henry Dunker, som genom gummiföretaget Tretorn skapade grunden för det starka kulturliv som än idag finns i staden. I Danmark fanns bryggarfamiljen Jacobsen och skeppsredare som A.P. Möller och sonen Mærsk. I samma gruppering, med en tydlig dansksvensk orientering, fanns Einar Hansen. Med sin dansksvenska identitet var han en föregångare till den vision om en ny Öresundsidentitet som växte fram med brobygget. Den tyska ockupationen av Danmark accepterade förstas Hansen inte alls, gränsöverskridande entreprenör som han var. Hans insatser för luftvärnet, kustförsvaret och för de danska judarna under Besättelsen var betydelsefulla.

Vid sidan av det intressanta introduktionskapitlet har de övriga kapitlen ingen direkt koppling till Einar Hansen. Litteraturvetaren Per-Erik Ljung presenterar en mängd litterära kontakter över Öresund i ett ganska komprimerat kapitel, som kräver en hel del förförståelse. De svenska författare, såsom Fritiof Nilsson Piraten och Lars Forssell, som tagit sig över Sundet ges mest uppmärksamhet. Liksom andra svenskar tycks de flesta svenska författare ha blivit lyckliga av sina danska upplevelser. Köpenhamn symboliserar kontinenten och friheten. Ett radikalt undantag finns i en dikt av Stig Carlsson (1962) som tycker att alltihop ska rivs: ”Riv

alltíhyp – gör en supermarket av den här löjliga byn.” De danska författarna har, precis som förväntat, ofta ironiserat över stelheten och tråkigheten i den påstådda förbudsstaten Sverige. Sammantaget speglar litteraturen alltför väl de nationella stereotyper som fortfarande dominerar Öresundsregions symboliska universum.

Historikern Ulf Zander diskuterar regionala och nationella identiteter vid Öresund kring 1900. Den migration av svensk arbetskraft som ökat det senaste decenniet, och som fyllt danska butiker, restauranger och vårdhem med svenska pendlare, är ingalunda en ny företeelse. Från andra hälften av 1800-talet emigrerade många svenskar till Danmark. Det handlade bl.a. om lantbruksproletärer och om unga kvinnor som arbetade som hembiträden. Den senare gruppen, som ofta hade lantlig bakgrund, blev särskilt omdiskuterad. Farhågorna för att dessa unga kvinnor skulle gå vilse i det syndfulla Köpenhamn var stora. Det finns vissa bevis för att en del av de svenska emigranterna hamnade i prostitution och kriminalitet. Zander diskuterar också konflikter kring nationella monument och visar hur den samtida identitetsprocessen över Öresund har gamla rötter.

Etnologen Orvar Löfgrens kapitel är det mest väl-skrivna kapitlet, fullt av närmast poetiska liknelser och metaforer. Löfgren tar sin utgångspunkt i den känsla av obehag som många med honom kände att passager över Öresundsgränsen hade för inte så länge sedan. En tid då narkotikahundar, metodiska tullare och misstänksamma passpoliser fyllde transithallarna i Malmö och på andra orter. Han resonerar sedan över historiska gränspassager över Öresund och konstaterar att arbetskonjunkturerna varit drivande i resestatistiken, men att under andra hälften av 1900-talet blev Köpenhamn och Helsingör i ökande grad stora utflyktsmål. Det är så jag själv minns mina första utbyten över Sundet: ”färjeturor” mellan Helsingborg och Helsingör som avslutades med glass på Brostræde. Några år senare hägrade danska barer som serverade *Bloody Mary* och dynamitöl till oss desperata svenska tonåringar. För svenskar blev Danmark synonymt med ansvarsfrihet, ett närliggande Mallorca, fullt av möjligheter. ”Sedan 1838 då ångbåtsfärjan startade har vi ätit oss över till Danmark. Miljoner svampiga räkmackor, citronvand, guldbajer, guldkarameller” (s. 83). Löfgren konstaterar att det i allra högsta grad har handlat om en ”oral gränsgång”. Den svenska fascinationen krockar med danskarnas bild av Sverige som ett skandinaviskt Östtyskland: grått, förbjudet och kallt. Stereotyperna – danskdjävlar och

satans svenskar – består. Löfgren menar, säkert helt riktigt, att brobygget paradoxalt nog har ökat behovet av nationell stereotypisering av folk på andra sidan bron. De nationella identiteterna är inte lätta att rubba.

Historikern Hans Kirchhoff och tidigare riksantikvarien, arkeologiprofessor Olaf Olsen, berättar i de två följande kapitlen om räddningen av danska judar i oktober 1943. Kirchhoff slår fast att den viktigaste orsaken bakom räddningen av 7 000 judar över Öresund, ”selvom det ofte er ilde hørt” (s. 95), var tyskarnas passivitet. Han ger en realistisk och intressant beskrivning av dåtidens diplomatiska spel, opinioner och flyktinhjälp. Olsen skriver en liten självbiografi över sin tid som dansk flyktning i Lund. Berättelsen är fascinerande och målar upp en stad och tid full av liv och rörelse. Olsen konstaterar att livet som dansk var gott i Lund. I det avslutande kapitlet får läsaren sig en snabblektion i dansksvenska språkskillnader. Else Bojsen sammanfattar på ett koncist sätt språkforskningen. Att språket faktiskt är ett hinder även för dagens integration råder det mindre tvekan om. Danskar har lättare att förstå stockholmare än skåningar, medan svenskar har ganska svårt att förstå danska. Detta trots att 90 procent av de 1 000 mest frekventa danska orden är samnordiska. De övriga tio procenten räcker för att ställa till problem vid konversationer oss emellan.

Jag är inte helt klar över varför det tog nära fem år för att publicera den nätta antologin, men det spelar mindre roll då texterna med få undantag har ett historiskt perspektiv på Öresundsregionen. Samtidigt går det inte att komma ifrån att en del av kapitlen skulle blivit intressantare ifall författarna gjort länkar till den Öresundsregion vi nu lever i. I vilket fall så passar antologin väl in i senare års ökade intresse för Öresundshistoriska perspektiv och berättelser. *Grændse som skiller ej!* är en liten och lättläst antologi full av små guldkorn från Öresundshistorien.

Jesper Falkheimer, Lund/Helsingborg

Arbete pågår – i tankens mönster och kroppens miljöer. Anders Houlitz, Brita Lundström, Lars Magnusson, Mats Morell, Marie Nisser, Eva Silvén (red.). Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala 2008. 299 s. ISBN 978-91-554-7291-7.

”Arbete pågår ständigt, någonstans, i någon form. Men vad är arbete?” Så inleds denna antologi om arbete, som

är skriven som en vänbok till ekonomhistorikern Maths Isacson på hans 60-årsdag. Något svar på frågan vad arbete är får man inte, men däremot många infallsvinklar på hur arbete kan studeras. Även om det påtalas i inledningen att arbete också kan vara ideellt arbete eller fritidsarbete, är det förvärvsarbetet som står i fokus i antologins 16 artiklar. Det är alltifrån kvinnors arbete i medeltidens jordbruk och skolinspektörers fältarbete under 150 år, till nutida tävlingar i yrkesskicklighet och hur det kan vara att arbeta inom ett varumärke. Med detta vill jag säga att spännvidden av vilka arbeten som avhandlas i boken, och på vilket sätt de studeras, är mycket stor. De flesta berör landsbygden och många berör historisk tid, men det gäller inte alla. Här samsas ekonomhistoriker, teknikhistoriker, agrarhistoriker och andra historiker med konstvetare och etnologer. Den gemensamma nämnaren är att författarna ingår i Maths Isaacsons professionella nätverk, som naturligtvis innefattar många fler än dessa forskare, vilket de sex redaktörerna påpekar i förordet. Samtliga artiklar rör sig också i en svensk kontext.

Boken har delats upp i tre teman, vars avgränsningar och rubriker inte känns helt självklara. Det första har rubriken "Symboler och representation". Här inleder Marie Nisser med att beskriva hur en oljemålning från 1600-talet, föreställande Julita kanonbruk, kan vara ett viktigt kompletterande material i forskningen om bruksarbetet under denna tid. Dag Avango & Anders Houltz ger med hjälp av publicerade minnesberättelser, dagboksanteckningar och tidningsartiklar också en bild av en speciell sorts arbete, det som gruvarbetare och ingenjörer utförde vid den svenska gruvan på Spetsbergen i början av 1900-talet. Avango & Houltz är de enda författarna i antologin som försöker ge ett svar på frågan varför människor arbetar, och varför de arbetar med just det de gör, vilket jag själv intresserat mig för i min avhandling *Vi som stannade på Volvo* (2008). De ekonomiska motiven var mycket viktiga i båda fallen, men sedan skiljer de sig mycket åt. På Volvo uppskattades tryggheten och kamratskapet, medan äventyrlust var en viktig drivkraft för dem som sökte sig till det hårda arbetet i Sveagruvan. Många av dem såg sig också genom sitt arbete som en del av den kollektiva hjälteberättelsen om den svenska polarforskningen, som mötte stort intresse och anseende under denna tid, vilket gav dem en känsla av stolthet efteråt, menar författarna.

Ann-Sofi Forsmark tar precis som Nisser sin utgångspunkt i bilder, i form av fotografier från arbetsplatser i Stockholm kring sekelskiftet 1900, och diskuterar arbe-

tets visualisering och estetisering, samt fotografier som källa till kunskap. Ella Johansson skriver under rubriken "Nationens pigor" om dalkullan och vad hon symboliserade och representerade i Stockholm under 1800-talet. Hon menar att kullornas uppfinnande av en tradition, användandet av folkdräkten från Rättvik, både innebar en etnifiering från överklassens sida, och en strategisk marknadsföring, "branding", och formandet av en egen identitet av dalkullorna själva. Brita Lundström bygger vidare på branding-temat och frågar sig hur det kan vara att leva i enlighet med det varumärke man arbetar för, även på sin fritid, och ger exempel på performance inom flyget, klädbranschen och som företagsledare. Eva Silvén diskuterar också hon arbetets estetisering genom att ge en bild av vad olika yrkestävlingar kan betyda för hur ett yrke konstrueras, såväl när det gäller plöjare som baristas.

Tema 2 inleds av Janke Myrdal med hans undersökning av kvinnors ägande av kor under medeltiden i Sverige som förutom att använda traditionell historisk metod med skriftliga källor också måste använda en källpluralistisk metod, där flera knapphändiga källor kombineras, för att kunna få en bild av förhållanden långt tillbaka. I det senare fallet kombinerar Myrdal etnologisk forskning om kor och mjölkning vid slutet av 1800-talet med isländska sagor, medeltida landskapslagar, religiösa mirakelberättelser, ordspråk och arkeologiskt källmaterial. Med detta som grund framhåller han övertygande att smörproduktionens ökade betydelse under medeltiden innebar att kvinnan fick en stärkt position i jordbruksarbetet samtidigt som hennes förvärvade skicklighet misstänkliggjordes.

Det andra bidraget i denna del är en s.k. mikrohistorisk undersökning av Bo Larsson om arbetet på den agrara verkstaden Vånsjöbro svets & smide 1939–76. Självt är jag som etnolog inte van vid begreppet mikrohistoria, men förstår snart att det är ju det som etnologer oftast sysslar med när de gör historiska studier. Han tar sin utgångspunkt i en byggnad som från början var ett mejeri och idag är privatbostad, men under knappt 40 år platsen för en liten verkstadsrörelse. Genom att studera detta uppländska familjeföretag, fokuserat på en enda person, lyckas han lyfta fram den komplexitet och mångfald som präglade små verkstadsföretags verksamhet, dess ägare och anställda under denna tid, som sannolikt hade gått förlorad om man haft ett större och mer övergripande perspektiv. Larsson framhåller det nära perspektivets fördelar, möjligheten att pröva den "generella" historien på individuell nivå, och hur verklighetens mångfald

bättre kan tydliggöras när historieskrivningen handlar om mindre platser och enskilda personer. ”Nyanser, individuella variationer på mänskligt liv och mänskliga erfarenheter synliggörs i de enskilda livsödena. Förlorarna och avvikarna träder fram. Det är som om livet själv blir synligt”, citerar Larsson ur *Handbok i konsten att skriva mikrohistoria* (2004) av Anna Götlind och Helena Kåks. Det är just detta som jag själv velat göra i min studie av bilindustriarbetare.

Anna Götlind och Helena Kåks är författare till nästa bidrag, som berör en metod för mikrohistoriska studier, forskningscirkeln, vilket flera etnologer, som Kerstin Gunnemark, och historiker, som Lars Olsson, framgångsrikt har använt sig av. Götlind och Kåks menar att mikrohistoriens människor både kan exemplifiera, konkretisera och problematisera den ”stora” historien och har valt ut tre exempel på forskningscirkel utförda i Dalarna i slutet av 1990-talet. Särskilt det första är mycket fascinerande, där tre f.d. postanställda i Långshyttan tillsammans letade upp material, gjorde intervjuer och skrev en artikel om Postens historia på orten, från det första postkontorets öppnande 1892 fram till den 9 november 1998, då en av cirkeldeltagarna läste kontoret för sista gången. Genom sitt arbete med att dokumentera vardagen på postkontoret och dess historia bidrog de också till att lyfta fram den ”stora” historien om kommunikationernas förändring, som inte minst påverkat mindre orter i Sverige. Götlind och Kåks slår ett slag för forskningscirkeln och hur ett fruktbart samarbete mellan fritids- och yrkesforskare kan ge ny kunskap och nya perspektiv inom arbetslivsforskningen samt bidra till att ge människor ny förståelse för sina egna liv.

Johan Samuelsson och Anna Storm avslutar metoddelen med en artikel om skolinspektörernas fältarbete och dess betydelse för utvärdering och kontroll av skolan, som startade 1861 och har pågått fram till idag, med ett kort uppehåll under 1990-talet. De menar att fältarbetet förutom kontroll har inneburit en betydande kunskapsinhämtning och att verksamheten med en form av kritiskt hermeneutiskt arbetssätt har åtnjutit hög legitimitet och status trots att några särskilda teoretiska anvisningar inte funnits.

Den tredje delen har förändringsprocesser som tema, men åtminstone den första artikeln skulle mycket väl kunna ingå i metoddelen. Anders Björklund sitter i släktgården på semestern och börjar läsa och skriva av sin morfars dagböcker från 1915 till 1960. Han fascinerar av morfaderns korta dagliga beskrivningar av arbetet på gården i Jämtland, och återger flera dagboksavsnitt.

Ibland blir det korthuggna språket och den jordnära skildringen nästan som poesi. ”1921: Onsdag 23.2. Jag knogar med att köra timmer. Torsdag 24.2. Fortsätter att köra timmer. Fredag 25.2. Fortsätter med timmerkörning.” Björklund funderar kring uttrycken och resonerar kring dagboks materialets möjligheter, och nog kan man se morfaderns liv som ett mikrohistoriskt exempel på 1900-talets stora urbaniseringsberättelse i Sverige. Om hur han lämnade ”knoget” i de inre jämtländska skogarna för att bli jordgubbsodlare i närheten av Östersund på 1930-talet och sedan på 1950-talet som pensionär började resa allt oftare till Stockholm där han levde ”lyxliv” hos sina barn. Björklund visar att även släktforskning kan göras allmängiltig och intressant.

Hästar är ämnet för nästa förändringsprocess i en artikel där Susanna Hedenborg och Mats Morell diskuterar hur arbetet med hästar har förändrats under 1900-talet ur ett klass- och genusperspektiv. De formulerar ett antal hypoteser varför arbetet har gått från att tillhöra den manliga sfären till att tillhöra den kvinnliga, och varför ridning som sysselsättning har breddats klassmässigt. Även Iréne A. Flygare har ett genusperspektiv i sin artikel, som handlar om det offentliga utredningsväsendets syn på kvinnors jordbruksarbete på 1930- och 40-talen och hur detta saknade förståelse för kvinnornas vardagliga praktiker på gårdarna. Flygare beskriver hur utredningarna å ena sidan konstaterar att kvinnor inte längre ville arbeta med jordbruk och å andra sidan, att de som ändå gjorde det arbetade för mycket och för tungt, vilket ledde till att de försummade sina barn. Hennes tolkning är att modernitetstänkandet gick hand i hand med patriarkala strukturer och att det därför fanns en strävan att få bort kvinnor från framtida vinster i det moderniserade jordbruket.

De två följande artiklarna är skrivna av forskare från Finland. Susanna Fellman visar i sitt bidrag hur finländska industriföretagsledare hämtade många idéer om organisering och effektivisering hos företag i Sverige. Hennes slutsats är att finländarnas studieresor till Sverige under mellankrigstiden och efter andra världskriget var betydelsefulla för moderniseringen av den finländska industrin och att studier av svenska företag gjorde det lättare att acceptera och använda de modeller som egentligen var amerikanska. Anja Kervanto Nevanlinna diskuterar med Tammerfors och Helsingfors som exempel, och med London och Paris som europeiska jämförelser, hur det urbana samhällets identitet förändras när den industriella produktionen försvinner i industristadens kärna. Med hjälp av Halbwachs och

hans jämförelse mellan begreppen historia och minne hävdar hon vikten av att bevara en del av de övergivna industriområdenas byggnader som betydelsefulla spår i städernas sökande efter ny identitet.

I den avslutande artikeln står arbetet som ideologi och idé i centrum. Lars Magnusson diskuterar här de stora makrohistoriska frågorna om hur ekonomiska och sociala förändringar har påverkat förhållandet mellan parterna på arbetsmarknaden och de sociala relationerna i arbetslivet. Han menar att krisen på 1920- och 30-talen ledde till att "den svenska modellen" skapades och att krisen på 1970-talet var början till dess upplösning. Han beskriver upprinnelsen till Saltsjöbadsavtalet 1938 och förklarar vilken betydelse detta hade för den snabba ekonomiska och sociala utvecklingen i Sverige under efterkrigstiden, och varför den strukturella krisen under 1970-talet kom att urholka den svenska modellens legitimitet hos arbetsgivarna, vilket ledde till deras ensidiga uppsägning av det centrala partssamarbetet i början av 1990-talet. I avslutningen undrar han vad som krävs för att arbetsmarknadens parter skall omförhandla kompromissen från 1930-talet. Ett sådant samtal mellan LO och Svenskt näringsliv påbörjades 2008, men avbröts i mars i år framför allt på grund av arbetsgivarnas alltför långtgående krav på inskränkningar i lagen om anställningsskydd. En sådan kompromiss hade blivit ett nederlag för hela fackföreningsrörelsen.

Som jag hoppas har framgått är *Arbete pågår* en mycket splittrad eller, mer positivt uttryckt, omväxlande bok om arbete, både vad gäller ämnen, undersökta tidsperioder och analytiska angreppssätt. Så blir ju ofta fallet med antologier som ställts samman som vänböcker till någons bemarkelsedag. Här är det vem som skriver, författaren, som är det viktiga, och inte vad som skrivs, ämnet, även om redaktörerna säkert också har haft ämnena i åtanke vid urvalet. Den positiva sidan med denna typ av antologi är att man som läsare överraskas av den mångfald som är möjlig inom historiskt orienterad arbetslivsforskning, som man sannolikt inte annars hade kommit i kontakt med, vilket både ger ny kunskap och nya idéer. Jag är övertygad om att alla som är intresserade av svensk historia och av arbetslivet i stort kommer att finna flera av artiklarna väldigt intressanta. För min del gäller det framför allt de mikrohistoriska bidragen, där man kommer nära människorna, som de som skrivits av Dag Avango & Anders Houltz, Bo Larsson, Anna Götlind & Helena Kåks samt Anders Björklund, men det gäller även flera andra som Lars Magnussons avslutande artikel, som visar makrohistoriens betydelse för mik-

rohistorien. Särskilt dessa artiklar har för mig fungerat som inspirationskällor och har dessutom bidragit med många tips på böcker jag måste läsa, även av den hyllade Maths Isacson själv, som jag hittills försummat. Götlind och Kåks *Handbok i konsten att skriva mikrohistoria* kanske dessutom vore något för grundkurserna i etnologi, för att stärka den historiska traditionen i ämnet som idag till stor del har gått förlorad. De teman och ämnen som jag tycker kommer fram för lite i antologin är arbetets betydelse – varför vi arbetar med det vi gör, det industriella arbetets villkor och arbetet i staden samt ett tydligt klassperspektiv. Bokens viktigaste bidrag är att den gör oss uppmärksamma på betydelsen av forskning om arbete samt hur olika discipliner kan tillföra olika aspekter och perspektiv på arbetet, dess mönster och miljöer som tillsammans befruktar helheten. Boken visar att människors produktion är minst lika intressant att studera som deras konsumtion. Arbetet är ju konsumtionens förutsättning och grunden för de klassmässiga kulturella processer som vi alla är en del av. Fortfarande pågår vårt arbete och det lär pågå så länge människan finns, i en eller annan form.

Björn Ohlsson, Göteborg

Mediernas kulturhistoria. Solveig Jülich, Patrik Lundell & Pelle Snickars (red.). Mediehistoriskt arkiv 8. Statens ljud- och bildarkiv, Stockholm 2008. 375 s., ill. ISBN 978-91-88468-03-1.

Det här är en helgjutten och väldigt intressant bok. Men det kan sägas först då känslorna svalts efter att man har låtit sig luras för jag vet inte vilken gång i ordningen. *Mediernas kulturhistoria* är antologins namn. Och man tänker sig att man ska få ta del av en sammanhållen och systematisk framställning av just detta, från hållristningar till Facebook. Att man aldrig lär sig! Antologier är ju inte beskaffade på det sättet, det tycks ha att göra med själva genrens, eller i alla fall dess produktionsvillkors, grundförutsättningar. De består aldrig av delar som bildar ett välintegrerat och i förväg i detalj uttänkt helt, även om de ofta vill låtsas det. När delarnas relation till varandra ska sammanfattas görs spretigheten till en poäng. Inledningen till den här antologin formulerar denna variant: "Sammantaget visar artiklarna att mediehistoria inte är en monolitisk kategori utan kan förstås och beskrivas på en rad olika sätt." Jo, så är det säkert.

Men – visar det sig när man tänkt efter ett tag – så

illa var det inte alls den här gången. Det finns nämligen någonting annat som håller samman boken. Visserligen inte något fullt så fast som den systematiska historiegenomgången, men nästan. Och detta andra gör så till slut namnet välmotiverat. Bokens artiklar delar nämligen vissa teoretiska utgångspunkter, som diskuterades igenom av författarna vid en konferens i Vadstena 2007. En av dessa är framsprungen ur ett behov av en historiserad medieforskning. Den historisering som efterlyses är inte den där olika former och faser avlöser varandra vid preciserade tidpunkter. Det är i stället i hägnet av Foucaults genealogibegrepp som man vill undersöka hur nya och gamla medier kan samverka med varandra över tid. Därvidlag har man hjälp av en annan teoretisk utgångspunkt, nämligen ett brett mediebegrepp som innefattar det mesta av kommunikationsteknisk art som producerar, magasinerar och distribuerar mening och information. En tidning, en bok och en film gör förstås det – det är alla överens om – men det gör också, i detta breda perspektiv, t.ex. de samlingar av afrikanska föremål som döljs för offentligheten i Etnografiska museets källare (som Lotten Gustafsson Reinius diskuterar), designade vardagsföremål (Torsten Weimarck) och de olika iscensättningarna av Joséphine Baker under den afroamerikanskfranska stjärnans långa karriär (Ylva Habel). Mediebegreppet diskuteras yvigt och engagerat, men faktiskt utan att jag blir helt säker på om man kommer fram till en för boken gemensam definition.

Den historiska ingången är också *kultur*historisk. Inte i traditionell bemärkelse; här härleds släktbanden till den 1980-talets ”kulturella vändning” som också framfödde den numera gamla nya etnologin. I detta mediehistoriska sammanhang hamnar representationsbegreppet i centrum, på ett ömsom gillande, ömsom kritiskt sätt. I de senare fallen gäller missnöjet representationsperspektivets upptagenhet vid generella stereotyper till men för uppmärksamheten på mer eller mindre medvetet spel med tecken och symboler och på att begreppet skymmer den materiella kulturen, eller kanske rättare den materiella kulturens meningsbärande aspekter.

Historisering, således, och medier och kultur. Bokens namn är alltså inte så löst påklistrat som man kan få för sig. Men nu ska det i och för sig sägas att det teoretiska intresset är ojämnt fördelat mellan de olika artiklarna. Somliga vandrar mycket långt in i den världen, andra är nästan helt fria från explicita teoretiska utvecklingar. Samtidigt är det emellertid så att inte ett ord sägs, i alla fall vad jag kunnat se, som går på tvärs eller över huvud taget avviker från bokens övergripande teoretiska

perspektiv. Så här tycks ett grundläggande samförstånd finnas och detta trots att författarna har sin hemvist i skilda discipliner, som idé- och lärdoms historia, litteraturvetenskap, etnologi, konstvetenskap, filmvetenskap, historia och journalistik.

Alla artiklar är ytterst väl skrivna, vältänkta och presenterar analyser som för läsaren långt bort från det ytliga och självklara. Jag märker att jag fångas mest av de artiklar i vilka teorin har en mer tillbakaskjuten plats. Jag undrar varför. Kan det vara så att det lärorika och insiktsbringande framträder tydligare, rent av *drabbar* tydligare, när teoretiskt buller och bång tonas ner till ett minimum? Att det senare liksom ställer sig i vägen för det förra och uppmanar läsaren att hålla sina känslor i schack. Det är förmodligen bra när det gäller vissa känslor. Men sedan finns det också de känslor som ger energi åt nyfikenheten på de mer intrikata empiriska sammanhangen. Och de ska möjligen inte alls dämpas utan stimuleras.

Jag vet inte. Kanske är denna upplevelse specifik för en (viss typ av) etnolog(er)? Dock vet jag två saker: de ”icke-teoretiska” artiklarna är inte ateoretiska. I dem är snarare teorin lokaliserad till undertexten och man tvivlar aldrig på att författarna skulle kunna besvara vilken teoretisk fråga som helst som riktades till dem. Och de ”teoretiska” artiklarna är aldrig koketta och tomt gestikulerande utan framsprungna ur ett välmotiverat, inträngande och sofistikerat tankearbete som gör dem möjliga att föra in i ett generaliserat, övergripande samtal.

Bidragen är utspridda över ett stort historiskt och empiriskt område. Inte på ett heltäckande sätt, men på ett strategiskt. Spänsten i det breda mediebegreppet och de kulturhistoriska rörelserna demonstreras övertygande och med kraft. Det visar sig högst tillämpligt på diskussioner om så vitt skilda företeelser som skrivscenerna (där författaren skriver att och hur han skriver) i Haquin Spegels långa dikt ”Gudz werk och hwila” och hur dessa speglar (ordvitsen är oundviklig) den stormaktstida ämbetsmannen som på en gång utövare och objekt i en apparat av kontroll och makt (Thomas Götselius), långfilmernas plats i svensk tv:s programtablåer under mediets första årtionden (Per Vesterlund), det svenska postväsendet runt 1700 (Örjan Simonsson), den ymniga förekomsten av Verner von Heidenstams profil i med honom samtida tryckeriprodukter (som nådde betydligt fler svenskar än hans böcker) (Andreas Nyblom). För att ta några exempel.

Idel förfinad humanistisk bildning. Till vad nytta?

Man kan säga att det är den frågan som Sven Widmalm behandlar i bokens avslutande bidrag. Diskussionen – som är rapp, uppfriskande jordbunden och (i alla fall för den som tycker om att odla sina depressiva sidor) nedslående – tar sin utgångspunkt i den senaste (socialdemokratiska) forskningspropositionen ”Forskning för ett bättre liv”. I denna sägs praktiskt taget ingenting om de värden i sig som humaniora och kulturvetenskap skulle kunna tänkas härbärgera. Det sägs över huvud taget inte särskilt mycket alls om humaniora, men när det sker betraktas den instrumentellt. Den är till för att uppnå någonting annat. Den ska fungera som ”ett verktyg för att åstadkomma en positiv samhällsförändring i en tid präglad av snabb förändring och stor osäkerhet”.

Så ser verkligheten ut, menar Widmalm. Vi befinner oss mitt i en utveckling som innebär en försvagning av klassiska bildningsideal och ”kan innebära” en urholkning av den humanistiska forskarens ställning i såväl yrkestrygghets- som makt- och statusavseende. I denna situation – när tendensen pekar mot de enda alternati-

ven politisering och marginalisering – är det rimligt att humanister ansluter sig till ”ett slags ansvarsfull opportunism”, där instrumentaliteten vrids mot en kritisk granskning av tidens frågor och det politiska hanterandet av dem. Då gäller det för forskningen att identifiera områden där en sådan strategi är möjlig och verkningsfull. Den kulturhistoriska medieforskningen skulle kunna ha goda möjligheter till detta. Men det värdefulla i denna forskning ligger då alltså inte i de insikter i sig som den kan generera, utan i dess närhet till ett politiskt aktuellt område. I det här fallet stakas det ut av den oro som följer med att ”grundförutsättningarna för de demokratiska processerna är under omförhandling”.

Jag tror att diagnosen, om jag förstått den rätt, är alldeles riktig. Om medicinen är rätt vald är jag däremot osäker på. Under alla omständigheter är den besk. Den ger upphov till en rent yrselframkallande smakkollision för den som just avnjutit den välbalanserade anrättningen *Mediernas kulturhistoria*.

Magnus Berg, Göteborg/Norrköping